

castellum

VERENIGING VOOR LOKALE GESCHIEDENIS
VAN KALKEN EN LAARNE

www.waldack.be/castellum

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
JAARGANG XX – NR. 1 – MAART 2003

Afgiftekantoor: 9270 Laarne 1

Provincie
Oost-Vlaanderen

Centrale Bibliotheek

castellum

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING VOOR LOKALE GESCHIEDENIS VAN KALKEN EN LAARNE

BESTUUR

- Erevoorzitter: **Jonkheer de Pessemier 's Gravendries,**
Slot van Laarne, 9270 Laarne
- Voorzitter: **Marcel Meys,**
Kruisenstraat 31, 9270 Kalken, tel. 09 367 55 06
- Secretaris: **André Van De Sompel,**
Kruisenstraat 70, 9270 Kalken, tel. 09 367 83 54
- Penningmeester: **Lieven Hanselaer,**
Koffiestraat 61, 9270 Kalken
- Bibliotheecaris: **Antoon Afschrift,**
Brandemanstraat 93, 9270 Laarne
- Redactiesecr.: **Eric Balthau,**
Termstraat 80, 9270 Laarne
- Leden **Dirk Clerick,**
Nerenweg 72, 9270 Kalken
Johan R.J. De Wilde,
Varensbos 29, 9920 Lovendegem
Felix Waldack,
J. Van De Veldestraat 7, 9270 Kalken,
tel. & fax 09 367 80 92 - e-mail: felix@waldack.be
- Verantwoordelijke uitgever: **Marcel Meys,**
Kruisenstraat 31, 9270 Kalken

BIBLIOTHEEK van de Vereniging voor Lokale Geschiedenis van Kalken en Laarne
(gevestigd in een van de gemeentelijke lokalen in de Keistraat 5, 9270 Laarne)

Openingsuren:

- elke tweede zaterdag van de maand (behalve juli) van 10.00 tot 12.30 uur.
- na afspraak met Antoon Afschrift: 09 369 46 26.

AFGEVAARDIGDE bij het Verbond van de Kringen voor Heemkunde in Oost-Vlaanderen:

Marcel Meys, Kruisenstraat 31, 9270 Kalken

CONTACTADRES en RUILEXEMPLAREN:

André Van De Sompel, Kruisenstraat 70, 9270 Kalken

**ADRESWIJZIGINGEN, NIEUWE ABONNEMENTEN en
LIDMAATSCHAP CASTELLUM**

Gewoon lid:	10 €
Steunend lid:	16 €
Erelid:	25 €
Beschermend lid:	50 €

Rekeningnummer: 393-0430850-65

Castellum, Koffiestraat 61, 9270 Kalken,

Tel. 09 367 83 30

De lijst van de beschermheren of -vrouwen, van de ereleden en de steunende leden zal jaarlijks in het laatste Castellumnummer verschijnen.

Erratum aan bijdragen uit Castellum 2002/3-4

p. 61. Afbeelding 3: "verder afscheiden" moet verwijderd worden.

p. 64: besluit: laatste regel vóór laatste paragraaf: "In de tweede helft van de 18de eeuw overleden in Laarne jaarlijks slechts 1 of 2 personen ouder dan tachtig jaar".

EDITORIAAL

Het tijdschrift Castellum gaat zijn twintigste jaargang in. Het is geëvolueerd van een gefotokopieerde uitgave naar een driemaandelijks gedrukt exemplaar met ongeveer veertig pagina's geschiedkundige informatie over Kalken en Laarne.

We hebben er steeds voor geopteerd een eigen onafhankelijke koers te varen. Het feit dat het ledenbestand - ongeveer de helft van de abonnees is echter niet woonachtig in Kalken en Laarne - de voorbije jaren stabiel gebleven is, doet ons vermoeden dat de lezers zich kunnen verzoenen met zowel de moeilijker leesbare bijdragen zonder veel fotomateriaal, als met de bijdragen die wel overvloedig werden geïllustreerd. We denken dat alle mogelijke onderwerpen aan bod kunnen komen, waarbij we vooral de inbreng van jonge historici of heemkundigen moeten kunnen stimuleren. Het beschrijven van de plaatselijke geschiedenis is niet het voorrecht van een groep mensen die al jaren met die materie bezig zijn. We hebben nood aan nieuwe werkrachten en nieuwe inzichten. Daarom bezorgen we sinds jaar en dag onze publicaties aan bibliotheken, archiefinstellingen, beroepshistorici en universiteiten. We willen hierbij dan ook een warme oproep lanceren naar iedereen die zich geroepen voelt onderzoek te doen naar de plaatselijke geschiedenis. Daarvoor hoeft u niet academisch geschoold te zijn. Gezonde nieuwsgierigheid en volharding kunnen leiden tot mooie resultaten. In dit nummer hebben we dan ook aandacht besteed aan de erkenning die enkele van onze bestuursleden te beurt viel.

Op vraag van het gemeentebestuur werkte de ganse bestuursploeg aan, wat we zouden kunnen noemen, een voorloper van een tijdsbalk ten behoeve van de leerkrachten geschiedenisonderricht van de scholengemeenschappen van Kalken en Laarne. De tijdslijn met belangrijke gebeurtenissen voor ons studiegebied, stellen we in dit nummer voor.

Een viering naar aanleiding van het vijftig jaar bestaan van een vereniging is steeds een gedroomde gelegenheid om een historisch overzicht aan te bieden. We brengen in dit nummer dan ook een bundeling van de toespraak van Peter Hanselaer ter gelegenheid van de viering 50 jaar Muziekatelier Kalken vzw.

Autobiografische verhalen werden nog maar zelden gepubliceerd. We zijn dan ook blij dat Remi Van Wesemael toeliet enkele van zijn autobiografische verhalen over te nemen, weliswaar aangevuld met corrigerende en verduidelijkende notities.

Midden maart 2003 namen we afscheid van Gustaaf Verschraegen. In een beklijvende bijdrage staan we even stil bij een merkwaardig figuur uit het Kalkense dorpsleven.

We sluiten met de weergave van enkele losse foto's, met passende duiding, dit eerste nummer van de twintigste jaargang af.

In het volgende Castellumnummer - een dubbelnummer - wordt de studie *Arm-Vlaanderen: Kalken* van Nele Van Alboom opgenomen. Met de publicatie van dat

werk willen we beantwoorden aan de opzet hoger in dit editoriaal aangehaald. Voor het eerst stellen we dankzij twee seminariewerken een volledig overzicht van het bronnenmateriaal over een bepaald onderwerp in een afgebakende tijdsperiode voor het ganse werkgebied beschikbaar voor verder onderzoek en verwerking.

Het laatste Castellumnummer van 2003 willen we volledig plaatsen in het teken van de twintigste jaargang van het tijdschrift. De door bestuursleden geleverde teksten rond de thema's van de openmonumentendagen 2001, 2002 en 2003 in Laarne en Kalken zullen erin gebundeld worden. Een overzicht van al de in het tijdschrift verschenen artikels lijkt eveneens een onmisbaar deel van dat nummer te moeten worden.

We willen nog een tweede oproep doen. Zoals u ongetwijfeld weet, is het thema van Openmonumentendag 2003 "steen". De gemeente Laarne werkt opnieuw mee en daartoe werd een werkgroep gevormd die de uitwerking van dat thema moet begeleiden: het verstrekken van geschiedkundige achtergrondgegevens en het samenbrengen van tentoonstellingsmateriaal. Voor wat Laarne betreft, wordt gewerkt rond de steengroeve die zich ten noordwesten van de dorpskern bevond. Voor Kalken is de aandacht voor de plaatselijke productie van stenen in veldovens in het meersengebied een voor de hand liggend onderwerp. Enkele bestuursleden vormen de rugengraat van die werkgroep en daarom zijn we op zoek naar alle mogelijke studies, artikels, fotomateriaal, gebruiksvoorwerpen, enz... Voelt u zich geroepen om ook in die werkgroep mee te werken, geef dan gerust een seintje.

Tot slot willen we melden dat de inventarissen van het boeken- en tijdschriftenbestand van onze bibliotheek worden beschikbaar gesteld voor onze leden. Wie geïnteresseerd is, kan een seintje geven en we bezorgen een exemplaar. De inventarissen zijn beschikbaar in uitgeprinte versie of op digitale drager. Ze zullen ook ter inzage liggen in de gemeentelijke Openbare Bibliotheek in de Keistraat en in het filiaal in Kalken.

André Van De Sompel

EEN TIJDSBAND VOOR KALKEN EN LAARNE

Opzet

Schepen van Cultuur, Dirk Clerick, startte een initiatief om alle scholen van de gemeente te voorzien van dezelfde en de juiste informatie rond de geschiedenis van de twee dorpen. De soms mooie maar vaak fantasierijke verhalen over de ontstaansgeschiedenissen blijven hun waarden hebben als folkloristische verhalen. Veel informatie die nu reeds beschikbaar is, is vaak verspreid en te wetenschappelijk voor het lager onderwijs. Een tweede doelstelling was om voor alle scholen hetzelfde didactisch materiaal te voorzien. De Vereniging voor Lokale Geschiedenis voor Kalken en Laarne werd aangezocht om, op basis van zijn ruime en grondige kennis van de lokale geschiedenis, samen te zitten met de gemeente en de scholen. Tijdens de vergadering van 20 april 2002 werd besloten tot het ontwikkelen van een tijdsband zodat iedere school over dezelfde basisgegevens over de lokale geschiedenis kon beschikken voor het uitwerken van geschiedenisonderwijs per klas en per school.

Een tijdsband kan men opstellen volledig chronologisch over alle thema's heen. Afhankelijk van de interesses van de scholen, leerkrachten en leerlingen, kan de tijdsband opgesplitst of verder uitgewerkt worden. Dat zou de leesbaarheid verhogen. Zo rijkelijk mogelijk de gegevens aanreiken, bleek voor de Vereniging voor Lokale Geschiedenis van Kalken en Laarne een eerste hoofdbetrachting.

Af en toe konden de gegevens gelden voor elk van de twee vroegere gemeenten. Speciale aandacht in de tijdsband en verdere opdeling ervan is mogelijk volgens een aantal mogelijke thema's zoals bijvoorbeeld: geschiedkundige feiten, demografie, monumenten, sociaal-economisch, landschappelijk, personaliteiten, onderwijs, folklore en gezondheidszorg.

Tijdstip of periode	Kalken	Laarne
1040		Eerste vermelding
1191	Eerste vermelding (Calkine).	
1218-1219	Giselbrecht van Zottegem, zoon van Beatrix van Massemen, vrouw van Laarne, trekt op kruistocht naar Egypte.	
1228-1229	Robrecht van Bethune, heer van Dendermonde, geeft zijn bezittingen in Laarne en Kalken in leen aan Giselbrecht van Zottegem, heer van Ressegem, Leeuwergem, Laarne en Kalken.	
1272-1273		Eerste vermelding van het 'hof van Laarne', de voorloper van het kasteel.
1316		Eerste vermelding van de schepenen van Laarne.
1362		Eerste vermelding van het kasteel van Laarne.
1360		Eerste vermelding van het goed te Cattenaye.
1382		Vernielingen en brandstichting ten tijde van de opstand van Gent tegen graaf Lodewijk van Male, waarschijnlijk ook van het kasteel (22 september).
1405	Oudste vermelding heerlijke windmolen op de driehoek Kwernstraat - Nerenweg - Kleine Molenstraat: pachtcontract voor de schepenen van de keure van Gent.	
1452	Buitenverblijf van de heren van Kalken (gelegen Gaverstraat – Vaarschootstraat) door Gentenaars vernield.	Inname van het kasteel door Gentse troepen in de opstand van Gent tegen hertog Filips De Goede.
1469	Kalken telt ongeveer 550 inwoners.	Laarne telt ongeveer 500 inwoners.
1530/1540/ 1544	Graven Kalkense Vaart (verbreden en verder uitgraven van een bestaande beek: de Steenbeek) met als doel de afwatering naar de Schelde te verbeteren en om Kalken via die vaart en de Schelde te verbinden met de buitenwereld. Aan de dorpskern zou een handelshaventje ontstaan.	

Tijdstip of periode	Kalken	Laarne
	Kalkenvaart bleek echter door de getijdenwerking van de Schelde onderhevig aan verzanding. Op regelmatige tijdstippen moest de waterweg uitgebaggerd worden.	
Ten tijde van de Calvinistische Republiek te Gent (1577-1584)	Houten windmolen in de Boombos verwoest. Sacramentstoren uit Kalkenkerk verwoest. De klokken uit Kalkenkerk werden gestolen. Kalken platgebrand (eind 1583).	Gentse Geuzen vernielen de pastorie en plunderen de kerk (1578). Gentse troepen steken het kasteel van Laarne in brand, evenals de houten molen en de pachthoeve (24 juli 1579). Soldaten vernielen de kerk van Laarne (winter 1583).
1583	De pest woedde in zulke hevigheid <i>dat er op het kerkhof bijna geene plaats meer te vinden was om de doden behoorlijk te begraven.</i>	
1585-1595	Restauratie van de kerk van Kalken.	
1594-1636		Restauratie en vergroting van de kerk van Laarne.
1604-1605	Alhoewel het risico op besmettelijke ziektes altijd latent en periodiek aanwezig was, bleek er tijdens deze periode een hoge sterfte ten gevolge van een besmettelijke ziekte te zijn.	
1607-1608 (augustus tot mei)	In Kalken en Laarne worden in totaal 8 mensen vervolgd wegens hekserij. Hiervan werden er 5 ter dood veroordeeld, 2 verbannen en 1 vrijgelaten.	
1645 (oktober)	Muur van het kerkhof van Kalken afgebroken.	Hollandse troepen op doortocht beroven de kerk van Laarne
1647	Besmettelijke ziekte in Kalken en Laarne. In Kalken waren er 300 tot 400 sterfgevallen.	
1658	Bouw schepenhuis van Kalken: onderaan een schooltje, bovenaan de raadszaal.	
1671 e.v. 1673		• Oprichting van de Berlindekapel. • Bevolking van Laarne vluchtte naar Gent uit angst voor het Franse Leger (mei).

Tijdstip of periode	Kalken	Laarne
		De Spaanse koning verheft Laarne tot baronie (onder Geeraert van Vilsteren, 13 september).
1675		Frans leger steekt 13 hofstedes in brand in het noorden van Laarne, op de grens met het vroegere Beervelde (oktober).
Omstreeks 1677	Als soldaat van een Hollandse troepenmacht op doortocht, tekende Constantin Huyghens een deel van Kalkenkerk en de pastorie.	
1683		Zilverdiefstal in de kerk van Laarne
1684	Uitzonderlijke droogte	
1709		Laarne telt ongeveer 1700 inwoners.
1767		Bouw van een nieuw gemeentehuis.
Periode 1760-1780	Veelvuldige overstromingen van onder andere delen van Laarne en Kalken waren aanleiding tot het oprichten van onderzoekscommissies ter bestudering van de aloude overstromingsproblematiek rond de Schelde in het Land van Dendermonde.	
1777-1779	De kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden: de Oostenrijkse graaf de Ferraris bracht ook Kalken en Laarne in kaart.	
1780-1781	Aanleg van de eerste parochiale beerputten aan de aard van het Kalkense haventje.	
1788/89		Laarne telt ongeveer 2400 inwoners
1790		Herinstelling Gilde van Macharius, 25 maart.
1792	Eerste aanplanting van vrijheidsbomen als symbool voor de idealen van de Franse Revolutie.	
1798 - 19 sept		De Laarnse pastoor Peeters wordt door de Fransen gedeporteerd naar het eiland Rhé.

Tijdstip of periode	Kalken	Laarne
1798 - 22 okt	Ongeregelheden in Laarne en Kalken tijdens de zogenaamde Boerenkrijg: het omhakken van de vrijheidsbomen was een gemakkelijke uiting van verzet tegen de Franse bezetter.	
Kort voor 1800	Oprichting van de muziekmaatschappij die nu de Koninklijke Harmonie Ste.-Cecilia genoemd wordt.	
1806	De Wetterse enclave Raveschoot, gelegen tussen de Hanselaarstraat en de Rivierstraat, wordt bij Kalken gevoegd.	
1805-1806		Bouw van de eerste stenen korenwindmolen in Laarne op het Zand: de Oostmolen, beter bekend als de Aumansmolen.
1810		De Wetterse enclave Ertbuer wordt bij Laarne aangehecht (decreet 14 december).
1817	Oprichting van eerste polderbestuur in het kader van de overstromingspreventie.	
1817	Kalken telde 4304 en Laarne 3142 inwoners. Ter vergelijking: Wetteren telde toen 6755 inwoners.	
1827-1829	Bouw gemeenteschool op de wijk De Kruisen.	
1829-1839	Heraanleg provinciale wegen Gent-Zele en Oosterzele - Lokeren.	
1831 - 5 april		Anti-orangistische plundering op het buitengoed de Mote in Laarne.
1837	Eerste stoommachine voor brouwerij De Smet, geïnstalleerd in het gebouw dat nu de Mouterij genoemd wordt.	
1840-1860	Landbouwcrisis: maatregelen om de gevolgen te beperken. Oprichting van kantschool (periode 1843-1845) en leerwerkhuis (1853-1854) in Kalken.	
1848		Stichting van een zangmaatschappij (kermiszondag 1 oktober) van waaruit de Koninklijke Harmonie Ste.-Cecilia - De Sicambers gegroeid is.

Tijdstip of periode	Kalken	Laarne
1861		Oprichting brouwerij Walrave.
1863-1864	De katholieke brouwer Eugene Cremers komt zich in Kalken vestigen.	
Periode 1870-1880	Reactie van de katholieke gemeenschap op de groeiende macht van de liberalen: heroprichting van kapellen en bouw van nieuwe en officiële godshuizen of kloosters (ter vervanging van particuliere initiatieven). De zusters van de Heilige Vincentius à Paulo van Wachtebeke (Kalken, nieuw godshuis gebouwd in 1867-1872) en de Zusters van Barmhartigheid van Ronse (Laarne, nieuw godshuis gebouwd in 1878-1879) zouden ongeveer een eeuw lang instaan voor het onderwijs in het tijdens de schoolstrijd (1879-1884) ontstane nieuwe onderwijsnet - het vrije onderwijs - naast het gemeentelijk onderwijs.	
1882-1890	Rechttrekking van de Schelde waardoor de Schelde niet meer een deel van de zuidergrens van Kalken is.	
1890	Aanvang van de werkzaamheden voor het aanleggen van de buurtspoorweg in Kalken en Laarne.	
1892-1893	Bouw van de stenen windmolen aan de Dendermondsesteenweg. Ter gelegenheid van de inhuldiging ontstond een kermis die nu nog doorgaat: <i>Molekenskermis</i> op de wijk De Kruisen.	
Periode 1890-1900	Oprichting van de eerste weverijen op fabrieksschaal: Tissage de Calcken s.a. en Weverij Hanus.	
1908	Eerste gekende georganiseerde viering van het Sint-Pietersfeest op de wijk De Kruisen (juni). (Prachtig fotomateriaal).	
Omstreeks 1911	Besprekingen aanleg elektriciteitsnet Kalken.	
1916	De Duitse bezetter poogde het aantal herbergen te verminderen door het opleggen van normen. Voor Kalken beschikken we over een lijst van 224 herbergen. 153 ervan voldeden niet meer aan de normen gesteld door de Duitse bezetter.	
1921	Vorming van de gemeente Beervelde met delen van Destelbergen, Kalken en Laarne.	

Tijdstip of periode	Kalken	Laarne
Interbellum	• Verdwijnen van de houten windmolens: de Heerlijke windmolen in de Kalkense Molenstraat (nu Nerenweg, staande op de dries tussen Nerenweg, Kleine Molenstraat en Kwernstraat, 1921), de windmolen in de Bontinkstraat (1935), de windmolen in de Vaartstraat (ca. 1938), de windmolen in de Zomerstraat (ca. 1947), de windmolen op het vroegere Kalkense grondgebied in Beervelde (ca. 1955). De stenen windmolen aan de Dendermondsesteenweg verloor tijdens W.O. II de wielen en er werd, zoals aan de vroegere molensite in de Bontinckstraat, mechanisch verder gemalen. • Ook windmolens op het vroegere Laamse grondgebied verdwenen: de houten Schattemansmolen (1930), de houten Stampkotmolen (1943) en het stenen Snuifneuleken in het dorp (1953). De stenen korenwindmolens de Bautsmolen en de Aumansmolen verloren hun gevlucht en hun molenrompen zijn tot op heden bewaard.	
W.O. II		De kasteeldreef werd herhaaldelijk door de Duitse transportcompagnies als camouflaageplaats gebruikt.
1942		Erkenning van de kerk van Laarne als beschermd monument (25 juli).
1944	Bevrijding van Kalken en van Laarne (begin september).	
1950-1965	Vorming van het huidige dorpszicht van Kalken: verhuis begraafplaats (1950); de gebouwen waar het huidige Parochie-huis is gevestigd, worden opengesteld voor de plaatselijke katholieke verenigingen (vanaf 1951); verwijderen tramsporen (de laatste reizigerstram reed in 1953-1954 door het dorp); bouw nieuw gemeentehuis (1958, officiële inhuldiging augustus 1962); afbraak van het herenhuis van de familie Van Mele (ca. 1962, huidige bushalte); afbraak van de huizenrij van aan café Parochiehuis tot en met de kantschool (1962) en het daar-aan palende gemeentehuis (1962) in functie van de heraanleg van de doortocht van de provinciale weg Oosterzele-Lokeren doorheen Kalkendorp (1963-1964, prachtig fotomateriaal).	

Tijdstip of periode	Kalken	Laarne
1958	Afsluiting van de Kalkense Vaart voor vaartuigen van en naar de Schelde.	
1960	Inhuldiging Kalkense Reuzen Stien en Lies (10 april).	
1962-1963	Uitbreiding gemeentelijke jongensschool in de Kouterstraat en inplanting van de Rijksschool langs de Nerenweg.	
1972	Betoging voor bescherming van de meersvlakte.	
1976		Nadat de beuken in de kasteeldreef afgestorven waren door de extreem droge zomer, wordt de dreef heraan-geplant met kastanjebomen.
1 januari 1977	Fusie van Kalken en Laarne tot een nieuwe gemeente.	

AUGUSTUS 1944...

EEN ACHTJARIGE BELEEF DE BEVRIJDING ¹

Originele tekst: Remi Van Wesemael²

Aanmerkingen in voetnoten: André Van De Sompel

Alhoewel ik in 1944 eigenlijk nog geen volle acht jaar oud was, kan ik me de bevrijding van ons dorpje, Kalken, versholen in het groen ergens in Oost-Vlaanderen, nog zo levendig voor de geest roepen, alsof het pas gisteren was gebeurd. Het is augustus 1944, een zonnige vakantiemaand. Het voorbije schooljaar heb ik gevolgd in een tot klas omgetoverd café, want de Duitse troepen zitten in onze gemeenteschool. Naar het schijnt zal het nieuwe schooljaar weer ergens anders zijn, want in het café kan maar één klasje binnen³. Maar dat is zorg voor later ... nu is het vakantie.

¹ De hiernavolgende tekst werd ontdekt bij de voorbereiding van de fototentoonstelling ter gelegenheid van *Fortunekermis* of Zomerstraatkermis te Kalken, van 20 tot 22 oktober 2001.

Remi Van Wesemael werd voor zijn autobiografische bijdrage over de bevrijding van *augustus 1944* bekroond met de tweede prijs van de Vox-reportagewedstrijd van 1982. Het verhaal werd gepubliceerd in het militair weekblad Vox van 17 februari 1983, p. 14 en wordt hier omwille van de biografische-anekdotische waarde en de herkenbaarheid voor vele leeftijdgenoten, met toestemming van de auteur, onveranderd overgenomen.

Het verhaal gaat wel degelijk over de bevrijding van Kalken in 1944. Die bevrijding had echter plaats op 4 september 1944. De belevenissen zijn die van de auteur, maar enkele omkaderende gegevens vroegen om uitleg of moesten rechtgezet worden. Die bemerkingen worden verder in de voetnoten opgenomen.

² Remi Van Wesemael werd in Kalken geboren in 1937 als zoon van Frans Van Wesemael (1906-1971) en Stefanie Claeys (1911-1996). Het muzikaal gezin waarin auteur Remi Van Wesemael opgroeide, verhuisde in 1945 naar Lokeren, waar tot in 1950 een eigen danszaal werd uitgebaat. De verhuis op jonge leeftijd, met in de herinnering mogelijk enkele vage verhalen opgevangen in de ouderlijke herberg, kan een verklaring zijn voor het in een verkeerd tijdvak plaatsen van enkele gebeurtenissen.

³ Het café was gevestigd in de Schriekstraat, ongeveer 500 meter van de Dendermondsesteenweg verwijderd, nu Schriekstraat 18, Kalken (zie illustratie 1).

Remi Van Wesemael had het in een ander autobiografisch verhaal, met als titel *Brood*, over die herberg.

Het had weer geregend 's nachts. De diepe karresporen in de veldweg stonden boordevol water en de kleine Remi moest van de ene oneffenheid naar de andere springen om geen natte voeten te krijgen. Toen kwam hij op de kasseiweg. Een beetje verder stond de school. Er was geen mens op straat. Remi drukte zich met de rug tegen de voorgevel, uit de wind. In een plas kon hij in vervormd schrift het woord café ontcijferen. Ja, de Duitsers zaten in de school in 't centrum van het dorp en het gemeentebestuur had noodgedwongen voor nood-klaslokalen moeten zorgen. Zo was het tweedejaarsklasje van Remi nu ondergebracht in dit café, gelegen ver buiten de dorpskom. Overdag was er school, buiten die uren kreeg het weer zijn oorspronkelijke bestemming. Remi had het nu behoorlijk koud. Zijn magere knieën sloegen blauw uit onder de korte velouren bruine broek. De modder aan zijn schoenen begon stilaan op te drogen. Een rilling trok door heel zijn jonge lichaam. Verlangend had hij al een paar keer door de glazen deur, versierd met een gordijntje, gepeipt, maar de eigenaars van de zaak lieten zich niet zien. Die zaten zeker nog in de warme achterkeuken...

Illustratie 1. Het huis waarin het vroegere café *Piepiep* gevestigd was, nu Schriekstraat 18, Kalken.

We spelen op blote voeten in de Zomerstraat. Er is een vriendje die een gammele fiets heeft weten te bemachtigen. Over de kasseien horen we hem van ver komen want de wielen zonder banden ratelen over de weg. Het is rijtje schuiven om ook eens te mogen fietsen... en dan moeten we er nog iets voor geven ook: een appel, knikkers, een stuk koord... Het rijtje schuiven wordt onderbroken als een leeftijds-genoot ons komt toeroepen dat er zilverpapier op de akker van boer Puylaert ligt. We stuiven er naartoe. Enkele minuten later lopen we in de warme aarde te zoeken naar strips, de ene kant zilverpapier, de andere kant zwart, die een vliegtuig afgeworpen heeft om de radar te misleiden⁴. Dan met de buit weer naar huis.

“De Duitsers zijn weer aan ‘t oefenen op de Dendermondse Steenweg” roept een gebuur naar ons moeder. “Ja... ze schieten er nogal op los deze keer!” We spitsen de oren, want de Steenweg... dat is toch niet zo ver. Zonder een woord spurt mijn oudste broer het veld in, richting dorpskern. Een bende kameraadjes er achterna.

Voor we het goed beseffen hebben onze jonge benen ons tot in het dorp gebracht.

Stilaan kwamen van overal kinderen opdagen en eindelijk, de meester was er ook al, ging de café-deur open. Het bord, op driepikkel, stond al naast de toog op zijn plaats en de leerlingen gingen achter de stoelen staan die per twee achter de cafétafels gezet waren. “Zitten!”, klonk het. Daarna werd er luid gebeden. ...

De meester waarvan in het verhaal sprake is, was onderwijzer Patrick Braeckman (1922-1977).
⁴ STESENS C., Oorlogssperikelen in Turnhout. Het dagelijks leven tijdens de bezetting, in *Taxandria*, 2001, nieuwe reeks LXXIII, p.115-205, pp. 160. De auteur handelt over *tinhoudende zwarte strookjes papier* die door de geallieerde vliegtuigen werden uitgeworpen om de *Duitse Würzburgradars* te ontregelen. Die *strookjes* zorgden namelijk voor *witte stippen op het radar-scherf*, die niet te onderscheiden waren van het signaal van een bommenwerper.

Het lijkt er wel kermis. Iedereen staat op straat en praat vrolijk en opgewonden. We vergapen ons aan soldaten in vreemdkleurige uniformen, gans andere dan de grijze die we gewoon zijn. De soldaten in grijs uniform staan ten andere met de armen in de lucht tegen de muur van het klooster. Ik vang, onbegrijpend, flarden van gesprekken op: “ ‘t Zijn Polen”. Dan: “Bijlange niet! ‘t Zijn Engelsen. Ze stonden hier ineens met wel twintig tanks. Weet je ‘t al? Ze hebben Peerken doodgeschoten in zijn deurgat⁵.” Nu gaat er me een licht op. Ons vader heeft zoveel over de landing, de Engelsen en de bevrijding verteld, dat ik me realiseer dat dit de bevrijding moet zijn. Zal het nu gedaan zijn met dat donker, zuur brood met de eeuwige konfituur? Nu zie ik ook hier en daar de machtige tanks staan, vuil, beladen met alles en nog wat. Vooraan zit een soldaat, dat moet de chauffeur zijn. Hij ziet er vuil en moe uit, maar hij lacht en als iemand hem iets vraagt, trekt hij de schouders op. Hij verstaat geen Vlaams, dat is zeker. Wat moeten die mannen van ver komen.

Opeens schrikken we op. De soldaten brengen nog enkele Duitsers met luid geschreeuw naar de kloostermuur. Nu worden de grijzen afgetast: geld, chocolade, sigaretten, papieren, het wordt door de bevrijders naar de kinderen gegooid. We grabbelen bij het zien van al die snoep en de sigaretten voor vader. We hebben geen oog meer voor de omstaanders. We kruipen door de benen van grijs en kaki, bijten in de chocolade, duikelen naar appelsienen en pakken koekjes. Enkele kinderen zijn op de tanks geklauterd waar de “goede soldaten” weer rijkelijk trakteren, zelfs met hele witte broden. Het is ongelooflijk. Ik duizel. Mijn zakken zitten al vol en ik heb ook al een wit brood. Wat moet ik nu doen als er nog meer komt? Mijn broer zie ik al niet meer. Zou hij zoveel hebben als ik? Wat een thuiskomst zal dat worden.

Bij het starten van de tankmotoren deinzen we met ontzag achteruit. Langzaam zetten een paar tanks zich in beweging. Wij er achteraan, want er kan nog wat van de kar vallen.

Bij het buitenkomen van de dorpskom lopen we hijgend achter de brullende tanks. We komen nu op de steenweg, welke zich door de velden slingert richting Laarne.

Remi verhaalt in de tekst *Brood* over de herkomst van dat zilverpapier. *Vanachter een rij populieren verscheen opeens het vliegtuig. Het geronk van de zware motoren had al een tijdje in de lucht gehangen. Nu trilde alles onder de kracht van de machine, een zwaar bombardementsvliegtuig, dat heel laag over de vlakke akkers en weiden scheen te zwenen. Op de romp geen kruis, wel gekleurde cirkels... geen Duitser. Remi begon wild met de armen te zwaaien want hij zag duidelijk de mannen in de koepel. Als in een droom zag de jongen iets glinsterend uit het toestel vallen. Hij rende als gek over de weiden en door fris, groen, jong koren. Buiten adem raapte hij het voorwerp op: een opgerolde tiencentimeterbrede zilverkleurige papieren band. Vroeger had hij nog zo banden gevonden maar die waren veel smaller geweest. Vader had toen uitgelegd dat de vliegtuigen zich daarmee beschermden tegen de radar. Alhoewel hij dat toen niet begrepen had, bewaarde hij de banden als relikwieën. Dankbaar volgden zijn ogen het vliegtuig dat in de verte nog maar een stip was*

⁵ Onderzoek naar de identiteit van Peerken in het archief van Petrus De Wilde en navraag bij Julia De Reu (°1911) en Marcel Meys (°1930) bleven zonder resultaat. Blijkbaar was er bij de bevrijding in 1944 niemand doodgeschoten in zijn deurgat.

Op 10 november 1918, dus daags voor de wapenstilstand van W.O. I, werd Petrus Buyle (1853-1918) op Eesvelde in zijn woning dodelijk getroffen door een verdwaalde kogel van vliegtuigen die in een hevig luchtgevecht gewikkeld waren boven Kalken en Wetteren....

Opeens doet de soldaat in de koepel van de laatste tank hevige gebaren naar ons... alsof we moeten gaan neerliggen. We snappen er niets van: eerst zo vriendelijk en nu ziet hij er heel woedend uit. Ontgoocheld vertragen we ons drafje en laten ons in de graskant vallen. De soldaat zit nu niet meer in de koepel. De tank is gestopt en dan is als de donder bij heldere hemel. De loop van het kanon rookt. We snappen wel dat er geschoten is, maar op wie of op wat? Uit de verte, vóór ons horen we het dan... takketak... takketak. Weer schiet de tank. Ik durf na enige tijd opkijken tussen de graspieten en zie veel stof rond de woning van kippenkweker Van De Velde⁶. Daar moeten Duitsers zitten die op de tanks geschoten hebben. Het blijft nu stil. De kaki komt uit de koepel gekropen, springt van de pantser, loopt op ons toe. Hij schreeuwt er zowaar bij. Hij doet ons teken dat we moeten ophoepelen... het veld in. We begrijpen dat "mijnheer" kwaad is, want we hadden zeker niet achter zijn tank mogen lopen. Dus druipen we af. Ontgoocheld. Ook mistroostig omdat we onder het lopen en vallen een en ander verloren zijn. Mijn wit brood klem ik echter stevig tegen me aan. Het ziet er wat gehavend uit maar moeder zal dat wel in orde brengen. En dan... smakelijk. Het water komt me in de mond. Zou ik er eens in bijgten?

"Ha... daar zijn ze! Wacht maar eens... kom eens hier jij!" Vóór ik het besef hebben grote vaderhanden mijn billen rood gemaakt. Ik huil het uit dat ik veel chocolade en sigaretten mee heb, maar het helpt geen zier... vader is niet te vermurwen... tot moeder tussenkomt. Grote broer kijgt nu de volle lading terwijl moeder mijn tranen droogt en mijn neus snuit.

Later op de avond, in bed en door het open raam, hoor ik vader bezig tegen de buurman: "Denk eens aan! Lopen die gasten naast de tanks en beginnen die Duitsers er op te schieten. 't Is toch om gek van te worden! Maar mijn twee zullen het niet opnieuw proberen! Nog later: "De sigaretten met die kemel op het pakske... die rieken naar parfum... eens eentje proeven?"

Nu, na zovele jaren, heb ik aan mijn kinderen al dikwijls, steeds met meer details, verteld over die dag... en ze zijn steeds verwonderd te zien dat die roes, die bevrijdingsroes, steeds weer bezit van me neemt. Die dag maakte voor ons toch aan vier lange jaren een einde. Onvergetelijk... al word ik honderd jaar.

Geraadpleegde bronnen voor de aanmerkingen opgenomen in de voetnoten:

- STESENS C., Oorlogsprikelen in Turnhout. Het dagelijks leven tijdens de bezetting, in *Taxandria*, 2001, nieuwe reeks LXXIII, p.115-205.
- VAN WESEMAEL R., het eveneens autobiografisch verhaal *Brood*.

Interviews:

- Gesprekken van André Van De Sompel met Irma Vens (23 maart 2002), Julia De Reu (°1911) en Marcel Meys (°1930).

⁶ De familie Van De Velde woonde en woont nu nog aan de Heirweg, rechtover de Zomerstraat.

50 JAAR MUZIEKATELIER KALKEN VZW!

Op 16 februari 2003 had in zaal Wilbra, Colmanstraat 51 te Kalken een feestzitting plaats als eerste feestmoment ter gelegenheid van 50 jaar Muziekatelier Kalken vzw.

We bundelden de toespraak van Peter Hanselaer, namens Muziekatelier Kalken vzw, in onderstaande bijdrage.

1. Muziekonderwijs in beweging

In 1953 richtte Paul Hanselaer in Kalken één van Vlaanderens eerste, zoniet hét eerste, Muziekatelier (toen nog Volksmuziekschool genoemd) op.

Waarin verschilt een muziekatelier van een muziekschool of een muziekacademie? In het begin van de twintigste eeuw groeiden in Duitsland nieuwe ideeën in verband met opvoeding en onderwijs, en dit als reactie op een intellectualistische denk- en levenswijze. De kerngedachte van de vernieuwingsbeweging op muzikaal vlak was: via samenzang en instrumentaal samenspel muziekbeoefening aanbieden aan kinderen, jongeren en volwassenen uit alle lagen van de bevolking, zonder professionele bedoelingen. Men geloofde in de algemeen vormende kracht van de muziek, die niet alleen doel, maar ook middel werd voor een algemene opvoeding.

Die nieuwe principes werden door enkele pioniers (onder andere Hans Dirken en M. Andries) in Vlaanderen overgenomen, verspreid en concreet toegepast in de muziekateliers. De muzikale aanpak verschilt daarom ook grondig van die in het officiële onderwijs. Muziekbeleving wordt centraal geplaatst. De muziekkennis wordt een natuurlijk gevolg: eerst doen, dan weten; eerst kunnen, dan kennen!

Zingen van kinder- en volksliederen, ritmische spelletjes, bespelen van het Orff-instrumentarium (klokkenspelen, xylofonen, metallofonen, slagwerk), improvisatie, klassikaal blokfluitspel en afwezigheid van examens zijn typische kenmerken van de Muziekatelier-stijl.

In het Muziekatelier van Kalken komen kinderen vanaf het tweede leerjaar wekelijks naar de groepsles waarin bovenstaande activiteiten aan bod komen. De gehoorvorming is gebaseerd op de relatieve methode. Na twee jaar kunnen ze ook individueel onderricht volgen in het bespelen van een instrument (momenteel is er keuze uit blokfluit, cello, dwarsfluit, gitaar, harp, hobo, klarinet, orgel, piano, saxofoon, trompet, viool, zang). Dit onderricht kan ook gevolgd worden door jongeren en volwassenen. Groepsmusiceren blijft mogelijk in het instrumentaal ensemble en het koor. Dit schooljaar (2002-2003) nemen ongeveer 160 mensen deel aan één of meer van deze activiteiten. Zij worden daarbij begeleid door 18 leerkrachten. Regelmatig worden audities, concerten en samenspelmomenten georganiseerd.

2. Het verleden, het heden en de toekomst van het muziekatelier van Kalken

Eind 1950 werd aan Paul Hanselaer, onderwijzer in de plaatselijke gemeenteschool, gevraagd om notenleer te geven aan toekomstige muzikanten van de Koninklijke Harmonie Sinte Cecilia Kalken.

Kort daarop (1951) volgde hij muziekcursussen van het Algemeen Nederlands Zangverbond en bij Hans Dirken in de Halewijnstichting.

*Illustratie 1.
Paul Hanselaer (uiterst links), geflankeerd door niemand minder dan Vic Nees (tweede persoon van links, Vlaams koorcomponist).*

Daar maakte hij kennis met de nieuwe inzichten omtrent muziekopvoeding: improvisatie, ritmiek, orffmuziek, handzingen, blokfluitspel en koorzang bleken een fantastisch alternatief voor de traditionele notenleerlessen.

In 1953 werd gestart met, ons inziens de allereerste “Volksmuziekschool”, een naam die 3 jaar later reeds veranderd in “Jeugdmuziekschool”. Een eerste optreden had plaats op 6 december 1953 in de Kalkense Kantschool.

Viva la Musica.

HET OUDE NEDERLANDSE VOLKSLIED

Spreker: H. Dirken.

Volksmuziekschool
Kalken.

Het Koor :

SOPRANEN

D'Hollander Clara,
D'Hollander Denise,
Hanselaer Madeleine,
Praet Adrienne

ALTEN

D'Hondt Maria,
Raman Denise,
Van De Vyver Marie-Louise,
Vervaeet Alice.

TENOREN

D'Hondt Henri,
Matthys Emiel,
Rogiers Julien,
Vervaeet Ferdinand.

BASSEN

De Bruycker Karel,
Rogiers Lucien,
Van Malderen Maurits.

Kinderen: Borgelioen Robert, Crabbeel Werner, De Gelder
Hubert en Remi, De Schutter André, Goubert Hu-
go, Lauwaet Luc, Matthys Roger, Van De Velde
Michel, Van Kerckhove Willy, Vervaeet Luc en
Tony, Vervaeet Paul.

Illustraties 2 en 3. Het voorblad van de programmabrochure van het eerste optreden op 6 december 1953 en een lijst van de toenmalige leden.

Ter gelegenheid van het vijfjarig bestaan werd de Vriendenkring opgericht, een groep van sympathisanten die moreel en financieel steunt. Die groep bestaat nog steeds en het aantal leden is ongelimiteerd...

Erkenning volgde in 1961 met een bezoek van provinciaal inspecteur Grypdonck en een provinciale financiële toelage. In 1982 werden deze toelagen terug afgeschaft; zulke initiatieven bleken geen provinciale becommernis meer te zijn.

In 1962 verscheen het eerste nummer van "Echo", het contactblad tussen de Jeugdmuziekschool en de leden van de Vriendenkring. Die boekjes, die driemaal per jaar verschijnen, geven een uitstekend beeld van het wel en wee van de

Jeugdmuziekschool.

1964 was een topjaar: meewerking aan een provinciaal tornooi, tweemaal op televisie (ter gelegenheid van een televisiemis en een BRT-reeks over *Gemeente, kern van onze vrijheden*) en subsidiëring door het Ministerie van Nationale Opvoeding en Cultuur.

Naar aanleiding van een optreden rond de componist Carl Orff (u kent hem wel, de componist van de "Carmina Burana") ontvingen we via Ignace De Sutter felicitaties en een foto van de componist zelf

Mit Dank u.
herstlichen Gruss Carl Orff

Illustratie 4. Carl Orff.

Dit een brief van
Carl Orff -
 aan J. de Sutter =

"Für Paul Hanscher schicke
 ich an Ihre Adresse ein
 eben erschienen Buch von
 Gumbold Keetman "Elementaria"
 und ein Foto -"

C. Orff.

Dresden 25-2-71

Bly dit geschenk van een der
 grootste muzikanten van onze
 tijd te kunnen bezorgen
 aan Paul Hanscher -
 en met hartelijke waardering

J. de Sutter
 St. Niklaas. 10-3-71

Sinds 1973 worden er ook individuele lessen gegeven: eerst piano, daarna viool, later dwarsfluit, gitaar en vanaf dan nam het individueel onderricht steeds uitbreiding.

In 1984 moeten we onze naam opnieuw aanpassen: Jeugdmuziekschool wordt Jeugdmuziekatelier omdat men van overheidswege vond dat het woord “school” niet thuishoort bij departement “Cultuur”?

In 1993 ontstaat een nieuwe subsidiëring via de pas opgerichte gemeentelijke Jeugdraad.

In 1998 veranderen we de naam van Jeugdmuziekatelier naar Muziekatelier. Op 26 mei 2000 werd de vzw Muziekatelier Kalken opgericht.

Illustratie 6. Het nieuwe logo van Muziekatelier Kalken vzw, ontwikkeld door Maarten D'hondt.

De stichter, Paul Hanselaer, nam ondertussen beetje bij beetje afscheid van zijn geesteskind: in 1989 als redacteur van Echo, overgenomen door zoon René, later als pianoleraar en muzikleraar. Op 1 juli 2000 nam “de meester” afscheid van zijn koor en zijn muziekatelier.

VANDAAG hebben we een record aantal leden, zijn er 18 leraars actief, worden er individuele lessen gegeven in 13 instrumenten.

En nu naar de kern:

Ondanks al de naamsveranderingen bleven de doelstellingen nagenoeg ongewijzigd: Het muziekatelier wil op een zinvolle manier muzikale opvoeding geven aan kinderen, jongeren en volwassenen. We plaatsen de muziekbeleving centraal.

Elk kind kan aan bod komen, ook diegene die met minder aanleg geboren zijn. We richten dan ook geen examens in!

Groepslessen, die we bewust géén notenleerlessen noemen, zijn geen loutere voorbereiding op het bespelen van een instrument.

Vanaf de eerste lessen doen we volop beroep op een volwaardige muziekbeleving

door de kinderen: het zingen en de gehoorsvorming blijven voor ons belangrijk. Samenzang en samenspel is essentieel: we proberen de lijn door te trekken van de kinderen over de jongeren naar de volwassenen.

Illustratie 7. Leerlingenauditie in zaal Breughel, Kalken, zondag 24 mei 1998.

En de toekomst?

Er zijn zeker nog enkele elementen waaraan gewerkt moet worden.

- 1) Meer cohesie tussen de groepslessen Algemene Muziekles en de individuele lessen instrument. Het is immers zo dat we in de groepslessen veel vocaal werken en daarbij steunen op het voor België weinig gekende relatieve systeem. Onze leraars instrument, die geschoold zijn volgens de klassieke methodes, zij hier niet mee vertrouwd, waardoor er te weinig kruisbestuiving ontstaat.
- 2) Meer en meer mensen schrijven zich in om een instrument te leren bespelen, maar zijn niet actief betrokken bij een groepsactiviteit, dit ondanks de financiële ontrading die we ingebouwd hadden. Ik vind dat we jongeren en volwassenen deze mogelijkheid moeten blijven aanbieden. Nochtans zie ik het als een uitdaging om ook die mensen trachten te motiveren om deel te nemen aan echt gezamenlijk musiceren, zingend of spelend!
- 3) Studiemotivatie van de kinderen. De afwezigheid van examens mag niet leiden tot muzieklessen als een vrijblijvende bezigheidstherapie; er moet immers geoefend worden om vooruitgang te boeken! De laatste jaren proberen we de motivatie gaande te houden door twee auditie per schooljaar in te richten én een apar-

te auditie voor volwassenen. Ook hier kan naar betere formules gezocht worden. Ik wil de ouders oproepen om ook hierin hun kinderen te stimuleren, zowel voor de instrumentenles als voor de kleine taakjes die vanuit de groepslessen worden meegegeven.

- 4) Tenslotte wil ik nog pleiten voor meer samenspel in de instrumentenlessen, zowel binnen één instrumentenklas maar ook tussen verschillende klassen. We moeten nadenken hoe we dit praktisch kunnen mogelijk maken.

3. Het feestprogramma 2003

Het feestprogramma voor 2003 ziet er verder als volgt uit:

- 30 april te 19.30 u: leerlingenovertredingen in zaal Breughel, Kalkendorp, Kalken
- 7 juni te 18.00 u: opluisteren eucharistieviering in Sint-Denijskerk, Kalken
- begin november: tentoonstelling ter gelegenheid van Laarne en Kalken Creatief
- 26 december: concert in samenwerking met Davidsfondsafdeling Kalken

We hopen dat we in de toekomst kinderen, jongeren en volwassenen de mogelijkheid kunnen blijven bieden om muzikale ervaringen op te doen, ongeacht hun muzikale begaafdheid.

Immers . . . “De bossen zouden eenzaam zijn als alleen de beste vogels zongen”.

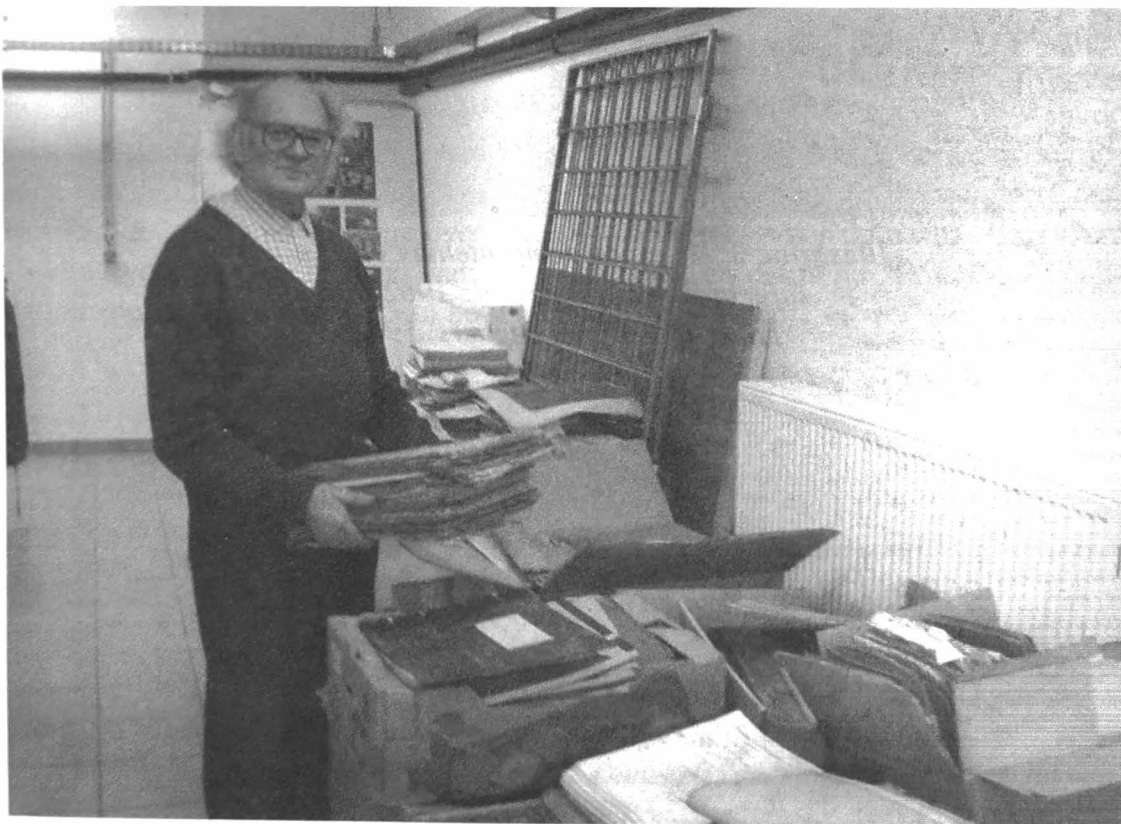
voor Muziekatelier Kalken vzw,
Hanselaer Peter
Gaverstraat 1
9270 Kalken

ARCHIVERING VAN KALKENS GEMEENTEARCHIEF DOOR MARCEL MEYS

André Van De Sompel

Marcel Meys brengt, op vraag van het gemeentebestuur en gemeentesecretaris Marcel Rogiers, sinds enkele weken orde in het vorig jaar "herontdekte" archief van de vroegere gemeente Kalken. Dat archief werd van de zolder van het vroegere gemeentehuis van Kalken (in de Nerenweg) overgebracht naar de archiefkelder in het nieuwe Laarnse gemeentehuis (zie illustratie 1).

Marcel verkende het omvangrijk en "rijke" archief in een eerste werkfase. Bedoeling is om uiteindelijk de archiefstukken, die een periode van de 19de eeuw tot de naoorlogse periode (WO II) overspannen, op een verantwoorde manier te inventariseren.

*Illustratie 1. Marcel Meys en de stapel Kalkense archiefstukken
in de archiefruimte van het gemeentehuis van Laarne.*

Voor Marcel is de ordening en bewaring van Kalkense archiefstukken geen nieuwheid. Ook tijdens de verhuis van het archief van het in 1962 afgebroken oude Kalkense gemeentehuis (zie illustratie 2) naast de kerk naar het nieuwe gemeentehuis in de Molenstraat (huidige Nerenweg) werd hij betrokken.

*Illustratie 2. Het oude gemeentehuis van Kalken
(afgebroken in de periode 1962-63).
Fotografie Cyriel Seghers, 1962.*

6e PRIJS CERA FOUNDATION 2002 VOOR GESCHIEDENIS VAN HET VLAAMSE PLATTELAND VOOR ANDRÉ VAN DE SOMPEL

Antoon Afschrift

Met enige fierheid kunnen we melden dat de tweejaarlijkse prijs voor de Geschiedenis van het Vlaamse Platteland die in 2002 voor de 6e maal werd uitgereikt, werd toegekend aan de heer **André Van De Sompel**, secretaris van onze vereniging. Hij kreeg deze belangrijke onderscheiding voor zijn werk *Het Sint-Pietersfeest op de wijk De Kruisen te Kalken tijdens de twintigste eeuw: van verguisd en geprezen volksfeest naar een feest voor iedereen! Bijdragen tot de geschiedenis van een wijk én van het Kalkense volksleven*.

Deze tweejaarlijkse prijs veranderde meerdere keren van naam. Hij werd in 1991 door de Landelijke Gilden en ABB Verzekeringen ingesteld en heette toen "ABB-prijs voor de geschiedenis van het Vlaamse landelijke dorp". Zoals de naam het zegt, zijn de Landelijke Gilden verbonden met het platteland. De oprukkende verstedelijking heeft ertoe geleid dat de geschiedenis en de toekomst van het platteland met zijn landbouw, zijn groen, zijn rustgevend karakter, zijn dorpen en gehuchten een belangrijk gespreksonderwerp was geworden. Het instellen van de Prijs voor de Geschiedenis van het Platteland lag in het verlengde van dit alles en paste in de filosofie van de Landelijke Gilden. Na het tot stand komen van de KBC nam de Cera-Holding de zorg voor de prijs over. In 2000 koos men voor de naam "Prijs Cera Holding voor de Geschiedenis van het Platteland" en dat is nu "Prijs Cera Foundation voor de Geschiedenis van het Platteland" geworden.

*De genomineerden en prijswinnaars poseren in het gezelschap van
Boerenbond-voorzitter Devisch en Rik Donckels, gedelegeerd bestuur van
Cera Foundation.*

Tweede van links: André Van De Sompel.

Derde van links: Professor Stefaan Top.

Er waren voor de editie van 2002 niet minder dan 35 inzendingen waarvan er 33 beantwoordden aan de voorwaarden van het reglement van de wedstrijd; daarvan behoorden 11 werken tot de categorie academische werken en 22 tot de niet-academische. Uit deze rijke, inhoudelijk zeer gevarieerde oogst koos de jury, onder het voorzitterschap van prof. Stefaan Top, vijf werken. De jury nomineerde drie inzendingen bij de categorie niet-academische werken:

- De h. Lode Jordaens ontving de prijs van 500 euro voor *Het karrenmuseum. Een wandeling door mijn dorp Essen*.
- De h. Yvan Vandenbrande ontving de prijs van 500 euro voor *Vinkt tussen de twee wereldoorlogen 1918-1840*.
- De h. René Patteet ontving de prijs van 1500 euro voor *Heist en zijn dorpen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Voorgeschiedenis, sombere jaren, zwarte markt, bevrijding, naweeën*.

De jury bekroonde twee werken met de maximumprijs. In de categorie van de niet-academische werken werd bekroond:

André Van De Sompel voor *Het Sint-Pietersfeest op de wijk De Kruisen te Kalken tijdens de twintigste eeuw: van verguisd en geprezen volksfeest naar een feest voor iedereen! Bijdragen tot de geschiedenis van een wijk én van het Kalkense volksleven*. Kalken, 1999, 144p.¹

De laureaat ontving hiervoor de prijs van 2500 euro.

Professor S. Top motiveerde de keuze van de jury als volgt:

André Van De Sompel heeft zijn aandacht gevestigd op een wijkfeest in de gemeente Kalken. In de titel van zijn boek vermeldt de auteur dat het feest in kwestie, nl. het Sint-Pietersfeest op de wijk De Kruisen evolueerde van een “verguisd en geprezen volksfeest naar een feest voor iedereen!” Op het eerste gezicht gaat het hier om een historisch niemendalletje, nl. een of ander volksfeest van een nietszeggende wijk in een onooglijk dorp. Feit is dat de lectuur deze indruk bevestigt! Maar wie aandachtig leest, komt tot de ontdekking dat A. V. D. S. van onder uit een aardig stuk geschiedenis heeft geschreven, die zich concentreert rond een dynamische wijk, waar de aanwezigheid van een stel herbergen en de rivaliteit tussen twee lokale brouwers een wezenlijke bijdrage leveren tot het ontstaan van een uitzonderlijke band, die we vandaag de dag schroomvallig “sociaal weefsel” noemen. Komt daar nog bij dat ook de vrouwen in dit historisch feestproces een niet onbelangrijke rol hebben gespeeld...

In de categorie van de academische werken ging de prijs van 2500 euro naar:

De h. Thijs Lambrecht voor *Relaties van arbeid en pacht op het platteland tijdens de 18e eeuw*. Gent/Leuven, 2002, 215 p.

¹ U kan het boek bestellen door storting van 21 euro op rek. 750-9326461-69 van Stichting Sint-Pietersfeest Kalken, Kruisenstraat 70, 9270 Kalken. Tel. 09/ 367 83 54.

Dat André Van de Sompel met dit werk niet aan zijn proefstuk was, weten onze lezers niet alleen door de talloze bijdragen in ons tijdschrift "Castellum" over de lokale geschiedenis van Kalken en Laarne, maar ook door het schitterende boek over Kalken dat hij in samenwerking met Eugène Bogaert publiceerde in 1997, nl. *Kalken van de Franse Revolutie tot de gemeentefusie met Laarne. Bijdragen tot het historisch onderzoek.*

We willen de auteur dan ook van harte feliciteren met zijn talrijke publicaties in het algemeen en heel in het bijzonder met de Prijs Cera Foundation voor de Geschiedenis van het Vlaamse Platteland 2002.

MARCEL MEYS GELAUWERD DOOR DE GEMEENTE BERLARE

André Van De Sompel

Marcel Meys werd op zondag 12 januari 2003 op de nieuwjaarsreceptie van de Cultuurraad Berlare – Overmere – Uitbergen gelauwerd in het cultureel centrum Stroming te Berlare.

Voor die uitzonderlijke erkenning van een niet-inwoner van de gemeente Berlare werd Marcel voorgedragen door het bestuur van de Heemkundige Kring Overmere. Marcel kreeg de erkenning voor de publicatie van naslagwerken die de lokale historici toelaten een goed beeld van de parochie Overmere te schetsen.

Vanuit zijn decennialange ervaring als vorser bracht Marcel in de uitgave van de Staten van Goed van Overmere voor de periode 1585-1680 (in twee delen) heel wat gegevens uitgebreid samen.

De uitgave van het Status Animarum uit 1686 van de Overmeerse parochie, hem door Pastoor Penne ter hand gesteld en kort daarna geschonken aan het Rijksarchief te Beveren (waar het geïnventariseerd is onder Oud Archief Overmere, nummer 48), geeft een exact beeld van de bevolkingssamenstelling. Het is een volkstelling avant la lettre.

Een derde publicatie is die van de telling van het jaar IV (1796) tijdens de Franse Periode van Overmere.

Met de publicatie van die naslagwerken heeft Marcel voor heel wat genealogen en historisch geïnteresseerden de poort geopend naar een verdere bestudering van het verleden.

Proficiat, Marcel.

Marcel blijft niet bij de pakken zitten en terloops willen we melden dat de uitgave van het deel van de Overmeerse Staten van Goed voor de periode 1680-1700 voor deze zomer gepland is.

Ook aan de publicatie van de Staten van Goed voor Kalken en Laarne wordt gewerkt.

We houden u zeker op de hoogte.

IN MEMORIAM GUSTAAF VERSCHRAEGEN (1914-2003), EEN KALKENSE LEGENDE

André Van De Sompel

Neen, zondag 9 maart 2003 kon voor mij geen gewone zondag zijn. Die dag overleed Gustaaf Verschraegen op 88-jarige leeftijd thuis, in zijn woning in de Koffiestraat¹, op de plaats waar zijn vader vroeger een bescheiden landbouwbedrijf had.

Gustaaf was sinds jaar en dag mijn toevlucht voor het bekomen van lokaal-historische informatie over allerlei onderwerpen. Hij bezat een schat aan informatie die hem mondeling was overgeleverd en die hem toeliet te getuigen over gebeurtenissen die teruggingen tot de Nederlandse Periode (1815-1830)².

Gustaaf was een geboren verteller die de toehoorder in een nostalgische stemming kon brengen. Zo had hij alvast een verklaring voor de ietwat eigenaardige straatbenaming Koffiestraat, een benaming die volgens zijn overlevering tijdens de Nederlandse Periode als spotnaam gegeven werd aan het noordelijk deel van Kalkendorp. Toen trokken de kerkgangers niet zoals het de gewoonte was onmiddellijk terug naar huis via de kortste weg die de kerkwegels waren, maar maakten ze een ommetje om in dat deel van Kalkendorp bij familie of kennissen koffie te gaan drinken.

Het rijkge vulde leven van Gustaaf weergeven, is een moeilijke opdracht. Daarom beperk ik mij tot een aantal algemene lijnen en tot de opsomming van een aantal anekdoten die zijn leefwereld getekend hebben. Bovendien kunnen daardoor een aantal losse gegevens, die niet zo direct in een of ander artikel kunnen ingepast worden, meegegeven worden.

Gustaaf werd op 16 november 1914 in de Koffiestraat geboren. Zijn vader, Désiré Verschraegen, was een landbouwer die vroeger op de wijk De Gaver een landbouwbedrijf uitbaatte. Nadien vestigde hij zich in een oud boerderijtje in de Koffiestraat³.

¹ Nu Koffiestraat 45, 9270 Kalken.

² Onder andere via overgeleverde verhalen van Gustaafs vader en grootmoeder, Carolina De Ras (1818-1907).

³ Dat boerderijtje werd na de dood van Désiré in april 1948 afgebroken.

Hij hield er een viertal koeien.

Weduwnaar Désiré Verschraegen (1860-1945)⁴ hertrouwde op latere leeftijd met Judith De Backer (1875-1917)⁵. Hij had haar op Kalkenkermis gezien. Ze was als een van de 17 kinderen in het gezin verantwoordelijk voor de nog ongehuwde broers en zussen. Désiré trok kort daarna naar haar ouderlijke woning in 't Holeinde om aan haar ongehuwde broers en zussen de toestemming te vragen om met haar te mogen trouwen⁶.

Gustaafs moeder overleed toen hij nog een kleuter was en zijn vader, bijgestaan door enkele tantes, zou steeds voor hem zorgen. Gustaaf was een verstandige knaap en doorliep probleemloos de lagere school.

Hij herinnerde zich uit zijn jeugdijaren dat zijn vader, telkens een buur was overleden, de afgestorvene naar de kerk hielp dragen. Gustaaf was toen telkens boos op zijn vader omdat hij die burendienst maar niets voor zijn vader vond.

Gustaaf was van jongs af geboeid door paarden. Hij zou reeds vóór WO II paarden helpen verhandelen. Daarvoor maakte hij verplaatsingen in binnen- en buitenland, waardoor hij dikwijls drie tot vier dagen uit Kalken weg was en een grote mensenkennis opdeed. Voor de familie Vereecken, uit het Meetjesland, was hij een toegewijde paardenkenner en vertrouwensman. Zijn waardering en bewondering voor het Belgische Boerenpaard was legendarisch en het deed hem dan ook mateloos pijn dat hij in januari jongstleden niet kon aanwezig zijn op het Belgisch Kampioenschap van het Belgische Boerenpaard. Anderzijds was Gustaaf ook geïnteresseerd in de drafwedstrijden. Hij was een regelmatige bezoeker van de wedstrijden.

We willen nog even stilstaan bij het beroep van kaasverkoper dat Gustaaf tot tijdens WO II uitgeoefend heeft. Toen hij 16 jaar oud was, werd het duidelijk dat hij door zijn kleine gestalte niet voor het "boerenwerk" gemaakt was. Hij had een *annonce* gelezen, waarin een kaasverkoper werd gevraagd. Zonder medeweten van zijn vader had hij daar op gereageerd en ... de job gekregen. Hij vertelde het aan zijn vader en die vond dat eigenlijk geen werk voor hem⁷. Maar Gustaaf hield voet bij stuk en hij bezocht enkele winkeltjes in de onmiddellijke omgeving.

Met de hondenkar, getrokken door een, later door twee honden⁸, ging hij op ronde. Een eerste bol kaas verkocht hij in het winkeltje van Marie Virginie Van De Walle⁹

⁴ Hij was de zoon van Bellarminus Verschraegen (°Zeveneken, †Kalken 1898, 69 jaar oud) en Carolina De Ras. Bellarminus en Carolina huwden te Kalken in 1857. Désiré was weduwnaar van Marie Leonie Coleta Drieghe (1861-1909).

⁵ Judith was de dochter van Casimir De Backer en Philomene Matthijs.

⁶ Désiré en Judith huwden op 31 januari 1912. Uit hun huwelijk werden Gustaaf en Leonie Marie (1916-1918) geboren.

⁷ Voor een landbouwer in hart en nieren was het feit dat zijn kinderen naar de fabriek moesten gaan werken of een andere job dan landbouwer uitoefenen, een vernederende zaak.

⁸ De eerste hond kocht hij bij André Van De Sompel (1886 - 1967).

⁹ Marie Virginie Van De Walle (1884-1966) was gehuwd met wagenmaker Cyriel D'Hooghe (1880-1969).

in het begin van de Schriekstraat. De honden konden goedkoop gevoed worden met overschot van vlees van beenhouwer-nonkel Baes. Het vervoer met de honden verliep niet altijd even veilig, zeker niet op de Dendermondsesteenweg en de Heirweg, waar meer en meer auto's passeerden.

Gustaaf was 18 jaar toen hij een klein paardje en een grotere kar ging gebruiken. Zes jaar lang kon hij op dat beestje een beroep doen. Op een dag werd het dier ziek en Gustaaf mocht enkele weken een paard van een familielid gebruiken.

Ondertussen had Gustaaf zijn zinnen gezet op een auto: zo'n ding was veiliger op de weg en gemakkelijker ter bescherming van de bollen kaas. 's Avonds moest de kar telkens leeggemaakt worden en de bollen kaas op de rekken in de kelder gelegd worden. Vader Désiré moest echter eerst nog overtuigd worden en dat was een "spel". In 1938 had hij een rijbewijs en een auto van het merk Rosenbaum.

De kaasbollen, en later de salami, werden in de ouderlijke woning in de kelder opgeslagen. Verdere reglementering ter bescherming van de volksgezondheid, onder andere de vereiste dat de opslagplaats van voedingsmiddelen over afwasbare wanden diende te beschikken, deden Gustaaf tijdens WO II besluiten de handel stop te zetten.

Na WO II had Gustaaf een bloeiende handel in plantaardappelen die hij via het vervoerbedrijf van de latere Kalkense burgemeester Jules De Landtsheer liet leveren. Met de fiets bezocht hij de landbouwers, op zoek naar klanten en tegelijkertijd vervulde hij voor de familie Vereecken de functie van *paardenfacteur*. Hij hield nauw contact met die landbouwers en wist perfect wanneer handel in paarden kon gebeuren.

Gustaaf was ook een geboren zanger. Met zijn sopraanstem kon hij iedereen boeien. Hij was de sopraan van het hoogzaalkoor. Volgende anekdote bleef mij bij. Meester Remi De Gelder had ter gelegenheid van het jubileum van pastoor Ivo Botteldoorn een cantate geschreven, waarin Gustaaf de sopraan moest voorzingen. Op het tijdstip van uitvoering voelde hij zich echter zo ziek dat hij verstek moest laten gaan.

Gustaaf was een volksfiguur; zijn kleine gestalte en zijn alomgekend optimisme maakten dat hij een geknpte rol als schalkse bengel kreeg toebedeeld. Als volkszanger zonder begeleiding was *Stafke van Kalken* ofte *Stafke Ras*¹⁰ een graag geziene figuur op wijkkermissen, bruiloften en of feestvergaderingen allerhande. Het lied *De Sterkste Man van Gent* werd zijn lijflied. Hoe graag hij ook zong, hij zegde ooit een "optreden" af omdat hij het schouwspel van de aankomst van de wielervedstrijd de Ronde van Vlaanderen te Wetteren niet wilde missen.

Gustaaf was een sociaal bewogen man en lid van meerdere verenigingen. Zo was hij lid van de BJB (Belgische Boerenjeugdbond). Een van de hoogtepunten in zijn leven was ongetwijfeld de reis met die organisatie naar Lourdes Frankrijk. Een even

¹⁰ De toevoeging "Ras" verwees naar zijn grootmoeder. Voor leden van families met gelijknamige familienamen, was het de gewoonte de verschillende families een bijkomende benaming ter onderscheiding te geven.

onvergetelijke gebeurtenis was het bezoek, ter gelegenheid van zijn vijftigste verjaardag, aan familieleden in Texas. Het gezin Emiel Van Damme – Honorine De Backer met zonen René, Julien en Cyriel, dat in de Bieststraat gewoond had, was in 1952 naar de USA getrokken, met de vrachtboot vanuit Antwerpen. Gustaaf herinnerde zich dat toen “gans De Kruisen” mee naar Antwerpen was getrokken om het gezin uit te wuiven.

Aan de beginperiode van voetbalclub FCHO Kalken had hij goede herinneringen. Hij was kort na WO II een tijdlang secretaris van de supportersclub.

Een andere volkssport bij uitstek vond in hem een beoefenaar: jarenlang kaapte hij met zijn duiven prijzen weg.

Zijn jarenlange vriendschap met Jules De Landtsheer mondde uit in een plaats op de lijst van de CVP voor de gemeenteraadsverkiezingen van 1976. Hij werd met glans verkozen. Gustaaf had in de aanloop naar die verkiezingen enkele vergaderingen bijgewoond waarop Dr. Capiau, burgemeester van Massemen, er had op gewezen dat het voor Kalken en Laarne misschien wel beter was indien ze zouden samensmelten, dus zonder Wetteren. Gustaaf had de indruk dat heel wat raadsleden op dat moment niet beseften welke grote veranderingen een gemeentefusie zou teweegbrengen.

Gustaaf werd op latere leeftijd wegens zijn reputatie betrokken bij een aantal retrospectieve lokaal-historische activiteiten.

In de avondvullende voorstelling *Toen Kalken nog Calcken was... en de Kruisen nog Cruyssen was*, een organisatie van Dorpsraad Kalken, was Gustaaf op 25 oktober 1980 een van de smaakmakers (zie illustratie op volgende bladzijde).

Door auteurs van lokaal-historische werken werd Gustaaf geraadpleegd over allerhande thema's¹¹.

Ook ik deed een beroep op hem. Hij had een brede kijk op de organisatie in en de samenstelling van de Kalkense leefgemeenschap. Hij verhaalde me over de geschiedenis van de Koninklijke Harmonie Sinte-Cecilia Kalken, volkse gewoonten en gebruiken, wijkkermissen, het buurt- en ontspanningsleven, de leefwereld van de landbouwers, het parochiaal leven, de belastingontvangerij in de Koffiestraat, de Kalkense wielrenners, het ontstaan van het voetbalgebeuren, de speciale leefwereld van enkele Kalkense personages, de plaatselijke politiek, de weefschool, de kant-school, de herbergen en de brouwerijen, het *hoogzaalkoor*, ...¹².

¹¹ Duquet Frans, *Zo was Kalken*, Schellebelle, 1984.

¹² Gebaseerd op talrijke interviews en gesprekken tijdens de periode 1988-2003: 11 januari 1988, 1 februari 1988, 10 november 1994, april 1995, 23 september 1998, 9 december 1998, 13 januari 1999, 27 maart 1999, 26 juli 1999, 24 december 2000, 14 augustus 2001, 1 september 2001, 22 september 2001, 12 oktober 2001, 28 december 2001, 18 januari 2002, 23 september 2002, 7 november 2002, 16 november 2002, 23 november 2002, 22 december 2002, 22 december 2002, jan-feb 2003 (dialecten).

- PROGRAMMA

- Wat je deze avond te zien en te horen krijgt speelt zich voornamelijk af in een gezin anno 1910 en rond de figuur van Weksken. Deze toneeltjes worden afgewisseld met liedjes.

- Deel I-

- 1) Toneel
- 2) Adolf Roels: De klacht van een kind
- 3) Toneel
- 4) Jozef De Landtsheer: Het toetje
- 5) Toneel Marcel Cours: Ik zoek een meisje
- 6) Gustaaf Verschraegen: Sint-Niklaas
- 7) Toneel
- 8) A. Vermeiren: Ballade
De loting
- 9) Kwis

- PAUZE

- Deel II-

- 1) Toneel
- 2) Cyriel Matthijs: De rest is in 't Frans
- 3) Toneel
- 4) Jozef Bracke: De mode
Mijn neefje uit Amerika
- 5) Toneel
- 6) Marcel Cours: Contributiën
Gustaaf Verschraegen en Jozef De Landtsheer: De twee vrienden
- 7) Toneel

- Met dank aan de leden van Toneelbond Cauci en alle anderen die zich ingezet hebben om deze avond in te richten en te doen slagen!

Laatst was ik bij hem te gast in verband met het dialectenonderzoek van de Universiteit Gent.

Zo kon ik flarden van die overlevering verwerken en de huidige geschiedschrijving aanvullen met “levendige” details die in tijdsdocumenten ontbreken.

Alhoewel hijzelf intens geïnteresseerd was in de (plaatselijke) geschiedschrijving, heeft hij niet zoveel notities gemaakt: herinneringen aan de bewoners van de Koffiestraat uit de eerste helft van de 20ste eeuw heeft hij op papier gezet¹³. Anderzijds heeft hij mij meermaals aangespoord opzoekingswerk te doen rond de hoeve van de familie Verstraeten in de Gaverstraat en het al dan niet vermeende kasteeltje van de familie De Geyter dat tot een eind in de 19de eeuw op de rand van de Kalkense Meersen, ter hoogte van de Vaartstraat zou gestaan hebben. Ik ben hem dat postuum verschuldigd.

Gustaaf, bedankt voor de gulheid waarmee je ons deel gemaakt hebt van je rijke levenservaring.

Bronnen:

- Gesprekken met Marcel Meys (09 maart 2003), Omer Pieters en Huberta Verschraegen (23 maart 2003).
- Homilie tijdens de begrafenisplechtigheid, 15 Maart 03.
- Notities Eugene Bogaert.

¹³ Gustaaf Verschraegen, De bewoners van de Koffiestraat eind 19de eeuw - begin twintigste eeuw: een verkenning, in *Het Sinte Pieterke Kalken*, 9de jg., december 1998, nr. 16, p. 7 (1323) - 18 (1334).

BIOGRAFISCHE GEGEVENS OVER EERWAARDE HEER JOSEPHUS DE BREUCK

Eric Balthau

Josephus De Breuck werd geboren te Brugge op 19 januari 1786 en werd tot priester gewijd op 16 juni 1810. Als eerste functie in zijn geestelijke loopbaan werd hij onderpastoor te Brugge Sint-Jacobs op 1 augustus 1810.

*Eerwaarde heer Josephus De Breuck (1786-1869),
pastoor van Laarne van 1821 tot 1825
(foto Archief van het bisdom Brugge).*

Daarna werd hij geestelijk directeur van het pas heropgerichte kleinseminarie te Sint-Niklaas van 3 mei 1814 tot 1816. Op 7 januari 1818 werd hij benoemd tot onderpastoor van de Sint-Jacobsparochie te Gent.

Op 31 december 1821 werd hij door de bisschop van Gent benoemd tot pastoor van Laarne. Zijn verblijf te Laarne was echter van korte duur want reeds op 18 oktober 1825 werd hij pastoor van de Sint-Annaparochie te Brugge.

Na opnieuw een verblijf van minder dan 2 jaar werd hij op 7 augustus 1827 benoemd tot pastoor van Sint-Gillis te Brugge. Als 49-jarige kreeg hij op 20 juni 1835 ontslag als pastoor en werd dezelfde dag benoemd tot erekanunnik van het Sint-Salvatorskapittel te Brugge. Ondertussen was hij reeds op 27 oktober 1829 benoemd tot directeur van de Dames van het Christelijk Onderwijs te Brugge, een functie die hij waarnam tot 29 november 1859. Op 27 januari 1841 werd hij titulair kanunnik van het Sint-Salvatorskapittel te Brugge. Eerwaarde heer Josephus De Breuck overleed te Brugge op 12 november 1869 op 83 jarige leeftijd.

Bronnen

- L. SCHOKKAERT (ed.), *Biografisch repertorium van de priesters van het bisdom Gent 1802-1997*, Leuven, 1997, deel I, p. 105, nr. 1040;
- G. FAELENS, *Histoire du Petit Séminaire de Saint-Nicolas 1808-1908*, Sint-Niklaas, 1908, p. 143 en p. 146, nr. 21;
- E. BALTHAU, E.L. SCHEPENS, R. BERTELOOT, I. HOLEMANS, *De bouwgeschiedenis van de Sint-Machariuskerk van Laarne*, Laarne, 1992, p. 223-225;
- Brugge, Archief van het bisdom, reeks N66, met dank aan E.H. Kurt Priem, archivaris van het bisdom Brugge

DE BEVRIJDING GEVIERD IN 1918

Het einde van de twee wereldoorlogen, in november 1918 en in mei 1945, gaven aanleiding tot uitbundige feesten, ook in Laarne. Vaak wordt vergeten dat ook in de eerste wereldoorlog Amerikaanse troepen een beslissende rol hebben gespeeld in de afloop van de oorlog. Nadat de Amerikaanse president Woodrow Wilson (1856-1924) de Verenigde Staten in april 1917 in de oorlog had gebracht, werden de Amerikaanse troepen onder de leiding van generaal John J. Pershing (1860-1948) vooral vanaf begin 1918 ingezet in de Argonne, Frankrijk. Hoewel in België vooral het Engelse leger een actieve rol speelde, o.a. bij de verdediging van de *Ypres Salient*, was de lokale bevolking, ook in Laarne, zich blijkbaar bewust van de rol die de Verenigde Staten in de oorlog hadden gespeeld. Via het *Nationaal Hulp- en Voedingscomité* werden tijdens de oorlog aan de Belgische bevolking voedsel- en hulppakketten gegeven. De coördinatie van deze hulp gebeurde in London door de *Commission for Relief in Belgium*, geleid door de Amerikaan Herbert Hoover (1874-1964), de latere president van de Verenigde Staten (1929-1933). Een groot deel van deze hulp was afkomstig uit Amerika. Bovendien hebben de Verenigde Staten na de oorlog een belangrijke bijdrage geleverd bij de wederopbouw van het land. Onder andere het heropbouwen van de Leuvens universiteitsbibliotheek –waarin overigens een beeld van Herbert Hoover staat- gebeurde in belangrijke mate met Amerikaans geld¹.

¹ S. DE SCHAEPDRIJVER, *De Groote Oorlog. Het koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Amsterdam, 1997.

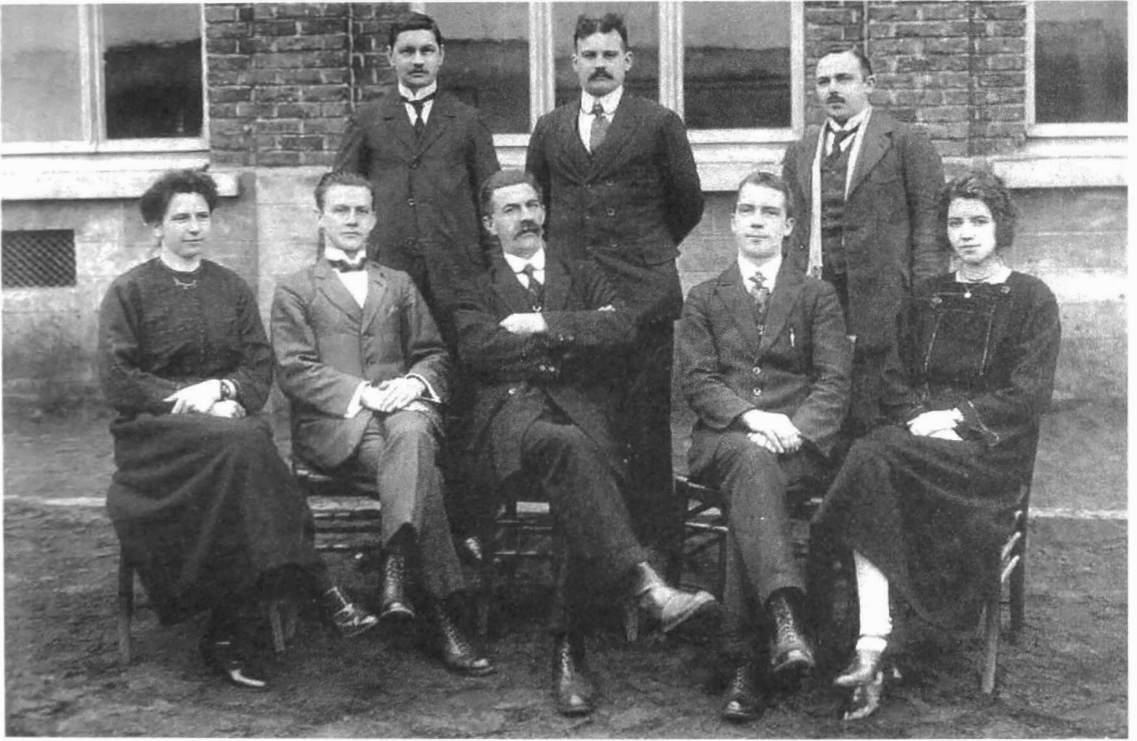

Leerlingen van de Gemeentelijke Lagere School, met onderwijzer Cyriel De Wilde, voor de school kort na de bevrijding in november of december 1918. Op het bord: "Hulde van erkentenis aan de Vereenigde Staten. Gemeenteschool Laarne 1918". Achteraan twee Belgische vlaggen, op de tafel een geïmproviseerde Amerikaanse vlag, voor de tafel de portretten van koning Albert I en koningin Elizabeth, twee Belgische vlaggen, een beeld van het H. Hart (foto Norbert De Wilde).

Leerlingen van de parochiale lagere school, voor de school kort na de bevrijding in november of december 1918. Op het bord: "Hulde van erkentenis aan de Vereenigde Staten. Aangenomen School Laarne 1918". Achteraan twee Belgische vlaggen, op de tafel een geïmproviseerde Amerikaanse vlag, voor de tafel de portretten van koning Albert I en koningin Elizabeth, twee Belgische vlaggen, een beeld van het H. Hart (foto Flavie Van Den Berghe).

HET ONDERWIJZEND PERSONEEL VAN DE GEMEENTELIJKE LAGERE SCHOOL IN 1932

*Staande van links naar rechts: Oscar Raman, Marcel Mehuys, Cyriel De Wilde.
Zittend van links naar rechts: mevrouw Mehuys, Gerard Roobroeck, directeur Jozef
Plaetinck, dhr. Lycke (interimaris voor Albert Eeckman, soldaat), Anna Eeckman.
(foto Norbert De Wilde).*

**KALKEN, KLASFOTO 1937 MET UITGEBREIDE IDENTIFICATIE VAN
DE LEERLINGEN, GEMEENTELIJKE JONGENSSCHOOL
IN DE KRUISENSTRAAT**

Marcel Meys

Kalken, 1937, tweede leerjaar bij meester Arseen Thienpondt, gemeentelijke jongensschool, Kruisenstraat (verzameling Marcel Meys).

De gemeentelijke jongensschool was de school bij uitstek, waar iedereen welkom was en waar iedere dorpeling zijn kinderen naar toe zond. Vanaf het zesde leerjaar echter, zochten sommige ouders een hogere opleiding voor hun kinderen in het omliggende.

Telkenjare kwam even voor de grote vakantieperiode een fotograaf langs om de leerlingen op de gevoelige plaat vast te leggen. Na enkele dagen kon men het resultaat bij de meester bekijken en er tegen betaling een afdruk van bestellen.

Van de 48 leerlingen, bijna allemaal geboren in 1930, kon Marcel Meys de namen noteren: de gegevens uit de kiezerslijst voor Kalken van 1933-1935 vulden zijn persoonlijke herinneringen aan. Ook refereren we naar de foto en de gegevens ervan op pagina 370 van het werk *Zo was Kalken* van Frans Duquet voor het identificeren van twee leerlingen (Opdorp en De Caluwé), maar ook voor het aanbrengen van enkele correcties.

*Situering van de gebouwen van de gemeentelijke jongensschool
in de Kruisenstraat, situatie omstreeks 1930.*

In de eerste kolom werden de namen van de leerlingen geplaatst, in de tweede kolom de namen van de ouders, hun woonplaats midden de jaren 1930 en het beroep van de vader.

Bij dubbele voornamen werd soms de roepnaam onderlijnd.

We geven de namen en de bijbehorende gegevens weer per rij (van boven naar onder en van links naar rechts).

Rij 1 (bovenste rij)

1. Claus André	Zoon van Alfons- <u>René</u> en Buyst Bertha (winkelster), Vaartstraat 77, paswerker.
2. Van Kerckhove Roger	Afkomstig uit Wetteren, Apostelhuizen 4, woonde als wees bij zijn grootvader langs moederszijde, landbouwer Drieghe Remi.
3. De Lausnay René	Zoon van Gustaaf en Staelens Camilla, Bontinkstraat 50, landbouwer.
4. Blancquaert Cesar	Zoon van Theofiel en De Bruycker Josephine, Provinciebaan 40, autogeleider.
5. Van Ham Guy	Zoon van Charles en Nerinckx Ghislaine, Biest 2, fabrikant.

6.	Lequeux Julien	Zoon van Maurice en Opdorp Stephanie, Vaartstraat 64, wever.
7.	D'Hondt Maurice	Zoon van Livinus en De Wilde Alice, Molenstraat 2, landbouwer.
8.	De Wilde Jules	Zoon van Maurice en Bracke Irma, Dorp 53, onderwijzer.
9.	Sonneville Paul	Zoon van Basiel en Van De Velde Suzanne, Kruisen 3, geneesheer.
10.	Meys Marcel	Zoon van Gustaaf en Van De Velde Marguerite, Kruisenstraat 23, landbouwer.

Rij 2 (voorlaatste rij)

1.	Hanselaer Achiël	Zoon van Remi en Gerard Germaine, Vaartstraat 15, slachter.
2.	Roels Adolf	Zoon van Achiël-Adolf en Verdonck Marie Virginie, Zomerstraat 28, landbouwer.
3.	De Veirman André	Zoon van Adolf en Van Der Straeten Maria (naaister), Vaartstraat 47, fabriekwerker.
4.	Roels Maurice	Zoon van Placide en Blancke Anna Marie, Brugstraat 1, landbouwer.
5.	De Winne Basiel	Zoon van Feliciaan-Octaaf en Van Nieuwenhuyse Gerarda, Peperstraat 13, landbouwer.
6.	Eeckhout René	Zoon van Theofiel en Van Wesemael Elvire, Schriek 24, wever.
7.	De Gelas Frans	Zoon van Medard en Van Kerckhove Margriet, Vaartstraat 11, fabriekwerker.
8.	Van Wesemael Achiël	Zoon van Frans en Claeijs Stephanie, Hussevelde, (herbergier).

9. Clerick Marcel Zoon van Charles Louis-Remi en De Loose Angela, Molenstraat 51, fabriekwerker.
10. Opdorp Remi
° 1931 Zoon van Henri en Van Den Nest Germaine, Vaartstraat 24, fabriekwerker.

Rij 3

1. Tibbaut André Zoon van Arnold en Ongena Maria, Kruisen, zonder (koloniaal).
2. Ost Maurice Zoon van Petrus en De Graaf Angèle-Marie, Koffiestraat 73, metser.
3. Kuys Jozef Zoon van Gonzales-Franciscus en Verschraegen Marie-Emma, Kruisen 37, fabriekwerker.
4. Van Nieuwenhuysse Camiel Zoon van Remi en Fiers Renilde, Bontinkstraat, landbouwer.
(°Beervelde)
5. Bracke Alfons Zoon van Remi en Fiers Madeleine, Brugstraat 15, landbouwer.
6. Bruggeman Ernest Zoon van René en De Vos Maria-Alida, Bosstraat 1, landbouwer.
(°1931)
7. Buyst Adolf Zoon van Alfons en Borgelioen Cecile, Kapellestraat 9, fabriekwerker.
8. De Clercq Michel Zoon van Theofiel en Van De Velde Antoinette, Koffiestraat 37, slachter.
9. De Coster Valère Zoon van August en Minnebo Lia, Meire 12, landbouwer.
10. De Fauw Frans Zoon van Gustaaf en Oosterlinck Gabriëlle, Koffiestraat 64, tapper.
11. De Smet André Zoon van Maurits-Jan en Matthys Marie, Kordewagenstraat 12, wever.

Rij 4

1.	Hanselaer André	Zoon van Oscar en De Plus Aline, Boombos 47, werkman.
2.	Van Malderen André	Zoon van Remi en Blanquaert Marie, Bosstraatje 2, werkman.
3.	Loufs Camiel	Zoon van Jan en Van Nieuwenhuyse Aline, Kruisen 64, fabriekwerker.
4.	Tondeleir Georges	Zoon van Ernest en Roels Marie-Renilde, Kruisen 17, schoenmaker.
5.	Meys André	Zoon van Maurice-Henri en Van Acker Aline, Dorp 79, slachter.
6.	Schalck Gerard	Zoon van Leopold en Begyn Irma, Zauwerstraat 37, landbouwer.
7.	Willems Lucien	Zoon van Angelus en Naudts Maria, Hussevelde 32, landbouwer.
8.	De Caluwé André	Zoon van Prosper en Backx Rachel Cordula, Vaartstraat 39, molenaar.
9.	Van De Sompel Gerard	Zoon van Gustaaf en Verhofsté Marie-Rosalie, Eethoek 11, landbouwer.

Rij 5 (vooraan)

1.	De Backer Richard	Zoon van Maurice en Duquet Frederika, Vaartstraat 89, huurhouder.
2.	De Jaegher Maurice	Zoon van Emiel en Verstuyft Marie-Aldegonda, Zauwerstraat 24, landbouwer.
3.	Vervaeet Basiel	Zoon van Emiel en Matthijs Bertha, Schriek 8, landbouwer.
4.	Poelman Georges	Zoon van Petrus-Remi en Bennaerens Anna, Provinciebaan 8, metser.

5. Braeckman Luc	Zoon van Remi-Joseph en D'Haemer Marie, Dorp 2, koster.
6. Poelman Michel	Zoon van Bernard en De Bock Clara, Boombos, fabriekwerker.
7. Peerts Cyriel	Zoon van August-Joseph en Verstraeten Julie-Philomena, Vaartstraat 75, bediende.
8. Baeten Arthur	Zoon van Oscar en De Waele Irma-Marie, Peperstraat 7, landbouwer.

Na overzicht van de kiezerslijsten en de gezinssamenstellingen blijkt dat de jongens, geboren in 1930 en wonende in Kalken in de jaren 1930, vermeld op onderstaande lijst, niet op de foto staan:

Blancke Arthur	Zoon van Ernest en Merrie Octavie, Bontinkstraat, landbouwer.
Callebaut Richard	Zoon van Jozef en De Bock Marie, Crimineelstraat 5, wever.
De Wilde Marcel	Zoon van Florimond en Pieters Emerantia, Bontinkstraat, landbouwer.
De Rauw Alfons	Zoon van Jozef-Petrus en Van Themsche Marie-Coleta, Bosstraatje 19, metser.
Van Eeckhout Theofiel
(°Beervelde)	Zoon van Theofiel en Gieselaere Emma, Zauwerstraat 32, fabriekwerker.
Van Waelvelde Charles	Zoon van Petrus en Lammens Marie, Provinciebaan 73, landbouwer.

Castellum

Driemaandelijks tijdschrift van de VERENIGING VOOR
LOKALE GESCHIEDENIS VAN KALKEN EN LAARNE

Dienst wettelijk Depot nr. B.D. 40.652

Oplage: 275 exemplaren

Omslagfoto:

Laarnse (?) jeugd in de Kasteeldreef in de zomer van 1912 (foto mevrouw Monique Myncke).

Deze foto werd eveneens aangetroffen in de verzameling familiefoto's van Dr. Paul Sonnevile uit Overmere (bezoek 10 maart 2003).

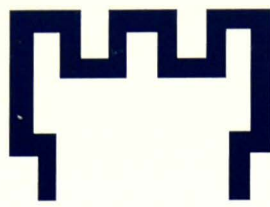
INHOUD

Editoriaal

André Van De Sompel	3
<i>Een tijdsband voor Kalken en Laarne</i>	
Het bestuur	5
<i>Augustus 1944 ... een achtjarige beleeft de bevrijding</i>	
Remi Van Wesemael	13
<i>50 jaar Muziekatelier Kalken vzw!</i>	
Peter Hanselaer	17
<i>Archivering van Kalkens gemeentearchief door Marcel Meys</i>	
André Van De Sompel	25
<i>6de prijs Cera-Foundation 2002 voor de geschiedenis van het Vlaamse Platteland voor André Van De Sompel</i>	
Antoon Afschrift	27
<i>Marcel Meys gelauwerd door de gemeente Berlare</i>	
André Van De Sompel	30
<i>In memoriam Gustaaf Verschraegen</i>	
André Van De Sompel	31
<i>Biografische gegevens over Eerwaarde Heer Josephus De Breuck</i>	
Eric Balthau	37
<i>Laarne. De bevrijding gevierd in 1918. Twee klasfoto's</i>	39
<i>Laarne. Foto personeel gemeentelijke lagere school, 1932</i>	41
<i>Kalken. Klasfoto 1937 met uitgebreide identificatie van de leerlingen</i>	42

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdrage.

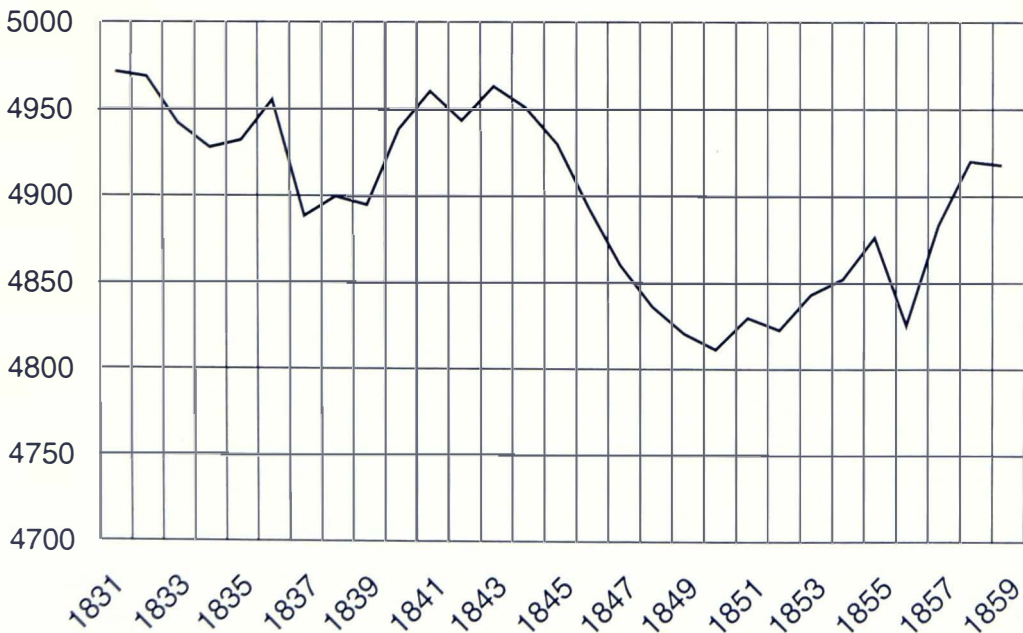
Teksten mogen worden overgenomen mits vermelding van de bron en de auteur,
en het toezenden van een exemplaar.

castellum

**VERENIGING VOOR LOKALE GESCHIEDENIS
VAN KALKEN EN LAARNE**

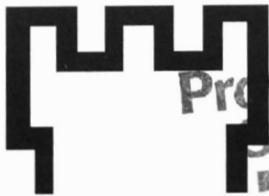
www.waldack.be/castellum

BEVOLKINGSEVOLUTIE KALKEN, PERIODE 1830-1859

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

JAARGANG XX – NRS. 2 - 3 – JUNI - SEPTEMBER 2003

Provincie
West-Vlaanderen
Centrale Bibliotheek

castellum

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING VOOR LOKALE GESCHIEDENIS VAN KALKEN EN LAARNE

BESTUUR

Erevoorzitter:	Jonkheer de Pessemier 's Gravendries, Slot van Laarne, 9270 Laarne
Voorzitter:	Marcel Meys, Kruisenstraat 31, 9270 Kalken, tel. 09 367 55 06
Secretaris:	André Van De Sompel, Kruisenstraat 70, 9270 Kalken, tel. 09 367 83 54
Penningmeester:	Lieven Hanselaer, Koffiestraat 61, 9270 Kalken
Bibliothecharis:	Antoon Afschrift, Brandemanstraat 93, 9270 Laarne
Redactiesecr.:	Eric Balthau, Termstraat 80, 9270 Laarne
Leden	Dirk Clerick, Nerenweg 72, 9270 Kalken Johan R.J. De Wilde, Varensbos 29, 9920 Lovendegem Felix Waldack, J. Van De Veldestraat 7, 9270 Kalken, tel. & fax 09 367 80 92 - e-mail: felix@waldack.be Luc De Ruyver, Apostelhuizen 8a, 9270 Kalken

Verantwoordelijke uitgever:
Marcel Meys,
Kruisenstraat 31, 9270 Kalken

EDITORIAAL

Na de publicatie van een studie over de crisis van de jaren 1840 in Laarne, wordt een groot deel van dit nummer ingenomen door een gelijkaardige studie over Kalken. Nele Van Alboom gaf die studie de titel *Arm Vlaanderen: Kalken*.

Alhoewel Kris Bauwens (voor Laarne) en Nele Van Alboom (voor Kalken) met hun studie dezelfde doelstelling hadden, bleken niet steeds dezelfde bronnen beschikbaar te zijn of liepen hun interessepunten uiteen. Om de gegevens uit hun studies op een eenvoudige manier met elkaar te kunnen vergelijken, werd geopteerd eenzelfde indeling te hanteren. Dat was geen gemakkelijke, maar wel een noodzakelijke opdracht.

Voor de tweede bijdrage van dit dubbelnummer bewerkte Johan De Wilde het Laarnse erfboek uit het midden van de 16de eeuw. Hij verschaft ons niet alleen inzicht in het nut van dat document, maar hij bezorgt de genealogen tevens een andere en aanvullende bron voor familieonderzoek.

We willen verder de aandacht vestigen op belangrijke ontwikkelingen, die ons als geïnteresseerden in de plaatselijke geschiedenis, niet onverschillig kunnen laten. Raakt de term structuurplanning meer en meer ingeburgerd, dan denken we dat aan de structuurplanning op zich nog te weinig mensen echt deelnemen. Aan de weg naar een structuurplan voor de provincie en de gemeente wordt geduldig getimmerd. Iedereen krijgt inspraak, maar de interesse beperkt zich nogal dikwijls enkel tot de gevolgen voor de onmiddellijke leefomgeving en de financiële repercussies. Iedereen kon tijdens de voorbije maanden bijvoorbeeld aanmerkingen maken bij een aantal openbare onderzoeken of inspraakmomenten¹.

¹ Bijvoorbeeld:

- openbaar onderzoek omtrent de busstelplaats van De LIJN in Kalken, september 2002
- het VEN (openbaar onderzoek eerste fase afgelopen op 21 november 2002)
- het Masterplan voor de dorpskern van Laarne (inspraakvergaderingen tijdens de periode december 2002 – april 2003)
- het Ontwerp Provinciaal Ruimtelijk Structuurplan Oost-Vlaanderen (openbaar onderzoek afgelopen op 22 juli 2003)
- het gemeentelijk structuurplan voor Laarne voor de periode tot 2007 (openbaar onderzoek van 15 juli tot 12 oktober 2003)
- het openbaar onderzoek met betrekking tot de negentien voorgestelde nieuwe monumenten in Laarne (Ministerieel Besluit van 17 juli 2003, openbaar onderzoek van 21 september tot 20 oktober 2003).

We voegen daarbij nog een algemene inspraakronde rond het te actualiseren Sigmaphan, daterend van 1977 werd ongeveer 80% van de geplande werken uitgevoerd (gepland tijdens de maanden oktober en november 2003).

Ook voor verenigingen die zich inzetten voor een betere kennis van het verleden, is hier een belangrijke taak weggelegd. Die openbare onderzoeken en inspraakmomenten volgen elkaar kort op en onnodig te zeggen dat het moeilijk wordt om alles bij te houden.

We willen echter niet bij de pakken blijven zitten. Omdat de structuurplannen per definitie op regelmatige tijdstippen aanpasbaar zullen zijn, zal er ongetwijfeld rekening moeten gehouden worden met de gegevens uit de Landschapsatlas (die evenzeer voor aanpassing vatbaar is of zou moeten zijn). In die landschapsatlas wordt vooral aandacht besteed aan de historische belangrijkheid van een bepaald gebied of site. Misschien kunnen we vooral op dat vlak onze krachten bundelen en door gezamenlijk onderzoekswerk aspecten uit het verleden, die we tot nog toe als ondergewaardeerd en gekend beschouwen, bijdragen tot een betere beschrijving en bescherming van de historische waarden van sites en landschappen. Zo wil onze vereniging op korte termijn een project opstarten met de heem- of geschiedkundige kringen en de gemeentebesturen van het gebied waarin de Kalkense Meersen gelegen zijn.

Tijdens de voorbije maanden werkten bestuursleden van onze vereniging mee aan Bloemenpracht in het Slot van Laarne en aan de organisatie van Openmonumentendag in (wat men in het structuurplanningsjargon omschrijft als) *de kerndorpen* Kalken en Laarne.

In *Vruchten van het platteland*² werd ter gelegenheid van Openmonumentendag 2003 aandacht besteed aan het algemene thema *Steen*, in onze gemeente uitgewerkt rond steenbakkerijen in de Kalkense meersen en een steengroeve in Laarne. Ander aandachtspunt was de publicatie van AROHM van een omvangrijke lijst van waardevolle gebouwen en sites in Kalken en Laarne waaruit een lijst van negentien voor bescherming vatbare monumenten werd gedistilleerd.

In het laatste nummer van de 20ste jaargang van dit tijdschrift willen we extra aandacht besteden aan enkele monumenten en sites. Dat doen we aan de hand van een overzichtsbijdrage over de openmonumentendagen in Kalken en Laarne van de voorbije drie jaar.

Vooraleer het zo ver is, nodigen we graag iedereen uit op de informatiestand van onze vereniging ter gelegenheid van *Laarne - Kalken* creatief van 8 en 9 november 2003 in het Wilbracomplex in de Colmanstraat, gelegen in de *multifunctionele ruimte Laarne-Kalken*.

André Van De Sompel

² GEMEENTE LAARNE, Open Monumentendag 2003. Schoolhuis Kalken. Zomerpaviljoen Laarne, in *Vruchten van het platteland*, 5, 14 september 2003.

ARM VLAANDEREN: KALKEN

Nele Van Alboom

Voorwoord

In het kader van mijn opleiding geschiedenis, heb ik in mijn tweede kandidatuur een studie gemaakt over de industriële en agrarische crisis in de jaren 1840 in Kalken¹. De bedoeling van dit werk was de gevolgen van die crisis op demografisch, agrarisch, industrieel, sociaal en politiek vlak na te gaan.

Hiervoor heb ik in de eerste plaats beroep gedaan op de archieven van de burgerlijke stand, de notulen van de gemeenteraad en het college van burgemeester en schepenen, jaarverslagen en briefwisseling. Aanvullend heb ik ook nog archiefstukken met betrekking tot onderstandswoonst, het bureau van weldadigheid, het nijverheidscomité en kosteloos onderwijs doorgenomen².

Door de omvang van het gemeentearchief is het onderzoek vooral beperkt gebleven tot de jaren 1840-1850. Vandaar dat de klemtoon hoofdzakelijk zal liggen op de directe gevolgen van de crisis, dit in tegenstelling tot het gelijklopende werk over Laarne van mijn medestudent Kris Bauwens³.

Ik wil van dit voorwoord gebruik maken om Prof. Dr. E. Vanhaute te bedanken voor de begeleiding tijdens deze oefening. Verder wil ik ook een dankwoord richten tot de medewerkers van het Rijksarchief te Beveren aan het gemeentebestuur en de medewerkers van de dienst Burgerlijke Stand van de gemeente Laarne. And last but not least, een speciaal dankwoord aan de Vereniging voor Lokale Geschiedenis van Kalken en Laarne voor de opname van de studie in het tijdschrift *Castellum*.

¹ Van Alboom N., *Arm Vlaanderen. Kalken*, 2de Kan. Geschiedenis, Oefening Nieuwste Tijden, UG, 2001-2002.

² Rijksarchief Beveren, Modern Archief Kalken, nrs. 1-3, 5-6, 13-15, 134, 135, 137-139, 143-146, 152-156 en 158.

³ Bauwens K., *De crisis van de jaren 1840 in de gemeente Laarne*, 2de Kan. Geschiedenis, Oefening Nieuwste Tijden, UG, 2001-2002, opgenomen in: *Castellum*, jg. XIX, nr. 3-4, september-december 2002, p. 5-52.

Jaartal	Aantal geboorten	Aantal overlijdens	Natuurlijk saldo	Migratorisch saldo	Totaal bevolkings-saldo	Bevolking 31/12/X	Afwijkingen jaarverslagen
1830						4876	
1831	154	132	22	74	96	4972	
1832	152	157	-5	2	-3	4969	
1833	163	153	10	-36	-26	4943	
1834	167	168	-1	-13	-14	4929	
1835	142	132	10	-6	4	4933	
1836	154	136	18	5	23	4956	
1837	150	165	-15	-51	-66	4890	
1838	178	142	36	-25	11	4901	
1839	162	130	32	-37	-5	4896	
1840	152	140	12	-69	-57	4939	
1841	163	137	26	-4	22	4961	4914
1842	145	141	4	-21	-17	4944	4894
1843	142	117	25	-5	20	4964	4916
1844	132	111	21	-33	-12	4952	4904
1845	142	125	17	-36	-19	4931	4883
1846	117	118	-1	-35	-36	4895	
1847	112	154	-42	9	-33	4862	
1848	114	146	-32	8	-24	4838	
1849	111	110	1	-6	-5	4823	
1850	124	85	39	-48	-9	4814	
1851	131	104	27	-9	18	4832	
1852	109	101	8	-15	-7	4825	
1853	119	99	20	0	20	4845	
1854	138	102	36	-27	9	4854	4852
1855	125	99	26	-2	24	4878	4872
1856	120	99	21	-71	-50	4828	4844
1857	150	87	63	-6	57	4885	
1858	137	108	29	7	36	4921	
1859	139	140	-1	-1	-2	4919	

Tabel 1. Bevolkingsevolutie in cijfers, Kalken, periode 1830-1859: geboorten, overlijdens, natuurlijk saldo, migratorisch saldo en totaal bevolkingsaantal. Voor de weergave in grafiek 1 werd enkel rekening gehouden met de waarden uit de voorlaatste kolom.

jaar	aantal inwoners	jaar	aantal inwoners
1800	3899	1880	5280
1806	3941	1890	5280
1816	4304	1900	5448
1818	4513	1910	5460
1820	4521	1920	5372
1830	4876	1930	4555
1846	4920	1947	4802
1856	4828	1961	4809
1866	5227	20 okt. 2001	5304
1876	5301		

Tabel 2. Bevolkingsevolutie gemeente Kalken, 1800-2001.

** daling van het bevolkingscijfer na overheveling van ongeveer 413 ha grond (met bewoners) voor de vorming van de gemeente Beervelde in 1921.*

1. DE BEVOLKING TIJDENS DE CRISISJAREN

De bevolkingsevolutie

In de periode 1844 – 1850 daalde het totale bevolkingscijfer van 4964 naar 4814 (zie grafiek 1 en tabel 1).

Voor 1847 en 1848 hadden we overduidelijke negatieve natuurlijke saldi, respectievelijk –42 en –32. De migratorische saldi waren net vóór die jaren positief. Dat is heel opvallend omdat het migratorisch saldo voor de periode 1830-1859 overwegend negatief is (zie tabel 1).

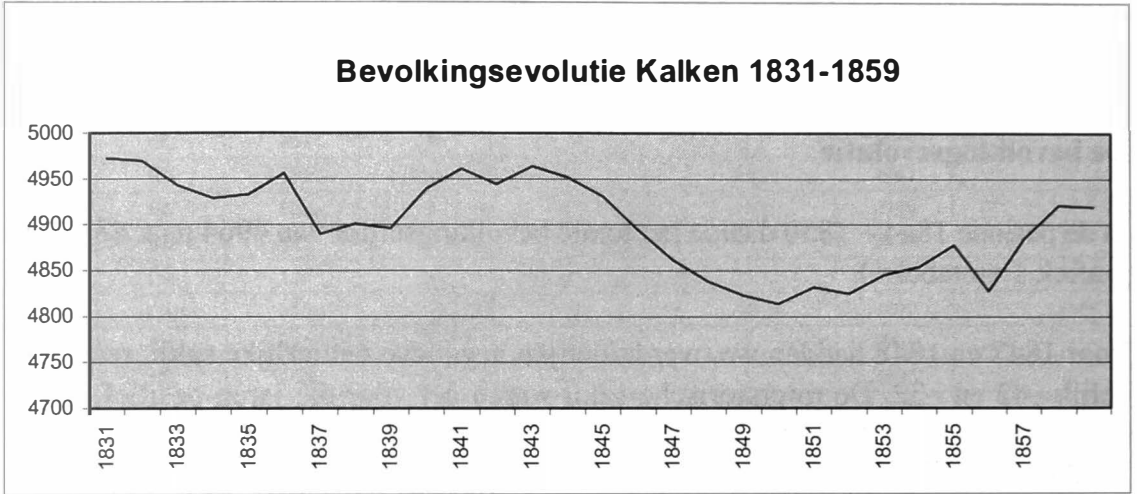
De geboorten

In 1845 werden er nog 142 kinderen geboren (33‰). Het jaar daarop daalde het geboortecijfer drastisch tot 24 ‰ of slechts 117 geboorten. Het geboortecijfer bleef voor de jaren 1847, 1848 en 1849 stabiel, om pas vanaf 1850 licht en wisselvallig te stijgen (zie grafiek 3 en bijlage 1). Als we de maandelijks geboortecijfers voor de periode 1841-1850 bekijken (zie bijlagen 2 tot 4), blijkt dat de meeste kinderen geboren werden tijdens de wintermaanden en de lente (december tot mei). Al lag tijdens de winterperiode van 1846/47 en van 1847/48 het aantal geboorten gevoelig lager dan in andere jaren.

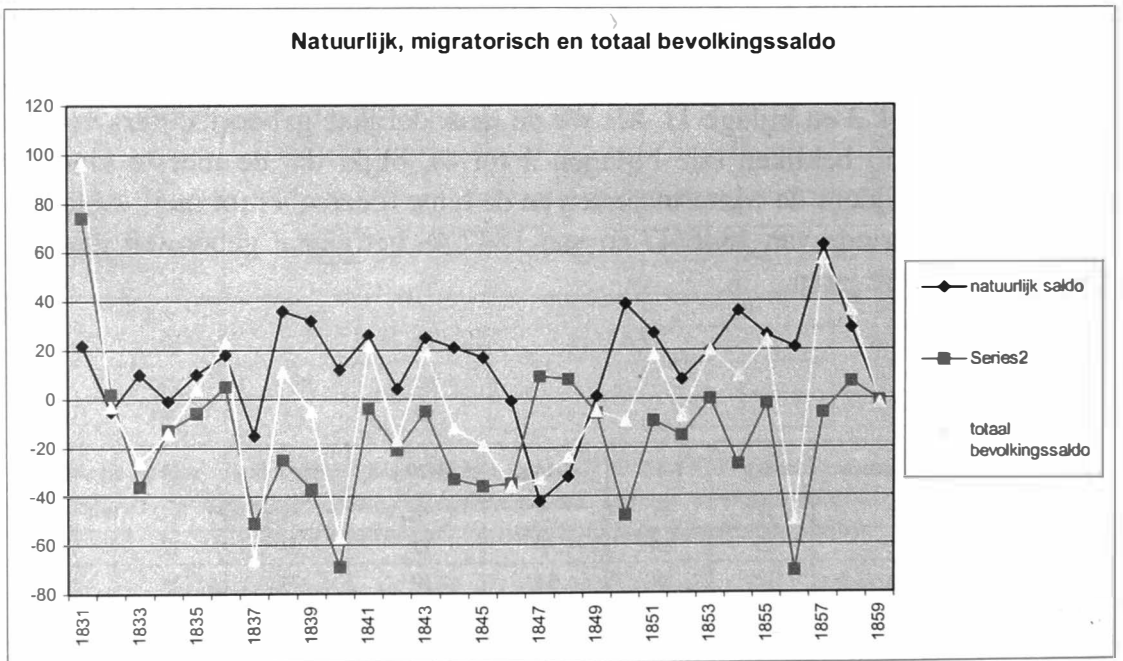
De overlijdens

Jaartal	Doodgeborenen	< 1 j.	1-4 j.	5-14 j.	15-29 j.	30-54 j.	> 55 j.	totaal
1841	12	27	17	5	15	18	43	137
1842	9	25	26	7	12	25	37	141
1843	13	19	6	11	10	24	34	117
1844	11	10	13	8	15	20	34	111
1845	8	23	24	12	9	21	28	125
1846	5	22	13	3	10	20	45	118
1847	10	14	11	16	15	31	57	154
1848	8	18	15	17	15	25	48	146
1849	4	17	10	6	7	25	41	110
1850	9	9	6	6	7	13	35	85
Totaal	89	184	141	91	115	222	402	1244

Tabel 3. Leeftijd van de overledenen in absolute cijfers (1841-1850).

Grafiek 1. Bevolkingsevolutie Kalken, 1831-1859.

Grafiek 2. Natuurlijk, migratorisch en totaal bevolkingssaldo, 1831-1859.

Behalve een algemeen overzicht van het aantal overlijdens tijdens de periode 1831-1859 (zie bijlage 6 en grafiek 4), werd vooral verder stil gestaan bij de overlijdens in de periode 1840-1850 (zie tabel 3).

Eind jaren 1830, begin jaren 1840 lag het sterftecijfer rond de 28 ‰. Tussen 1843 en 1846 lag het sterftecijfer wat lager; tussen 22 ‰ en 25 ‰. In 1845 waren er 125 overlijdens en in 1846 stierven er 118 mensen. Het jaar daarop werd een grote stijging van het aantal overlijdens genoteerd (154 overlijdens of een sterftecijfer van 32‰). In 1848 lag het sterftecijfer nog steeds hoog: 30‰ of 146 overlijdens. In 1849 daalde het aantal overlijdens sterk tot « slechts » 110 overlijdens.

Als we de overlijdens op maandelijkse basis gaan bekijken, stellen we vast dat de meeste mensen stierven in december, januari, februari en maart. Er was een heel hoog sterftecijfer voor de periode augustus 1847 tot maart 1848 met een piek in januari 1848 met maar liefst 29 overlijdens (zie bijlage 5), terwijl het gemiddelde voor de periode 1841-1850 veel lager ligt, namelijk 10 à 11 overlijdens per maand. Wanneer we de leeftijd van de overledenen bekijken, zien we dat in 1845 de meeste sterfgevallen zich situeren in de leeftijdscategorieën < 1 jaar, 1-4 jaar, 30-54 jaar en > 55 jaar. Vanaf 1846 valt op dat de meeste overledenen vallen in de leeftijdscategorie 30-54 jaar en > 55 jaar. Toch stierven er in 1846 nog 20 kinderen jonger dan 1 jaar. In 1847 en 1848 is het opvallend dat de meeste overledenen zich in de leeftijdscategorie 30-54 jaar en > 55 jaar bevinden. Ook het aantal doodgeboren baby's lag zeer hoog in 1847 en 1848. In 1849 waren er opvallend minder overlijdens in de categorie 1-4 jaar, 4-14 jaar en 15-29 jaar in vergelijking met het voorgaande jaar. Ook het aantal doodgeborenen was ten opzichte van 1848 gehalveerd (zie ook bijlagen 5 tot 9).

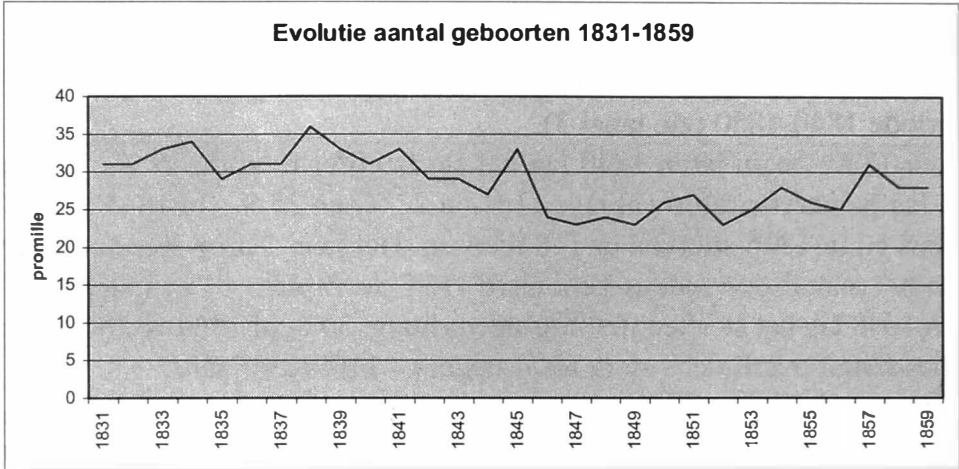
De huwelijken

In 1844 werden veertig huwelijken ingezegend. In 1845 waren dat er maar vierentwintig, in 1846 nog slechts achttien. In 1847 bereikte men een echt dieptepunt: slechts twaalf huwelijken vonden plaats. Vanaf 1848 steeg het aantal huwelijken opnieuw (zie bijlagen 11 tot 15).

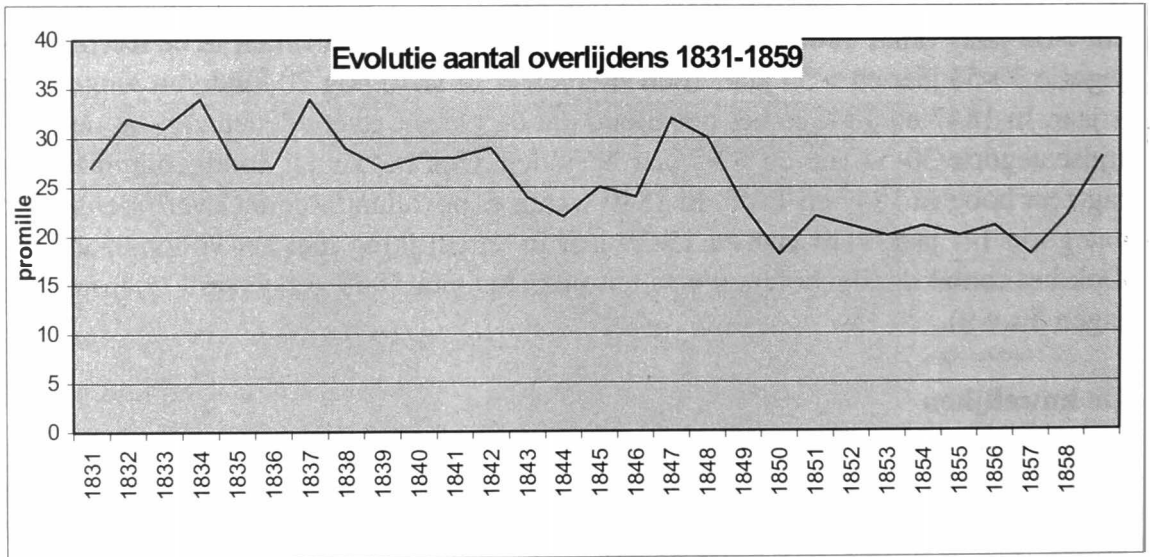
In 1847 waren 75% van de huwelijken eerste huwelijken. In 1841, 1842 en 1844 lag dat percentage nog lager.

De gemiddelde leeftijd van de man bij een eerste huwelijk daalde van 32 jaar in 1845, 1846 en 1847 naar 31 jaar in 1848 en verder naar 30 jaar in 1849. De gemiddelde leeftijd van de vrouw bij een eerste huwelijk kende meer schommelingen: in 1845 en 1847 gemiddeld 27 jaar, in 1846 en 1849 28 jaar en in 1848 30 jaar (zie bijlage 10).

Dat is een opvallend gegeven, normaliter lag de huwelijksleeftijd tijdens een crisis hoger.

Grafiek 3. Evolutie aantal geboorten, Kalken, periode 1831-1859.

Grafiek 4. Evolutie aantal overlijdens 1831-1859.

2. Gegevens uit het gemeentearchief 1830 – 1860.

We brachten de signalen over de crisis in Kalken onder in vijf grote thema's: landbouw, huisnijverheid – industrie, sociale gevolgen (strijd tegen diefstal en bedelarij), bevolking (openbare gezondheid) en gemeentelijk beleid (onderwijs, armenzorg, openbare werken en overige).

De gebruikte afkortingen zijn:

GM: beraadslagingen en besluiten van de gemeenteraad, 1840-1850.

CBS: bekendmakingen van college van burgemeester en schepenen, 1840-1850.

JV: jaarverslagen⁴, 1830-1860.

WEL: weldadigheid: lijsten per persoon van verleende hulp, 1837.

NCBW: nijverheidscomité: register van briefwisseling, 1846-1847.

UBW: uitgaande briefwisseling, 1840-1850.

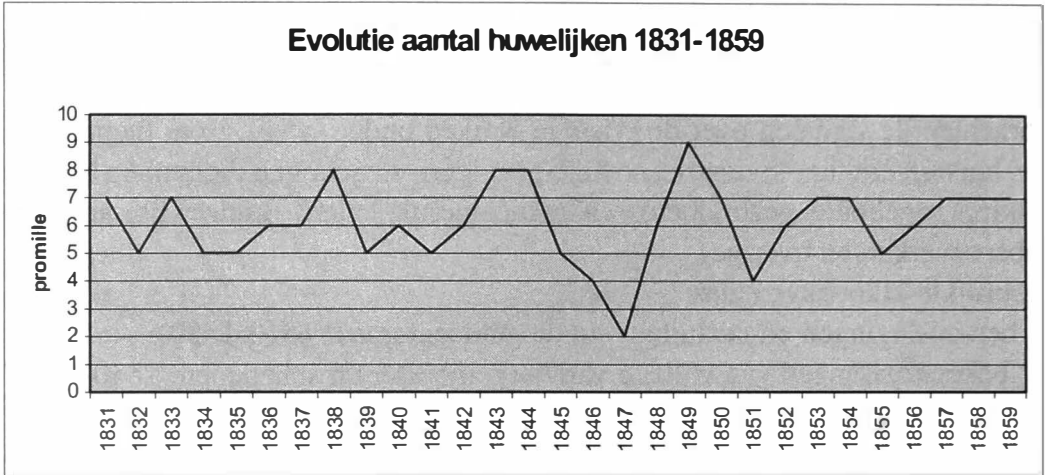
Landbouw

De gegevens over de landbouw tijdens de periode 1840 - 1857 bleven eerder beperkt tot de vermelding van de kwaliteit en de kwantiteit van de oogst.

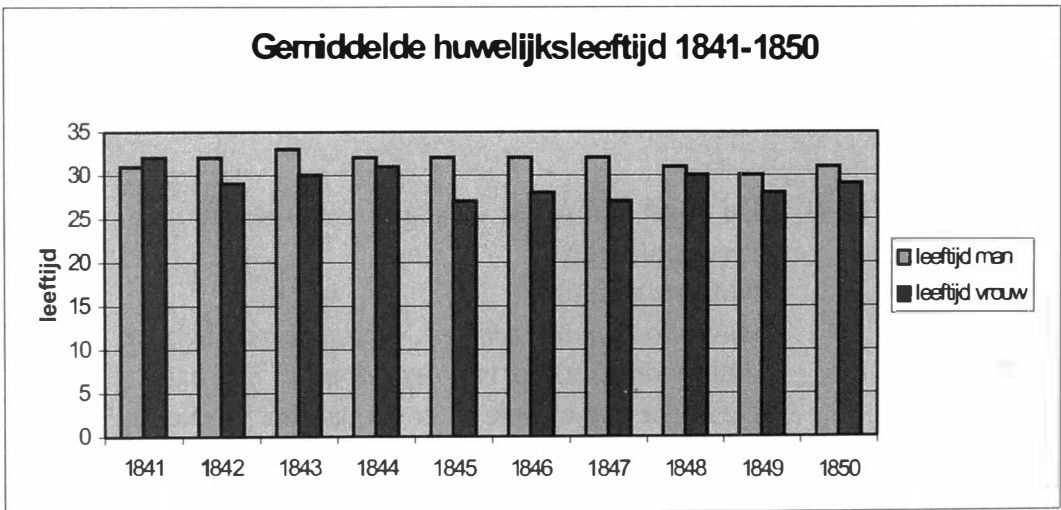
JV	07/09/1840	De oogst van rogge en graan overtrof alle verwachtingen. Klavers: mislukt. Haver: <i>ook maar gemeen</i>, die gewassen hebben de duurte veroorzaakt van <i>het hooigras op struik</i>. De haver zag er ook beter uit dan het werkelijk heeft opgebracht. Boekweit en aardappelen: zoals normaal, gewoon. Naoogst (rapen en wortelen): tamelijk goed. Vlas: goed gelukt.
----	------------	--

⁴

De jaarverslagen werden opgemaakt in september. Voor de periode 1847 tot en met 1849 ontbreken ze in het archief.

Grafiek 5. Evolutie aantal huwelijken, 1831-1859 (zie ook bijlage 13).

Grafiek 6. Gemiddelde huwelijksleeftijd bij het eerste huwelijk (zie ook bijlage 10).

JV	14 /09/1841	De graanoogst was <i>zeer gemeen</i>. Rogge en tarwe: kwalitatief minder goede oogst. Gerst was ook niet echt goed, maar toch beter dan rogge en tarwe. Alle vezelgranen waren door de aanhoudende regen sterk beschadigd. Boekweit: OK. Aardappelen: mislukt door de overvloedige regenval. Er wordt maar een kleine opbrengst verwacht. Haver: leverde maar een <i>ordinair</i> product. Naoogst: ziet er voordelig uit. Vlas: in opbrengst slechts <i>gemeen</i>, maar in <i>hoedanigheid</i> voldoende.
	10/09/1842	<i>De aanhoudende droogte heeft aan alle veldvruchten groot nadeel veroorzaakt. Sedert het begin van april heeft het tot nu toe omzeggens nog niet geregend.</i> Tarwe en rogge: goede kwaliteit, maar 1/4 minder opbrengst dan vorig jaar. Gerst: kwaliteit en kwantiteit zoals in een gewoon jaar. Haver: slechte kwaliteit, <i>mag gerekend worden op een half gewas</i>. Boekweit: van goede kwaliteit maar 1/4 minder opbrengst dan vorig jaar. Klaver en vlas: mislukt Naoogst: tamelijk Aardappelen: <i>noyt min beloofd. ... geen half ordinair product verwachten</i>.
	16/09/1843	Tarwe: <i>van gemeene hoedandigheid</i>, 1/7 minder. Rogge: <i>van gemeene hoedandigheid</i>, 1/2 minder. Boekweit: slechte kwaliteit, 1/4 minder. Haver: goede kwaliteit en tevreden qua opbrengst. Aardappelen: uitstekende kwaliteit, 1/9 meer. Hop: gewone kwaliteit en kwantiteit. Klavers: veel mindere opbrengst. Wortels en loof: <i>tonen zich zeer voordelig</i>.

JV	14/09/1844	Tarwe: tamelijke kwaliteit, 1/8 minder opbrengst. Rogge: kwaliteit allergeringst, 1/4 minder opbrengst. Boekweit: goed jaar. Gerst: <i>gemene</i> kwaliteit, 1/4 minder opbrengst. Haver: qua hoeveelheid en kwaliteit een goed jaar. Aardappelen: goede kwaliteit. Hooi: geringe kwaliteit, 1/3 minder opbrengst. Klavers: mindere opbrengst. Vlas: goede kwaliteit, gewone opbrengst. Naoogst: slechte toestand, 3/8 minder opbrengst wat de wortels betreft, loof is ook in een slechte toestand.
	18/09/1845	<i>...geene buytengewoone voorvallen te vermelden (,) had de ziekte onder de aardappels niet overgekomen. Die ziekte wordt van een ieder aenzien en is niet minder dan eene schrikkelijke ramp om dat den oogst der aardappels de bijzonderste spijs van den werkman moet worden aenzien als geheel verlooren. Inderdaed gaat de verrotting voort. Er zullen alhier na verloop van vijf à 6 weken geene aardappels meer te vinden zijn.</i> Tarwe: geringe kwaliteit, 1/6 minder opbrengst. Rogge: was een goed product, maar ze heeft door de regen veel van haar kwaliteit verloren. Wintergerst: bijna allemaal vervrozen. Zomergerst: tamelijk goed jaar. Boekweit: goede kwaliteit, gewone opbrengst. Haver: allerbest in kwaliteit en opbrengst. Hooi: geringe kwaliteit, gewone opbrengst. Klaver: 9/10 vervrozen. Naoogst: ziet er positief uit. Vlas: <i>tamelijke hoedanigheid</i>; 1/4 minder opbrengst.
	17 /09/1846	Tarwe: goede kwaliteit, gewone opbrengst. Rogge: <i>goede hoedanigheid</i>; 1/2 minder opbrengst. Boekweit: goed zowel qua kwaliteit als qua kwantiteit. Gerst: gewone kwaliteit, verlies in gewicht door de grote hitte en droogte. Haver: kleine opbrengst. Klaver: goede eerste oogst. Vlas: door de aanhoudende droogte een kleine opbrengst van <i>gemene</i> kwaliteit. Naoogst: tamelijk, de droogte kan de oogst nog bedreigen.

JV	29/08/1850	Tarwe: kwaliteit en opbrengst minder dan gewoonlijk. Rogge: de kwaliteit is voldoende, opbrengst is gewoon. Boekweit: kwaliteit en opbrengst beter dan een gewoon jaar. Gerst: gewone kwaliteit en goede opbrengst. Hooi: kwaliteit is voldoende, 1/3 minder opbrengst dan vorig jaar. Klaver: 1/3 minder opbrengst. <i>De aardappels beloofden enen zeer tijken oogst, maer ongelukkiglijk zijn zij wederom zoo geweld aengedaen van de ziekte dat zij nauwelijks een half ordinair product zullen geven.</i> Haver: beloofde in het begin weinig, maar is goed van kwaliteit en de opbrengst komt overeen met die van een gewoon jaar. Vlas: kwaliteit is voldoende, de opbrengst middelmatig.
	17/09/1851	Tarwe: <i>mediocre in opbrengst en hoedanigheid.</i> Rogge: meer opgebracht als in een gewoon jaar. Boekweit: goede opbrengst maar de kwaliteit is minder door de overvloedige regenval. Gerst: goede kwaliteit, veel opbrengst. Haver: grote opbrengst maar de kwaliteit is minder omdat de haver geleden heeft onder de hevige regenval. Aardappelen: belooft een rijke oogst. Klaver goede kwaliteit maar kleine opbrengst. Hooi: goede kwaliteit en stemt qua opbrengst overeen met een gewoon jaar. Vlas: kwaliteit is voldoende maar kwantitatief onvoldoende. Men had veel minder gewicht per hectare in vergelijking met vorig jaar. Nateelt: ziet er goed uit en zal overvloedig zijn.

JV	06/09/1852	Tarwe: goede kwaliteit, gewone opbrengst. Rogge: 2/3 van een gewone oogst. Gerst: gewoon. Haver: goede kwaliteit en opbrengst, een gedeelte is evenwel door de aanhoudende regen beschadigd. Aardappelen: gering zowel kwalitatief als kwantitatief, minder door de ziekte aangetast dan vorig jaar. Hooi en klaver: hebben een winterproduct gegeven. Vlas: voldoende in kwaliteit als in opbrengst. Naoogst: belooft overvloedig te zijn.
	05/09/1853	Tarwe: kwaliteit is voldoende, 1/4 minder opbrengst dan vorig jaar. Rogge: kwaliteit is tamelijk; 4/5 van een gewone oogst. Gerst: goede kwaliteit en kwantiteit. Boekweit: gelukt. Aardappelen: in het algemeen zeer voldaan. De opbrengst is voldoende maar gering doordat veel aardappelen zijn beginnen rotten door het regenachtig weer. De verrotting zette zich niet verder. Hooi en klaver: minder opgebracht dan vorig jaar. Vlas: heeft meer gewicht, voldoende. Naoogst: gering.
	07/09/1854	Tarwe: goed jaar, de kwaliteit is voldoende. Rogge: goede kwaliteit, 1/3 meer dan vorig jaar. Gerst: voldeed in beide opzichten. Boekweit: mislukt, 1/4 van een gewoon jaar. Haver: goede kwaliteit en goed in opbrengst. Aardappelen: voldoende in opbrengst en kwaliteit. <i>De ziekte heeft alhier zoo veel verwoestingen niet aengerigt dan verleden jare.</i> Hooi: gematigde opbrengst. Klaver: zeer zwak. Loof: ziet er heel voordelig uit.

JV	05/09/1855	Tarwe: voldoende in kwaliteit en kwantiteit. Rogge: goede kwaliteit, 1/4 minder. Gerst: voldoende kwaliteit, geringe opbrengst. Boekweit: goede kwaliteit en kwantiteit. Haver: goede kwaliteit, meer dan in een gewoon jaar. Aardappelen: (...) <i>vertoonde zich allergunstelijk maer ongelukkiglijk is de ziekte hun wederom komen aanranden. De verrotting schijnt zich niet verder uit te breiden en dan mag men rekenen op een oogst gelijk verleden jaer.</i> Hooi: minder door het weer. Vlas: tamelijk in kwaliteit en opbrengst. Naoogst: de rapen zijn <i>gemeen, veel loof wordt afgegeten van de mayen.</i>
	17/09/1856	Tarwe: gelukt, 1/4 meer. Rogge: goede kwaliteit en kwantiteit. Haver: goede kwaliteit, grote opbrengst. Boekweit: veel geleden onder de vorst, meer dan de helft van de oogst ging verloren. Aardappelen: gelukt. Klaver: geringe opbrengst. Hooi: kwaliteit en opbrengst als in een gewoon jaar. Vlas: goede kwaliteit en kwantiteit.
	17/10/1857	Tarwe: goede kwaliteit, ruim 1/4 meer dan gewoonlijk. Rogge: goede kwaliteit en opbrengst. Haver: mislukt, 1/2 oogst. Boekweit: ook heel slecht uitgevallen. Aardappelen: overvloedig. Klaver: zeer gering, kwalitatief en qua opbrengst is het zaad wel gelukt. Hooi: weinig opgebracht en geringe kwaliteit. Vlas: hoge kwaliteit en grote opbrengst. Raap- en worteloogst: belooft zeer overvloedig te zijn

De opbrengst van de landbouwproducten was in 1841 laag: de graanoogst was voor een groot deel mislukt en ook de aardappeloogst zag er niet goed uit door de overvloedige regen.

In 1843 was de aardappeloogst zeer klein. In 1845 en 1846 werden de aardappelen zelfs niet in het overzicht opgenomen. De oogst was volledig vernield door een onbekende ziekte: *De oorzaak dier ramp konnen wij niet ontdekken en geene menschen in de gemeente herinneren zich dat dergelijke plaeg zich ooit nog heeft veropenbaerd.*

De vernieling van de aardappeloogst in combinatie met een slechte graanoogst, zorgde er voor dat een ware landbouwcrisis uitbrak. Nog tot 1855 hadden de aardappelen te lijden onder de ziekte, nadien volgden betere oogsten.

Huisnijverheid – industrie

JV	04/09/1837 30/08/1838 02/09/1839	Het nieuw opgerichte Comité van Liefdadigheid, als strijdmiddel tegen de bedelarij, moest werk aan de behoeftigen verschaffen. Verwacht werd dat <i>de klasse van behoeftigen werkzamer en deugdzamer</i> zou worden. Het comité kocht vlas aan en gaf het werk uit aan behoeftigen om te hekelen en te spinnen.
	07/09/1840	De commissie van Liefdadigheid <i>doet aenkoopning van ruwe vlassen, laet dezelve hekelen of spinnen. Het meeste deel der hekelessen, hekelers en spinnerssen of wevers bevind zich thans zonder bezigheyd. (...) oorzaak dat de landbouwers die voorheen al of daaromtrent ruwe vlassen deden hekelen, spinnen of weven, willen zij (de landbouwers) den loon der fabricatie bij na niet geheel verliezen, de zelveden nu ongefabiqueert moeten verkoopen en hunne arme geburen in de onwerkzaamheyd en in de armoede laten dompelen. In deze omstandigheyd zou de commissie hare werkingen ruim dry mael moeten verdubbelen of de bedelarij zal (...) gelyk eerlyder worden ingevoerd: maer door de groote verliezen die de commissie doet, (...) door de onevenredigheyd tussen de prijzen der garens en die van de ruwe vlaschen zou zij hare werkingen wel eerder moeten staeken dan dezelve meer kracht en uytbreiding te komen bijzetten. Het resultaat hare rekeningen doet een verlies zien sedert 14 maert 1839 tot 14 maert 1840 van 1725,51fr.</i>

JV	07/09/1840	Vlasnijverheid was de enige plaatselijke nijverheid. <i>De werkende klas die des lands haer bestaen vind bij den landbouwers, vond den winters hare bezigheyd en bestaen in het prepareren, hekelen, spinnen en weven. Sedert dat dezen tak van de nijverheid in zoo kwijnende toestand is sedert dat de landbouwers of vlaskoopers zijn opgehouden lijnwaeden te doen weven, zijn er veel werklieden die zich in het gering saisoen zonder middel van bestaen bevinden.</i> In de gemeente waren er: • 5 bierbrouwerijen waarvan 1 niet werkzaam • 1 stokerij • 2 lijnwaadblekerijen • 4 korenwindmolens • 1 stoommachine die ook 1 graanmolen aandrijft <i>Gedurende de loop van het jaer zijn er geene machtigingen tot oprichting van fabrieken verleend noch gevraagd geworden.</i>
	14/09/1841	De toestand van de vlasnijverheid is nog steeds kwijnend. Een groot deel van de hekeleressen en spinneressen hadden geen werk, maar de bierbrouwerijen, stokerij en lijnwaadblekerijen bleven in werking. <i>Gedurende het laatste half jaar van 1840 zijn er geen machtigingen tot het oprichten van fabrieken noch trafieken verleend noch gevraagd geworden.</i>
UBW	09/06/1841, nr. 1089	<i>Mijnheer den arrondissementscommissaris,... hebben wij de eer U over te maken, eene lijst⁵, bevattende de namen der wevers door Uw voorgedragen om aengenomen te worden in de werkzalen te Gent, ten eynde er zich te oefenen in het handelen van het weefgetouw met vliegend schietspoel...</i>

JV	10/09/1842	De commissie van liefdadigheid leed in 1840 een verlies van 2751,83 fr. door de onevenredigheid tussen de prijs van het garen en die van de ruwe vlassen. <i>Bij gebrek aen middelen zal de commissie haer werkingen moeten stilleggen voor meer dan den helft van het jaer 1841. Er volgt uit de rekening van hetzelfde jaer een verlies van 952,88 fr. (...). Indien de prijs der vlassen standhoud en dat den gene der garens gene werkelijke verhooging bekomen, zullen de subsidies van den Bureel van Weldadigheid en de vrijwilligen inschrijvingen niet meer toerijkend zijn om de behoeftigen aan het werk te houden.</i>
GM	10/09/1842	De oprichting van een werkhuis, aangevraagd door de kerkfabriek, werd toegestaan: (...) <i>in de lochting van pastory langs heen de provinciale baan, een gebouw te laten stichten om te dienen als werkhuyse voor de armen (...).</i>
JV	18/09/1843	De commissie van liefdadigheid moet door het groot verlies en het gebrek aan fondsen haar werking staken.
UBW	23/10/1845, nr. 2068	De gemeente heeft er voor gezorgd dat volgende ordonantie werd toegestaan: (...) <i>l'ordonance de payement de 300 francs delivrée sur les fonds de l'état à titre de subside pour être employé en faveur de l'école manufacture (...)</i> (= het leerwerkhuis).
NCBW	17/02/1846 nr. 1	Antwoord op een omzendbrief van de arrondissements-commissaris te Dendermonde waarbij de burgemeester, als voorzitter van het nijverheidscomité, over dat comité meldde dat ... <i>er is beslist geworden nu dat wij het moment der subsidie ons verleend door het Gouvernement kunnen ontvangen, dat er wekelijks en te beginnen met de toekomende week ruwe vlassen zullen worden aengekocht die aen de spinsters zullen worden afgegeven met een verlies van 1 franc à 110 centiemen per 3 kilog. om ze te bewerken en te spinnen voor eyge rekening denkende dat dezen middel voor onze gemeente den voordeeligsten zal wezen.</i>

NCBW	22/04/1846, nr. 4	<i>(...) aen de behoeftigen vlas te leveren op credit om het zelve te hekelen en te spinnen en het garen daer van voort te komen voor hunne eygene rekening te verkoopen. Uyt het product van den verkoop van het garen moeten de spinster hun vlas betalen aen het comité mits zij geen ander ontvangen tenzij de voorgaende aflevering betaeld is geweest (...).</i>
GM	02/11/1846	De arme en werkende volksklas heeft geen werk door het verval van de handspinnerij en lijnwaadweving.
NCBW	14/02/1847,	<i>(...) Ik [de burgemeester] vermeyn Mijnheer den nr. 8 Gouverneur Uw alhier te mogen doen aenmerken dat de spinster alhoewel zij zeer gaern werken zich weynig genegen toonen om vlas te komen halen niette genstaende het hun door het comité word afgeleverd met verlies van eenen franc per steen. Het meeste getal wend voor dat zij van hun garen niet meer kunnen maken dan zij voor de grondstof te betalen hebben, het welk beroyst, (...), dat den prijs van het vlas geenszins geevenredigd is aen den genen der garens en dat aen ieder der spinsters verminderd om dat zij van hun werk genen of weynig loon bekomen (...).</i>
JV	17/09/1846	Melding dat bij besluit van 12 november 1845 in de gemeente een nijverheidscomité werd opgericht.
	07/09/1854	De gemeente heeft een huis met grond aangekocht dat moest dienen als werkhuis waar kinderen kosteloos onderwezen zullen worden in de linnen- en katoenweverij.
	17/09/1856	In het leerweefwerkhuis werkten 26 wevers, 13 spoelmakers, 10 bobijnders en 1 scheerder.
	17/10/1857	Het leerweefwerkhuis, dat drie jaar geleden werd opgericht, stelde 97 personen te werk: 56 wevers, 51 spoelmakers, 18 bobijnders en 2 scheerders. <i>Veel huisgezinnen die in grote armoede leefden en genoodzaakt waren zich aan de bedelarij over te geven vinden in dit gesticht troost en bestaen.</i>

JV	15/09/1858	In het leerweefwerkhuis werkten 110 personen: 70 wevers, 17 spoelmakers, 21 bobijnders en 2 scheerders.
	04/09/1859	Het leerweefwerkhuis <i>heeft een allerbeste uitslag. Er is een zienbare verbetering van de werkende klasse.</i> Het leerwerkhuis stelde 96 mensen te werk: 50 wevers, 19 spoelmakers, 25 bobijnders en 2 scheerders.
	13/09/1860	74 personen werkten in het leerweefwerkhuis: 54 wevers, 14 spoelmakers, 5 bobijnders en 1 scheerder. <i>Het bobeynen geschiedt ten meesten veele buiten het gesticht. 22 vrouwspersonen bobeynen ter woonst en vinden daar hun bestaan in..</i>

In 1840 waren er in de gemeente, voor wat betreft industrie/nijverheid, 4 bierbrouwerijen in werking, 1 stokerij, 2 lijnwaadblekerijen, 4 korenwindmolens en 1 stoommachine die ook 1 graanmolen aandreef.

De landbouwers namen in de winter hun toevlucht tot de huisnijverheid (hekelen, spinnen en weven). In 1841 was er reeds minder werk voorhanden voor de spinsters en hekeleressen van vlas. Vanaf 1846 was de crisis in de huisnijverheid sterk voelbaar. Verschillende instanties werden opgericht om de werkloosheid tegen te gaan. Het Comité van Liefdadigheid trachtte werk te verschaffen aan behoeftigen om zo de bedelarij tegen te gaan. Later zou, in navolging van het opgedoekte Comité van Liefdadigheid, het nijverheidscomité ruw vlas aankopen om aan verminderde prijs te bezorgen aan spinsters en hekeleressen die werkloos waren. Toch kende dat comité geen overweldigend succes omdat winst maken bijna uitgesloten bleek te zijn.

Het in de jaren 1850 opgerichte leerwerkhuis, waar wevers, scheerders, bobijnders en spoelmakers werk vonden, kende wel succes.

Sociale gevolgen: strijd tegen diefstal en bedelarij

Voor wat betreft de aanhaling van de diefstallen, betreft het telkens uitgaande brieven gericht aan de Procureur des Konings te Dendermonde, tenzij expliciet anders vermeld.

P.V's van overtreding	UBW 20/02/1842 (nr. 1247) — 12/09/1850 (nr. 3346)	Opgemaakt voor diefstal van aardappelen: 20/02/1842 (ten laste van Petrus Troch, ten nadele van Paulus Bonnaerens)⁶, 30/01/1847, 04/02/1847 + 06/02/1847 (ten laste van Denys Van Wesemael, Petrus Fiers en Ferdinand De Wilde, ten nadele van weduwe Lammens), 10/06/1847 (ten laste van Josephus De Bruycker), 30/06/1847 (ten laste van Serafine Van Kerckhove), 30/06/1847 (ten laste van Dorothea De Vriese), 02/07/1847 (ten laste van Pieter Francies de Vosen), 22/07/1847 (ten laste van Bernard Baetens, ten nadele van Pieter Francis De Wachter), 27/07/1847 (ten laste van Adrian Francis Raes, ten nadele van Francis Van Rijsselberghe), 11/08/1847 (ten laste van Bernard Baetens), 11/08/1847 (ten laste van Francis Cours), 11/08/1847 (ten laste van Antoinette Claus), 14/08/1847 (ten laste van Bernard Baetens), 12/06/1848 (ten laste van Denys Van Wesemael), 12/07/1848 (ten laste van Pieter Van Kerckhove), 05/09/1849 (ten laste van Benard en Leopoldus van Rijsselberghe, ten nadele van weduwe en kinderen Neus + nog 3 andere processen-verbaal) en 12/09/1850 (ten laste van Charles Van De Kerkhove en Seraphin Cours). Opgemaakt voor diefstal van hout: 06/05/1847 (ten laste van Francis De Bruycker en zoon, ten nadele van Augustinus Oosterlinck).
--------------------------	--	---

6

Er werd beschreven hoe de diefstal is gebeurd: (...) 6-10 l. aardappels gestolen ten hove van Augustinus Rogiers ten nadele van Paulus Bonnaerens. Deze aardappels waren den achttienden gelaat op een kar om des anderdaags vervoert te worden naer de woning van Bonnaerens. De dieven zijn over het hekken geklommen en hebben de kar van d'hofstede op de straet getrokken alwaer zij de zelve behoudens omtrent twee hectoliter hebben gelost.
In eenen huiszoeking is er ontdekt dat de gestolen aardappels zich bevonden in huyze van Petrus Troch. Deze is aengehouden en voor de Procureur des Konings geleyd.

		Opgemaakt voor diefstal van andere veldvruchten dan aardappelen: <u>Ongedorsschen graen ins eine koormeyte te velde geplaetst</u> 17/09/1846. <u>Vernietiging van vruchten te velde</u> 17/09/1846. <u>Tarwe</u> 27/10/1846 (ten laste van Egidius Sack ten nadele van Francis Van Trappen) en 11/08/1847 (ten laste van Antoinette Claus). <u>Wortelen</u> 06/05/1847 (ten laste van Augustinus Clauwaert ten nadele van Verstraeten), 10/11/1847 (ten laste van Coleta Van Gussem) en 18/11/1847 (ten laste van Francis Van Damme, Emanuel Bauwens en Benjamin Schatteman). Opgemaakt voor diefstal van appels: 17/09/1846 (twee pv's). Opgemaakt voor diefstal van dieren: 30/11/1846 (diefstal van een koe eigendom van Livin Drieghe, gepleegd door Joannes Francis Verschuieren, in dienst bij het regiment artillerie waaruit hij gedeserteerd zou zijn) en 01/07/1847 (diefstal van hinds, ten laste van Blondinus De Wilde ten nadele van Bernard De Veirman).
UBW	25/01/1847, nr. 2431	Soepbedeling aan de behoeftigen.

Voor al het aantal diefstallen van aardappelen valt op.

Bevolking: openbare gezondheid

GM	09/01/1840	<i>Tractement van de doctoren van der armen: (...) vermeerdering jaarwedde dokter van den armen met 73,02 francs (...) (tot 200 fr.).</i>
----	------------	---

JV	07/09/1840	<i>Geene besmettelijke ziekten hebben in den loop dezes jaers in deze gemeenten geheerst.</i> <i>De gezondheidssstaet is voldoende.</i> <i>Voor de bevordering der vaccinatie hebben wij geene middels verzuymd en alhoewel er noch ouders schijnen te zijn, de welke weynig zijn bezorgd om hunne kinderen te doen bevrijden van den geessel die voor maels zoo groote verwoestingen onder het mensdom verrigte.</i> In de eerste helft van 1840 werden 92 mensen gevaccineerd, 40 meer dan in gans 1839.
	14/09/1841	In 1841 hebben zich geen besmettelijke ziektes voorgedaan. De gezondheidsstaat is voldoende. 2e helft 1840 – 1ste helft 1841: 151 vaccinaties.
	10/09/1842	Geen besmettelijke ziektes, <i>de gezondheidsstaat is zeer voldoende.</i> Tijdens de periode tweede helft 1841 – eerste helft 1842 werden 80 kinderen gevaccineerd.
	18/09/1843	De gezondheidsstaat is voldoende. 140 kinderen werden gevaccineerd.
	14/09/1844	Deze is voldoende. 72 kinderen werden gevaccineerd.
	18/09/1845	Deze is voldoende. Er werden 54 kinderen gevaccineerd.
	17/09/1846	Deze is voldoende. Er werden 73 mensen gevaccineerd.
GM	12/03/1848	Alhoewel er geen besmettelijke ziekten waren, steeg het aantal sterfgevallen onverklaarbaar. Veel mensen dreigden onder de ellende te bezwijken.
JV	29/08/1850	In de gemeente werden geen gevallen van cholera vastgesteld. Er werden 44 mensen gevaccineerd.

JV	17/09/1851, 06/09/1852, 05/09/1853, 07/09/1854, 17/09/1856, 17/10/1857	De openbare gezondheidsstaat is voldoende of <i>voordelig</i> .
	17/10/1857	De openbare gezondheidsstaat is voldoende. In de 2e helft van 1856 werden 155 kinderen gevaccineerd. Er heersten geen besmettelijke ziekten in de gemeente.
	04/09/1859	Eind 1858 – begin 1859 hebben de pokken een merkelijk aantal personen aangetast maar hebben geen grote verwoestingen aangericht (8 sterfgevallen).

Gemeentelijk Beleid

1. Kosteloos Lager Onderwijs voor kinderen van behoeftige ouders

GM	02/09/1839, 02/09/1840 (ook JV 07/09/1840), 14/09/1841 (ook JV 14/09/1841), 10/09/1842, 16/09/1843 (ook JV 18/09/1843), 14/09/1844, 18/09/1845 (ook JV 17/09/1846)	Gemeentelijke begrotingen De gemeentelijke subsidies voor het openbaar onderwijs voor arme kinderen bleven in de begrotingen voor 1840 tot 1846 ongewijzigd: 150 frank werd verdeeld onder de onderwijzers die gratis de behoeftige kinderen onderwezen.
JV	07/09/1840	Op 31 december 1839 volgden 402 jongens en 409 meisjes onderwijs in 11 scholen. Daarvan werden er 217 gratis onderwezen.

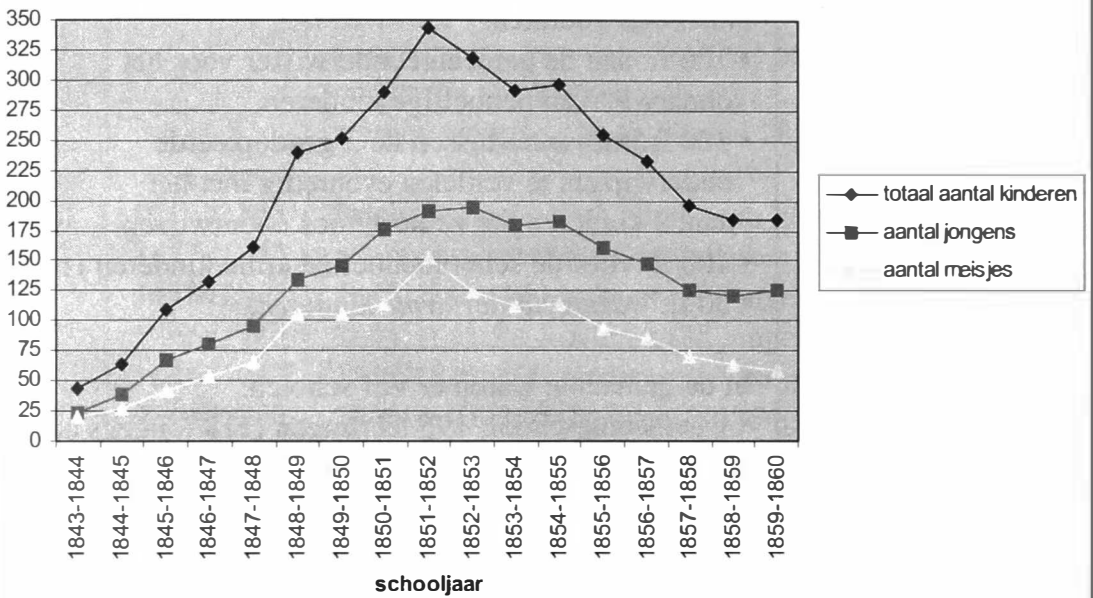
JV	14/09/1841	In de gemeente liepen in 12 scholen 867 kinderen (445 jongens en 422 meisjes) school. 240 kinderen ontvingen kosteloos onderwijs.
	10/09/1842	Eind 1841 waren er in de gemeente 10 scholen met 817 kinderen (418 jongens en 399 meisjes). 253 behoeftige kinderen werden kosteloos onderwezen.
GM	18/12/1842	(...) <i>de wet op het lager onderwijs van date 23 september laetst bevelende dat de gemeenten kosteloos lager onderwijs moeten verschaffen aen alle behoeftige kinderen waarvan de ouders het verzoeken (...)</i> <i>De gemeenteraad verklaarde dat:</i> • 240 behoeftige kinderen kosteloos worden onderwezen. • subsidie door de gemeente te betaalen in de begroting is opgenomen. • behoeftige kinderen in alle scholen die in de gemeente bestaen zullen worden aengenomen en onderwezen.
CBS	02/07/1843 28/06/1845 28/06/1846 31/06/1847 04/06/1848 30/06/1849 30/06/1850	(...) <i>hebben het recht kosteloos onderwijs te ontvangen:</i> 1. <i>kinderen van personen door het Bureel van Weldadigheid ondersteund</i> 2. <i>kinderen van werklieden die alleen de opbrengst van hun dagloon tot inkomen hebben</i> 3. <i>alle andere in de gemeente woonende kinderen, opzichtens welke het volgens de hier na te melden bepalingen zal erkend zijn, dat de met hun belaste personen zich in de onmogelijkheid bevinden hun het onderwijs te bezorgen</i> <i>Volgende voorwaarden moeten voldaan zijn:</i> • <i>tussen 7 en 14 jaar zijn</i> • <i>koepokinenting gehad of kinderpokjes gehad heeft</i> • <i>diegene die vaderlijk gezag uitoefend (of de voorgdij) in de gemeente woonachtig is ...</i> (...) <i>hiervoor inschrijven op secretariaat van de gemeente in twee registers.</i>

JV	18/09/1843	In tien scholen kregen 261 kinderen gratis onderwijs. Vanaf het schooljaar 1843-1844 werd het bij KB verplicht om zich in te schrijven in de registers (een voor jongens, een voor meisjes) opdat men kosteloos onderwijs zou kunnen ontvangen. De registers werden aangebracht op 26 mei 1843.
GM	02/10/1843	Inschrijvingen van kinderen om kosteloos onderwijs te ontvangen voor de schooljaren:
JV	14/09/1844	
JV	18/09/1845	1843-1844: 43 kinderen (23 jongens en 20 meisjes).
JV	17/09/1846	1844-1845: 64 kinderen (38 jongens en 26 meisjes).
GM	16/09/1847	1845-1846: 109 kinderen (67 jongens en 42 meisjes).
GM	05/10/1848	1846-1847: 133 kinderen (80 jongens en 53 meisjes).
GM	08/10/1849	1847-1848: 161 kinderen (96 jongens en 65 meisjes).
JV	29/08/1850	1848-1849: 239 kinderen (134 jongens en 105 meisjes).
JV	17/09/1851	1849-1850: 251 kinderen (145 jongens en 106 meisjes).
JV	06/09/1852	1850-1851: 289 kinderen (175 jongens en 114 meisjes).
JV	06/09/1853	1851-1852: 343 kinderen (191 jongens en 152 meisjes).
JV	07/09/1854	1852-1853: 318 kinderen (194 jongens en 124 meisjes).
JV	05/09/1855	1853-1854: 292 kinderen (180 jongens en 112 meisjes).
JV	17/09/1856	1854-1855: 297 kinderen (183 jongens en 114 meisjes).
JV	17/10/1857	1855-1856: 254 kinderen (160 jongens en 94 meisjes).
JV	15/09/1858	1856-1857: 232 kinderen (147 jongens en 85 meisjes).
GM	18/09/1858	1857-1858: 196 kinderen (126 jongens en 70 meisjes).
JV	04/09/1859	1858-1859: 184 kinderen (121 jongens en 63 meisjes).
JV	13/09/1860	1858-1859: 184 kinderen (121 jongens en 63 meisjes). 1859-1860: 184 kinderen (125 jongens en 59 meisjes). 1860-1861: 198 kinderen (129 jongens en 69 meisjes).
GM	16/09/1847	In de gemeentelijke begroting voor 1848 werd geld vrijgemaakt voor het <i>openbaar onderwijs</i> : • 75 fr. voor de onderwijzer van behoeftige kinderen en • 50 fr. voor het onderwijs van behoeftige kinderen.

GM	20/09/1848, 19/09/1849 18/09/1850	In de gemeentebegrotingen voor de jaren 1849, 1850 en 1851 werden volgende sommen op de post <i>openbaar onderwijs</i> voorzien: • 100 fr. aan de gemeenteonderwijzer voor het onderwijs van behoeftige kinderen, • 300 fr. <i>subventie</i> tussen de 3 geadopteerde onderwijzers te verdelen evenredig met het aantal kinderen dat ze kosteloos onderwijzen, • 100 fr. voor de schoolbehoeften arme kinderen en • 30 fr. <i>warmgeld der arme kinderen</i>.
JV	05/09/1855	In de gemeente waren er vijf scholen: • 1 gemeenteschool: 195 leerlingen (118 jongens en 77 meisjes). • 3 aangenomen scholen: gedurende de wintermaanden bijgewoond door 155 leerlingen (113 jongens en 42 meisjes). • 1 bijzondere school gehouden door Amelie Van Der Moeren (<i>christelijke leering</i>): 83 leerlingen (33 jongens en 50 meisjes).
	17/09/1856	In de gemeente waren er drie scholen: • de gemeenteschool: 191 leerlingen (114 jongens en 77 meisjes) • een aangenomen school met in de wintermaanden 59 leerlingen (44 jongens en 15 meisjes) • de bijzondere school
	15/09/1858	Ook kosteloos onderwijs voor de lieden van het leerwerkhuis en de meisjes van de kantschool.
	04/09/1859	Er werd ook kosteloos onderwijs gegeven aan de werklieden van het leerwerkhuis en de meisjes van de kantschool.
	13/09/1860	Er werd ook kosteloos onderwijs gegeven aan diegenen van het leerwerkhuis en de kantschool.

Reeds vóór 1843 zorgde de gemeente ervoor dat arme kinderen kosteloos onderwezen werden. Vanaf het schooljaar 1843-1844 werd het bij Koninklijk Besluit ver-

Aantal kosteloos onderwezen kinderen 1843-1860

Grafiek 7. Evolutie van het aantal kinderen dat kosteloos onderwezen werd, periode 1840-1860.

plicht om zich in te schrijven in de registers opdat men kosteloos onderwijs zou kunnen ontvangen.

Er is een opvallende daling merkbaar ten opzichte van de situatie op 31/12/1842, maar al snel groeide het aantal kinderen, dat kosteloos onderwezen werd, aan. Het aantal leerlingen dat op kosteloos onderwijs aangewezen was, was het hoogst in de periode 1851-1852.

2. Armenzorg

a. Het aantal behoeftigen ondersteund door het Bureel van Weldadigheid

JV	07/09/1840	Volgens de laatste telling waren er in de gemeente 420 behoeftigen (8%). Sinds dat tijdstip was het <i>aantal behoeftigen merkelijk vermeerderd bij gebrek aan werk</i> .
	14/09/1841	In de gemeente waren er 453 behoeftigen (9%). Door gebrek aan werk en <i>de kwijnende staet van de vlasnijverheyd</i> werd verwacht dat het aantal armen in het komende winterseizoen zeker nog zou stijgen.
WEL	1841	Lijst van het aantal behoeftigen met hun beroep ⁷ . Aantal gezinnen: 125, totaal aantal personen: 663. Beroepenstructuur: • spinster: 402 • wever: 41 • dagloner: 18 • <i>kloefmaker</i>: 6 • mestraper: 3 • dienstmeid: 2 • schaapwachter: 2 • herbergier: 1 • molenaarsknecht: 1 • horlogemaker: 1 • visser: 1 • oldaat: 1 • arbeider: 60 • schiptrekker: 21 • werkmán: 9 • singelwever: 5 • zwingelaar: 3 • dienstbode: 2 • bedelaar: 1 • dienstknecht: 1 • landbouwer: 1 • <i>kloefkapper</i>: 1 • zager: 1 • beroep niet vermeld: 79

⁷ Zeer jonge kinderen werden vaak ook met een beroep ingeschreven. Dat kan een vertekend beeld geven. Het is niet duidelijk van welke leeftijd men een bepaald beroep uitoefende.

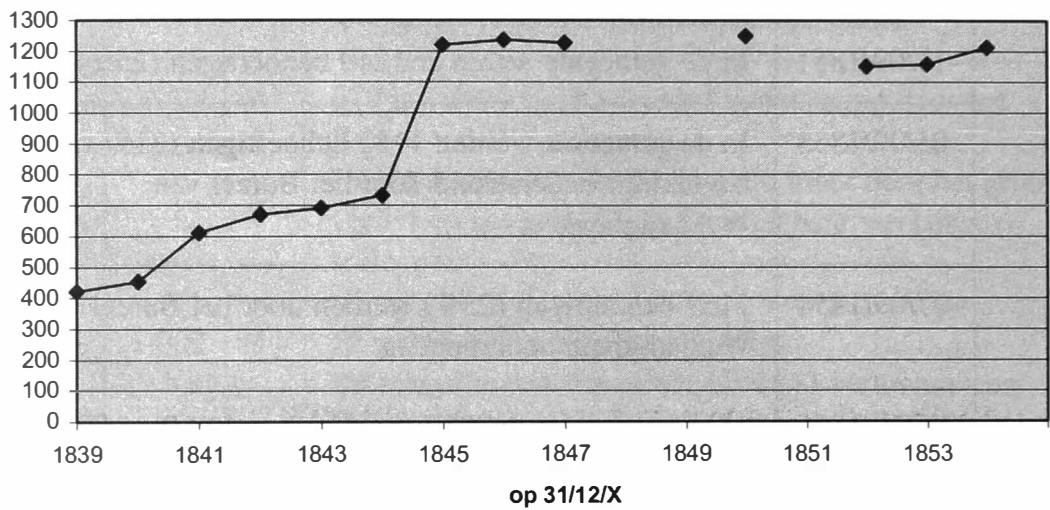
JV	10/09/1842	De gemeente telde 610 behoeftigen (12%). De stijging werd toegeschreven aan het gebrek aan werk en de kwijnende toestand van de lijnwaadhandel.
	18/09/1843	670 inwoners (13%) werden ondersteund door het Bureel van Weldadigheid. De commissie van Liefdadigheid moet door het groot verlies en het gebrek aan fondsen haar werking stilleggen.
	14/09/1844	Er waren 691 behoeftigen (14%). De rekening van het dienstjaar 1843 vertoonde een batig saldo van 540,31 fr.
	18/09/1845	In de gemeente woonden 732 behoeftigen (14%). De rekening van het dienstjaar 1844 heeft een batig saldo van 846,63 fr. <i>Men vreest en met redens dat het getal behoeftigen met het aenslaen den winter zoo door gebrek aen werk, als door verlies van den aerdappel zal verdubbelen en dat de ordinaire middelen van ons armgesticht op verre na niet toereykend zullen zijn om in de behoeftige te voorzien waeruit te vermoeden is dat men in buytengewoonne belastingen zal moeten toevlucht nemen.</i>
GM	04/10/1845	Er waren ongeveer 1000 behoeftigen.
JV	17/09/1846	In de gemeente waren er 1220 behoeftigen (24%). Die stijging werd toegeschreven aan het verlies van de aardappeloogst.
GM	02/11/1846	De gemeente telde 4953 inwoners waarvan er 1237 behoeftig waren (25%).
UBW	06/05/1847, nr. 2513	Brief aan de Gouverneur van Oost-Vlaanderen te Gent i.v.m. plantaardappelen. <i>(...) veertig hectoliters aerdappels benodigd zijn, voor landbouw en behoeftigen die land in huur hebben verkregen, die kosteloos worden uitgereikt voor aanplanting (...).</i>

GM	12/03/1848	Er waren 1226 (25%) behoeftigen in de gemeente. Toch mag het aantal behoeftigen genomen worden op 1300.
JV	17/09/1851	In de gemeente waren er 1249 behoeftigen (25%).
	05/09/1853	In de gemeente werden 1152 behoeftigen (21% van de bevolking) ondersteund door het Bureel van Weldadigheid.
	07/09/1854	1157 behoeftigen (23%) werden door het Bureel van Weldadigheid onderhouden.
	05/09/1855	1213 behoeftigen (25%) werden door het Bureel van Weldadigheid ondersteund.

We beschikken niet over cijfers van het aantal behoeftigen voor alle jaren tijdens de periode 1840-1855, maar we nemen vooral in 1845 een grote stijging van het aantal behoeftigen waar. Die stijging wordt toegeschreven aan het verlies van de aardappeloogst in combinatie met de tanende huisnijverheid.

b. Vaste gemeentelijke subsidies voor het Bureel van Weldadigheid (het Armenbestuur)

JV	04/09/1837	De financiële toestand van het <i>armgesticht</i> was onvoldoende. Het vast inkomen in vergelijking met het grote aantal behoeftigen was bijna onbeduidend. Uit de begroting van 1837 bleek dat het armgesticht slechts 598,20 fr. ontving. De rest haalde men uit inzamelingen van aalmoezen en subsidies van de gemeente.
	30/08/1838	Uit de gemeentelijke begroting van 1838 bleek dat voor het <i>armgesticht</i> 609,45 fr. werd voorzien (i.p.v. 598,20 fr.). Uit de GM van 02/09/1839 blijkt dat ook voor 1838 een bijzondere subsidie van 2400 frank werd voorzien.

Aantal behoeftigen in Kalken, grafiek 1840-1854*Grafiek 8. Aantal behoeftigen in Kalken, periode 1840-1854.*

GM	02/09/1839 02/09/1840 (ook JV 07/09/1840), 14/09/1841 (ook JV 14/09/1841), 10/09/1842, 16/09/1843, 14/09/1844, 18/09/1845, 17/09/1846, 16/09/1847, 20/09/1848, 19/09/1849, 18/09/1850.	De jaarlijks weerkerende vaste gemeentelijke subsidies voor het Bureel van Weldadigheid bleven in de begrotingen voor de jaren 1841 tot en met 1851 ongewijzigd: 3373,55 frank (basissubsidiebedrag 973,55 fr., verhoogd met 2400 fr. buitengewone subsidie).
----	---	---

c. Aanvullende inkomsten voor het Bureel van Weldadigheid

GM	14/09/1841	<i>(...) Gezien de deliberatie van den Bureel van Weldadigheid dezer gemeente, en dat van heden bij de welke word gevraegd de magtiging om aen deze gemeente te leenen eene som van 2815 francs 71 cent (...).</i>
UBW	24/12/1843, nr. 1631	Verkoop van bomen door het Bureel van Weldadigheid om extra inkomsten te bekomen.
GM	08/05/1845	Het Bureel van Weldadigheid vroeg een subsidie van 350 fr. voor de kantschool waar opnieuw 25 kinderen naartoe zouden gaan. Het gebouw voor de kant- en zondagsschool zou 8000 fr. hebben gekost.
	18/09/1845	<i>(...) Het is te vreezen dat men door het verlies van de aerdappeloogst tot buytengewone belastingen zal moeten toevlucht nemen, om de armen ter hulp te komen (...).</i>

GM	04/10/1845	Bij het naderen van de winter dienden er maatregelen genomen te worden om te voorzien in de buitengewone behoeften van de armen. De middelen van het Bureel van Weldadigheid waren ontoereikend. Het was belangrijk dat de gemeente werk kon verschaffen. Daarom besloot de gemeenteraad: • werk aan de behoeftigen te geven, • machtiging te vragen voor een buitengewone omslag van 5000 fr., • inkopen van stof te doen voor de werkende volksklas en • dat het <i>ingerichte comité</i> ruwe vlassen zou inkopen.
	06/11/1845	De voorzitter stelde voor <i>den broodpegel</i> opnieuw in te voeren of minstens vast te stellen <i>het gewigt den verschijdene soorten van brood vervaardigd voor den verkoop...</i> <i>...Overwegende dat voor het mislukken van de aardappeloogst en door gebrek aen werk er maetregelen gehooren genomen te worden om te voorzien in de behoeften der armen</i> <i>Overwegende dat de gewoone en buytengewoone inkomstenontvangst van het Bureel van Weldadigheid volgens de begrooting van het loopende jaer zonder de afgeloste kapitalen opnieuw aengelengd, slechts aendragen een 5377,72 francs daeronder begrepen 3373,55 francs voor de subsidie toegestaen door de gemeente...</i> Daarom zou de gemeente : • een nijverheidscomité inrichten voor het verschaffen van werk aan de behoeftige armen, mits een buitengewone <i>aanstelling</i> van 5000 fr. • 1000 behoeftigen tijdens de winter werk verschaffen dankzij een subsidie van de <i>minister van het Inwendige</i> bekomen van 2500 fr. uit het fonds van 2 miljoen gesticht bij de wet van 24/09/1845.
	05/02/1846	815,70 fr. door de gemeente toegestaan aan het Bureel van Weldadigheid.

GM	09/04/1846	Er werd bij Koninklijk Besluit de gemeente 2500 fr. toegestaan om te helpen voorzien <i>in de noodwendigheden der behoeftigen en de werkende volksklas</i>: 1500 fr. voor het nijverheidscomité en 1000 fr. voor het Bureel van Weldadigheid voor buitengewone bedelingen. Vraag van de gemeente aan de koning om de hoofdelijke omslag (7407,40 fr.) nog te vermeerderen met 192,60 fr. en dus voor 1847 dit eventueel te mogen brengen op 7600 fr.
	21/05/1846 (ook UBW, 21/05/1846, nr. 2261)	<i>(...) Overwegende dat er nog een zeker getal huysgezinnen in de onmogelijkheid zijns van zich aen te schaffen de noodige aerdappels ter beplanting van de landen die zij in pachte hebben verkregen maer door de ellende en ... , in het toekomende jaer zoo groot zou zijn, dan diewelke zij daer het verlies van den aerdappeloogst van het verleden jaer nog te verduren hebben.</i> <i>Gemerkt dat voren de plantpatatten door het Bureel van Weldadigheid reeds kosteloos worden uytgereykt er nog meer dan 25 ha. ontbreken om in de behoefte te kunnen voorzien.</i> <i>In aendacht nemende dat de middels van het Bureel van Weldadigheid als de gemeente zijn uytgeput en dat men echter op hoop van onderstand te bekomen, een aenschaffing van nog ontbrekende plantpataters, in onderhandeling is geweest met verscheyde landbouwers die bereyd zouden zijn de zelve leveren aen de prijs van 8 francs per hectare, neemt in deze omstandigheyd de vrijheyd zich te wenden tot Mijnheer de Minister van Binnenlandse Zaken verzoekende (...) te verleenen de geringe som van 200 fr. (...).</i>
	02/11/1846	Ook de landbouwers waren niet meer in staat grote <i>sacrificien</i> te doen door de mislukking van de rogge- en aardappeloogst.
	04/07/1846	De rekening van het Bureel van Weldadigheid over het dienstjaar 1845 beliep tot de som van 9132,62 fr. De gemeente werd gemachtigd enkele <i>meubilaire voorwerpen</i> te verkopen, openbaar of uit de hand.

GM	17/09/1846	<u>Begroting 1847</u> Buitengewone ontvangsten: ...<i>beloop der avance zonder intrest aen de gemeente zijn verleend door het Gouvernement...</i> 2500 fr., 1000 franken voor het Bureel van Weldadigheid en 1500 franken voor het Nijverheidscomité. Bevreesd om de ontoereikendheid door de mislukte aardappeloogst, door de duurte van de levensmiddelen en het gebrek aan werk.
	02/11/1846	Men ging zich richten tot de Minister van Binnenlandse Zaken om een subsidie toe te staan van 5000 fr. aan de gemeente Kalken: 2500 fr. voor de bedeling van levensmiddelen en 2500 fr. voor de uitbetaling van de daglonen van de behoeftigen die in staat zijn te werken aan de ontslijking van de Vaart.
	17/02/1847	De regering heeft twee ordonnanties van tesamen 3750 fr. toegewezen voor de armen en noodlijdende volksklas: 1500 fr. voor daglonen, 750 fr. voor het Nijverheidscomité en 1500 fr. voor het Bureel van Weldadigheid.
	01/05/1847	Om nog meer ellende te vermijden, hebben veel behoeftigen land in huur gekregen om aardappelen te planten. Omdat de gemeente en het Bureel van Weldadigheid geen financiële middelen meer hadden, werd aan de Minister van Binnenlandse Zaken een subsidie van 400 fr. gevraagd om voor de behoeftigen aardappelen te kopen.
	16/09/1847	<u>Begroting 1848</u> Buitengewone ontvangsten: voorlopige onderstand door het <i>Gouvernement</i> verleend aan de gemeente ten voordele van de armen 1250 fr.

GM	25/11/1847	• Dringende noodzaak om de armen te helpen maar de <i>ressourcen</i> zijn uitgeput. • Welgestelde inwoners hebben aan de gemeente een lening van 3000 fr. zonder interesten toegestaan voor de termijn van 4 jaar. Dit bedrag wordt ter beschikking gesteld van het armbestuur om zijn schuld af te betalen van de reeds gedane bedelingen. • De begoede inwoners geven aalmoezen want ze zouden beginnen klagen indien er nieuwe belastingen opgelegd werden. • Er is dringende hulp nodig, ook voor de volksklas want ook hun middelen zijn verkleint door de invloed van rampspoedige jaren in het verleden en het mislukken van de aardappeloogst eerder dit jaar.
UBW	30/11/1847, nr. 2633	Brief aan de arrondissementscommissaris waarin gesteld werd dat <i>gemeentenraad</i> en het <i>armbestuurs</i> (...) <i>geene middels hebben om door het verleenen van werk aen de behoeftigen onderstand te doen, maer dat wij om des eynde te bereyken onzen toevlucht hebben genomen tot het Gouvernement tot bekoming ener subsidie</i> (...).
GM	12/03/1848	De financiële middelen van het Bureel van Weldadigheid zijn uitgeput: bovenop de 'gewone' gemeentesubsidies van 3373,55 fr. werd 5000 fr. buitengewone subsidies door de gemeente verstrekt. De gemeente had geen inkomsten van de hoofdelijke omslag, belasting op honden, additionele centiemen noch pachtsom op beerputten. Het vast inkomen van het Bureel van Weldadigheid bedroeg 856,55 fr. De gemeente wendde zich tot het bijstandscomité van de stad Gent om <i>via het fonds der inschrijvingen voor de behoeftigen</i> een subsidie te bekomen ten voordele van de noodlijdende Kalkense mensen.

GM	20/09/1848, 19/09/1849 en 18/09/1850	<u>Begrotingen 1849, 1850 en 1851</u> Subsidies Armwezen <i>Men is met reden bevreesd dat wederom door het gedeeltelijk verlies van den aardappeloogst de voorgedraegen subsidie niet toereykend zal zijn, maer gebrek aen middelen zijn de oorzaak dat men de subsidies niet kan vermeederen of verhoogen....</i>
JV	05/09/1855	De rekening van het Bureel van Weldadigheid voor het jaar 1854 werd afgesloten met een bonus van 354,04 fr.
	17/10/1857	Het Bureel van Weldadigheid inde een obligatie van de hoofdsom 4712,42 fr. + intrest 157,02 fr (geërfd van juffrouw Antonia d'Haemer). Het Bureel van Weldadigheid kreeg van Francis Dauwe een schenking van een woning en erf gelegen in de Vromondstraat (zou gebruikt worden als bergplaats van het leerwerkhuis).
	15/09/1858	De rekening van het Bureel van Weldadigheid voor 1857 werd afgesloten met een boni van 345,55 fr.
	04/09/1859	Het Bureel van Weldadigheid had een bonus van 830,99 fr. volgens de rekening van 1858. Het vast inkomen ervan was sedert de opmaak van de begroting van 1859 gestegen met de som van 106,22 fr. door de herverpachting van goederen.
	13/09/1860	Het Bureel van Weldadigheid had volgens de rekening van het dienstjaar 1859 een bonus van 3,72 fr.

De penibele sociale situatie van de bevolking kwam reeds tot uiting in vorige punten. In 1845 en de daaropvolgende jaren was de graanoogst klein en de aardappeloogst volledig mislukt door een onbekende ziekte. In de jaren 1840 verloren veel inwoners (een deel van) hun inkomen door de tanende huisnijverheid. Veel spinsters, hekeleressen en wevers hadden geen werk meer en waren genoodzaakt beroep te doen op het armbestuur. Het aantal behoeftigen in de gemeente stijgt enorm. Uit een beroepenstructuur van 1841⁸ blijkt dat voornamelijk spinsters, wevers, dagloners en arbeiders in de *Tableau der behoeftigen* waren opgenomen.

Er werd een nijverheidscomité opgericht dat vlas aankocht en uitgif aan werkloze

spinsters en hekeleressen. Maar dat comité kende geen groot succes door de onevenredigheid van de vasprijs en de prijs van de garens. Winst maken was quasi onmogelijk.

Er werd eveneens een leerwerkhuis opgericht met als doel werk te verschaffen aan behoeftigen en zo de bedelarij tegen te gaan. Er werd voor de meisjes ook een kant-school opgericht. Het Bureel van Weldadigheid zat stelselmatig met een tekort aan inkomen om de behoeftigen te ondersteunen

De sociale ellende was midden jaren 1840 heel groot. Dat kwam onder andere tot uiting in het aantal uitgeschreven processen-verbaal voor diefstal van aardappelen of wortelen. Veel mensen bevonden zich niet langer in de mogelijkheid om voor hun levensmiddelen in te staan.

3. Openbare werken

GM	25/11/1847	De gemeente richtte zich naar de Minister van Binnenlandse Zaken voor het toestaan van een subsidie van 1000 fr. voor het betalen van de <i>daguren aen openbare werken</i> . (die werken waren er om de behoeftigen te ondersteunen en de bedelarij tegen te gaan).
----	------------	--

Uit de gemeenteraadsverslagen blijkt dat men ook op bestuurlijk vlak zich bewust was van de moeilijke situatie waarin vele inwoners zich bevonden. De gemeenteraad wou de problemen die de crisis met zich meebracht (werkloosheid en tekort aan aardappelen) aanpakken.

De gemeente gaf zelf extra subsidies aan het Bureel van Weldadigheid en richtte een nijverheidscomité en een weefwerkhuis/leerwerkhuis op. Men vroeg ook nog extra financiële hulp aan bij hogere besturen (*Gouvernement*, minister van binnenlandse zaken). De gemeente wil nog meer ellende voorkomen en tracht de werkloosheid door middel van openbare werken op te vangen. De bedragen die men van hogerhand ontving, gingen voornamelijk naar de uitbetaling van de lonen van de behoeftigen die openbare werken uitvoeren, de aankoop van plantaardappelen, het nijverheidscomité en het Bureel van Weldadigheid.

3. Kalken tijdens de crisisjaren: eindsynthese

De crisis van de jaren 1840 heeft in Kalken op zo wat alle vlakken haar stempel gedrukt. Ze nam zo grote proporties aan door het samenvallen van een crisis in de landbouw, door het mislukken van de aardappel- en de graanoogst, en een crisis in de textielindustrie, meer bepaald in de huisnijverheid.

Vanaf 1843 tot 1850 onderging het totale bevolkingscijfer een daling van 4964 naar 4814 inwoners. Voor de jaren 1847 en 1848 hadden we overduidelijke negatieve natuurlijke saldi, respectievelijk – 42 en – 32. De migratorische saldi waren net vóór die jaren positief.

De crisis uitte zich op demografische vlak verder in een gevoelige vermindering van het aantal geboorten en huwelijken in de periode 1846 - 1849.

Het aantal sterfgevallen steeg daarentegen, vooral bij de oudere (> 55 jaar) en de heel jonge (< 1 jaar) bevolkingsgroep. In 1846 was 18,5 % van de overledenen jonger dan 1 jaar en bijna 40 % ouder dan 55 jaar. In 1847 was ongeveer 21,5 % van de overledenen tussen 30 en 54 jaar en bijna 40 % ouder dan 55 jaar. In de periode december 1847 – maart 1848 lag het sterftecijfer heel hoog.

De meeste mensen huwden in april of mei. In 1847 waren 75 % van alle huwelijken eerste huwelijken. Enkel in 1841, 1842 en 1844 lag dat percentage lager. De crisis leek niet echt een invloed te hebben op de huwelijksleeftijd van de mannen. De huwelijksleeftijd voor de vrouwen lag tijdens de periode 1845-1847 rond 27 jaar. De gemiddelde huwelijksleeftijd van de vrouw tijdens de periode 1841-1850 was 29 jaar.

Kalken was in de eerste plaats een landbouwgemeente. De voornaamste teelten waren aardappelen, graangewassen (tarwe, rogge en gerst), haver, boekweit, klaver, vlas en in mindere mate rapen, loof en wortelen. De aardappel vormde het hoofdbestanddeel van de voeding van de plattelandsbevolking. Maar door een onbekende ziekte ging in 1845 en 1846 de volledige aardappeloogst verloren. Bovendien ging door extreme regenval en vorst in 1845 ook een groot deel van de graanoogst verloren. In 1846 speelde de hitte de graanoogst parten, met een kleinere oogst dan gewoonlijk voor rogge en tarwe. Het verlies van de aardappeloogst kon dus niet door graan gecompenseerd worden.

Van alle graangewassen was voor Kalken rogge het belangrijkste. Kalken heeft hoofdzakelijk zandige landbouwgronden. Daar gedijt rogge beter op dan tarwe, want tarwe zou te veel bemesting eisen. De meer vruchtbare gronden in het noorden en het zuiden (op de Scheldeboorden) van de gemeente, waren geschikt voor alle teelten. De Kalkense witte tarwe, die zeer fijne bloem gaf, werd vooral op de uit-

zonderlijke vruchtbare landbouwgronden van de Assels en op de Scheldeboorden verbouwd.⁹ Maar midden jaren 1840 stelde de tarweoogst ook niet veel voor zowel qua kwaliteit als qua kwantiteit.

Voor de periode van 1847 tot 1849 ontbreken gegevens in verband met de landbouw. Het is wel een feit, dat de ziekte die de aardappelen aantastte, niet onmiddellijk kon overwonnen worden en zich dus zeker nog bleef manifesteren tot de jaren 1850.

Vanaf 1850 hebben we opnieuw gegevens voor de landbouwogsten. Daaruit blijkt dat de aardappeloogst in de daaropvolgende jaren in meer of mindere mate verloren ging door verrotting als gevolg van die onbekende ziekte. Maar dat verlies kon in die latere periode wel gecompenseerd worden door een tamelijk goede graanoogst. Pas in 1855 was de aardappeloogst compleet gelukt. Ook in de daaropvolgende jaren waren er overvloedig aardappelen.

In Kalken was er niet echt sprake van industrie. De eerste tekenen van industrialisering vinden we pas terug op het einde van de jaren 1830. Van stoommachines werden voor het eerst in 1837 sporen gevonden, namelijk toen brouwer De Smet de toelating kreeg voor de installatie van een graanmolen, aangedreven door een stoommachine¹⁰. Het is die stoommachine die in het jaarverslag van 7 september 1840 vermeld werd. De inwoners van Kalken waren hoofdzakelijk landbouwers die 's winters hun inkomen aanvulden met het verwerken van vlas : vooral hekelen, spinnen en weven. In het jaarverslag van 7 september 1840 werd duidelijk aangegeven dat de vlasnijverheid de enige nijverheid was.

In 1837 werd het Comité van Liefdadigheid opgericht om werk te geven aan de behoeftigen en zo de bedelarij tegen te gaan. Het werk bestond voornamelijk uit het hekelen en spinnen van vlas. Veel huisgezinnen konden daardoor in hun onderhoud voorzien.

Reeds in 1841 werd gewag gemaakt van de kwijnende toestand van de vlasnijverheid. Veel spinsters en hekeleressen waren werkloos. Eind 1845 werd de toestand dramatisch. Er was steeds minder werk in de huisnijverheid. Verschillende instanties werden opgericht om de werkloosheid tegen te gaan, de een met meer succes dan de andere.

Bij besluit van 12 november 1845 werd een gemeentelijk nijverheidscomité opgericht om de grote stijging van het aantal behoeftigen tegen te gaan. Dat comité kocht vlas aan en verkocht het dan door aan de spinsters met een verlies van 1 frank per drie kilo. Maar het nijverheidscomité kende geen groot succes. In een brief van de burgemeester, die voorzitter is van het comité, aan de gouverneur bleek dat het meedeel van de spinsters geen winst kon maken door de grote onevenredigheid tus-

⁹ Bogaert E., Van De Sompel A., *Kalken van de Franse Revolutie tot de gemeentefusie met Laarne. Bijdragen tot het historisch onderzoek*, Kalken, 1997, p. 195.

¹⁰ Bogaert E., Van De Sompel A., o.c., p. 178.

sen de prijs van de grondstof en die van de afgewerkte garens. Het merendeel van de Kalkense bevolking spon of weefde al dan niet als bijberoep.

In 1853 kocht de gemeente een huis met grond aan dat vanaf 1856 moest dienen als leerwerkhuis. Arbeiders leerden er op korte tijd al werkend de nieuwe weeftechnieken. De gemeente stond in voor de werkingskosten en vanaf 1860-1861 kreeg de instelling financiële steun van staat en provincie.¹¹

Het werkhuis kende een groot succes: wevers, scheerders, bobijnders en spoelmakers werden er tewerk gesteld. Veel huisgezinnen die voordien in grote armoede leefden en genoodzaakt waren te bedelen, vonden in dat gesticht troost en bestaan. In het jaarverslag van 1859 meldde men een merkbare verbetering van de werkende klasse.

Rond 1845 werd er ook een gebouw opgericht dat moest dienen als kant- en zondagsschool. Pas in 1858 werd de kantschool opnieuw in de bronnen vermeld. De lieden van het leerwerkhuis en de meisjes van de kantschool konden vanaf dat jaar kosteloos onderwijs volgen.

Het aantal processen-verbaal opgemaakt voor diefstal van aardappelen kan een indicatie zijn van de penibele sociale situatie. Tot 1845/46 waren er ook wel diefstallen van aardappelen en andere voedingsmiddelen maar vanaf 1847 werd de toestand echt dramatisch. In dat jaar alleen al werden er 13 processen verbaal opgemaakt voor diefstal van aardappelen, wortelen, tarwe, hinds en hout. De crisis wakkerde de kleine criminaliteit onder de vorm van diefstal van voedsel aan.

De sociale ellende was niet te overzien. Op het hoogtepunt van de crisis was ongeveer 1 op 4 Kalkenaren niet in staat om in de eigen behoeften te voorzien.

Het aantal behoeftigen steeg enorm, van 732 in 1844 naar 1220 in 1845. Dat impliceerde dat het Bureel van Weldadigheid steeds meer behoeftigen moest onderhouden. De meeste personen die door het Bureel van Weldadigheid ondersteund werden, werkten in de huisnijverheid of waren arbeiders of dagloners.

Men probeerde via diverse instellingen werk te verschaffen aan de behoeftigen en zo de bedelarij tegen te gaan. Maar de middelen van dat bureel waren ver van toereikend. En dat zou zo blijven tot het einde van de jaren 1850. Om toch enig inkomen te hebben, ging het bureel over tot het verkopen van enkele bezittingen of de herverpachting van goederen. Af en toe erfde het Bureel van Weldadigheid een som geld of ontving het een schenking van een goede ziel. Zo erfde het Bureel van Weldadigheid 4869,44 fr. van Juffrouw Antonia d'Haemer en schonk Francis Dauwe een woonst en erf gelegen in de Vromondstraat. Verder vroeg het bureel via het gemeentebestuur subsidies aan hogere instanties aan.

Tot 1843 besteedde de gemeente jaarlijks een bepaald bedrag aan het onderwijs voor de arme kinderen. Dat bedrag werd verdeeld onder elkeen die behoeftige kinderen

¹¹ Bogaert E., Van De Sompel A., o.c., p. 224.

gratis onderwijs.¹² De gemeentelijke bijdrage bedroeg 150 fr. In 1842 ontvingen 261 kinderen kosteloos onderwijs.

Vanaf het schooljaar 1843-1844 was het bij Koninklijk Besluit verplicht om zich in te schrijven in de registers opdat men kosteloos onderwijs zou kunnen ontvangen. Voor dat schooljaar waren aanvragen voor gratis onderricht voor slechts 23 jongens en 20 meisjes ingediend. Normaliter zouden de schoolgelden voor die kinderen betaald dienen te worden door het Bureel van Weldadigheid. Dat bureel liet weten dat daarvoor geen geld kon vrijgemaakt worden. Het bureel zou trouwens nooit het armenonderwijs kunnen bekostigen.¹³ De gemeenteschool kon het aantal kinderen die kosteloos onderwijs dienden te volgen niet alleen opvangen. Daarom stelde de gemeenteraad nog vier bijzondere scholen aan. Het aantal behoeftige kinderen werd voor 1843-1844 opgetrokken tot 70, gespreid over de vier scholen.¹⁴

Het is niet echt duidelijk waarom het aantal kinderen, dat in het schooljaar 1843-1844 kosteloos onderwijs volgde, plots zo laag lag. Vermoedelijk kon de gemeente niet langer zoveel kinderen van kosteloos onderwijs voorzien. Maar al snel groeide dat cijfer aan. Het kosteloos onderwijs kende een hoogtepunt tijdens het schooljaar 1851-1852 toen maar liefst 343 kinderen gratis onderricht genoten.

In de begroting van 1849 werd voor het eerst 400 fr. uitgetrokken voor het onderwijs van behoeftige kinderen. Tot 1849 schommelde dat bedrag 125 en 150 fr. Bovendien werd jaarlijks vanaf 1849 een bedrag voorzien voor het verwarmen van de klaslokalen.

De gemeente was zich bewust van de ellende en de problemen die de crisis met zich mee bracht. Al in 1840 werd in het jaarverslag aangegeven dat de subsidies die de gemeente aan het Bureel van Weldadigheid toestond, de enige bron van inkomsten was van dat gesticht en dat ze zeker niet mochten verminderd worden. Vanaf 1844 werd de subsidie van 2400 fr. aan het Bureel van Weldadigheid, niet langer aanzien als een buitengewone uitgave. Ze werd gewoon bijgeteld bij de gewone subsidie van 973,55 fr. die deze instelling tot dan toe ontving.

In oktober 1845 nam de gemeenteraad maatregelen om te voorzien in de behoeften van de armen. Zo moest er werk gegeven worden aan de behoeftigen, stof aangekocht worden voor de werkende volksklas en het ingerichte comité moest ruwe vlas-sen inkopen. Daarenboven vroeg de gemeente ook de machtiging om een buitengewone omslag van 5000 fr. te heffen.

Ook in daaropvolgende jaren vroeg de gemeente meermaals bijkomende subsidies aan voor diverse doeleinden: voor de aankoop en bedeling van levensmiddelen en

¹² Van De Sompel A., Bijdrage tot de geschiedenis van het onderwijs te Kalken, periode 1795-1918, in *Castellum*, X, 1993, 2-3, p. 50.

¹³ Ibid., p. 54.

¹⁴ Ibid., p. 55.

plantaardappelen, die dan konden verdeeld en geplant worden. In 1845 bekwam de gemeente een subsidie van 2500 fr., maar het is niet duidelijk waarvoor dat geld werd gebruikt. De gemeente vroeg in november 1846 een subsidie aan voor 2500 fr. voor de bedeling van levensmiddelen. In mei 1846 vroeg de gemeente een subsidie van 200 fr. aan de minister van binnenlandse zaken voor de aankoop van plantaardappelen. Het jaar daarop, in mei 1847 deed de gemeente opnieuw een aanvraag om 400 fr. te bekomen zodat er aardappelen voor de behoeftigen konden aangekocht worden.

In april 1846 was er bij Koninklijk Besluit de gemeente 2500 fr. toegestaan om te helpen voorzien in de behoeften van noodlijdenden. Dat bedrag werd verdeeld onder het nijverheidscomité en het Bureel van Weldadigheid. De gemeente richtte ook een vraag tot de koning om de hoofdelijke omslag te vermeerderen met 192,60 fr. om zo voor 1847 de hoofdelijke omslag eventueel te verhogen tot 7600 fr.

De gemeente nam verschillende initiatieven om de werkloosheid tegen te gaan. In 1845 werd het nijverheidscomité opgericht, waarvoor 5000 fr. werd uitgetrokken. En in de jaren 1850 vonden veel behoeftigen hun bestaan in het leerwerkhuis.

De gemeente stimuleerde ook de openbare werken. Daar konden dus ook veel behoeftigen opnieuw aan het werk. De belangrijkste onderneming was de ontslijking van de Vaart. De gemeente vroeg voor de uitbetaling van die daglonen in november 1846 een subsidie aan van 2500 fr. In februari 1847 wees het gouvernement twee ordonnanties van tesamen 3750 fr. toe aan de gemeente voor de armen en de noodlijdende volksklas. Hiervan was 1500 fr. bestemd voor de uitbetaling van lonen. Ook in november 1847 vroeg de gemeente opnieuw een subsidie van 1000 fr. aan voor het uitbetalen van daglonen.

Bibliografie

- AFSCHRIFT A., Negentiende-eeuwse vondelingen en verlaten kinderen te Laarne en Kalken, in: *Castellum*, XIV, 1997, 2-3, pp. 3-70.
- Bogaert E., Van De Sompel A., *Kalken van de Franse Revolutie tot de gemeentefusie met Laarne. Bijdragen tot het historisch onderzoek*, Kalken, 1997.
- DE POTTER F., BROECKAERT J., *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, Deel 1,1, Appels, Baasrode, Berlare, Buggenhout, Denderbelle, St.-Gillis, Grembergen, Kalken*, Gent, 1889, 31 p. + 27 p. + 45 p. + 43 p. + 21 p. + 21 p. + 27 p. + 52 p.
- DUQUET F., *Zo was Kalken*, s.l., Schellebelse Heemkundige Kring, 1982.
- THIBBAUT J., VAN DE SOMPEL A., Enige gegevens over nijverheidsgebouwen en hun bezitters te Kalken in 1860, in: *Castellum*, XI, 1994, 3-4, pp. 3-11.
- VAN DE SOMPEL A., Bijdrage tot de geschiedenis van het onderwijs te Kalken, periode 1795-1918, in: *Castellum*, X, 1993, 2-3, pp. 3-161.
- VERSCHAEREN J., *Overzicht van de archieven en verzamelingen van het Rijksarchief te Beveren. Archiefvormers in het gerechtelijk arrondissement Dendermonde. Drie delen*, Brussel, 1995.
- VRIELINCK S., *De territoriale indeling van België (1795-1963). Bestuursgeografisch en statistisch repertorium van de gemeenten en de supracommunale eenheden (administratief en gerechtelijk). Met officiële uitslagen van de volkstellingen. Volume 1, 2 en 3*, Leuven, 2000.

Bronnen

Rijksarchief Beveren

Modern Archief Kalken, nrs. 1-3, 5-6, 13-15, 134, 135, 137-139, 143-146, 152-156 en 158.

Bijlagen

- Bijlage 1. Evolutie van het aantal geboorten, periode 1831-1860. Tabel
- Bijlage 2. Geboorten per maand, periode 1841-1850. Tabel.
- Bijlage 3. Geboorten per maand, periode 1841-1850. Grafiek.
- Bijlage 4. Totaal aantal maandelijkse geboorten, periode 1841-1850, uitgedrukt in %. Grafiek.
- Bijlage 5. Aantal overlijdens per maand, periode 1841-1850. Grafiek.
- Bijlage 6. Overlijdens, periode 1831-1859. Tabel
- Bijlage 7. Totaal aantal maandelijkse overlijdens, periode 1841-1850, uitgedrukt in %. Tabel.
- Bijlage 8. Totaal aantal maandelijkse overlijdens, periode 1841-1850, uitgedrukt in %. Grafiek.
- Bijlage 9. Leeftijd van de overledenen, uitgedrukt in procenten, periode 1841-1850. Bijlage 10. Gemiddelde huwelijksleeftijd van man en vrouw bij het eerste huwelijk, periode 1841-1850. Tabel.
- Bijlage 11. Totaal aantal maandelijkse huwelijken uitgedrukt in procenten, periode 1841-1850. Grafiek.
- Bijlage 12. Aantal huwelijken per maand, periode 1841-1850. Grafiek.
- Bijlage 13. Aantal huwelijken, periode 1831-1859. Tabel.
- Bijlage 14. Eerste huwelijken en gemiddelde huwelijksleeftijd, periode 1841-1850. Tabel.
- Bijlage 15. Huwelijken per maand, periode 1841-1850. Tabel

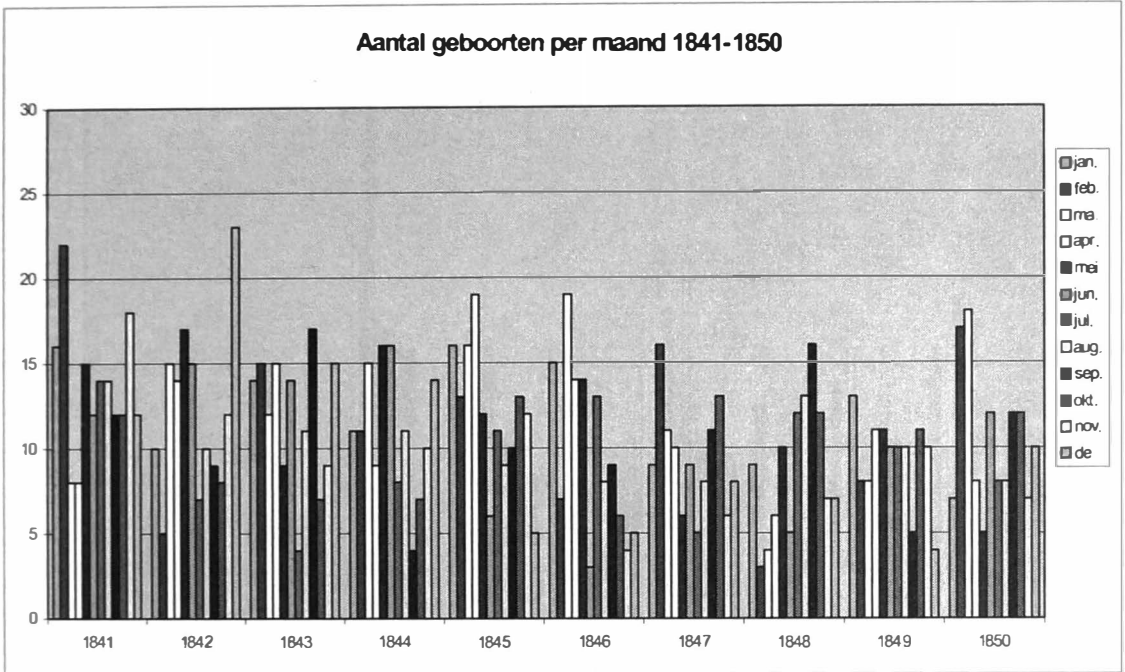
Bijlage 1. Evolutie van het aantal geboorten tijdens de periode 1831-1860.

Jaartal	Aantal Jongens	aantal jongens in %	aantal Meisjes	aantal meisjes in %	totaal aantal geboorten	totaal bevolkingscijfer	aantal geb. in promille
1831	69	44,8	85	55,2	154	4972	31
1832	80	52,6	72	47,4	152	4969	31
1833	93	57,1	70	42,9	163	4943	33
1834	73	43,7	94	56,3	167	4929	34
1835	70	49,3	72	50,7	142	4933	29
1836	71	46,1	83	53,9	154	4956	31
1837	88	58,7	62	41,3	150	4890	31
1838	92	51,7	86	48,3	178	4901	36
1839	81	50	81	50	162	4896	33
1840	83	54,6	69	45,4	152	4939	31
1841	85	52,1	78	47,9	163	4961	33
1842	81	55,9	64	44,1	145	4944	29
1843	69	48,6	73	51,4	142	4964	29
1844	79	59,8	53	40,2	132	4952	27
1845	77	54,2	65	45,8	142	4931	33
1846	62	53	55	47	117	4895	24
1847	51	45,5	61	54,5	112	4862	23
1848	55	48,2	59	51,8	114	4838	24
1849	59	43,2	52	46,8	111	4823	23
1850	68	54,8	56	45,2	124	4814	26
1851	75	57,2	56	42,7	131	4832	27
1852	55	50,5	54	49,5	109	4825	23
1853	60	50,4	59	49,6	119	4845	25
1854	68	49,3	70	50,7	138	4854	28
1855	64	51,2	61	48,8	125	4878	26
1856	60	50	60	50	120	4828	25
1857	75	50	75	50	150	4885	31
1858	66	48,2	71	51,8	137	4921	28
1859	64	46	75	54	139	4919	28

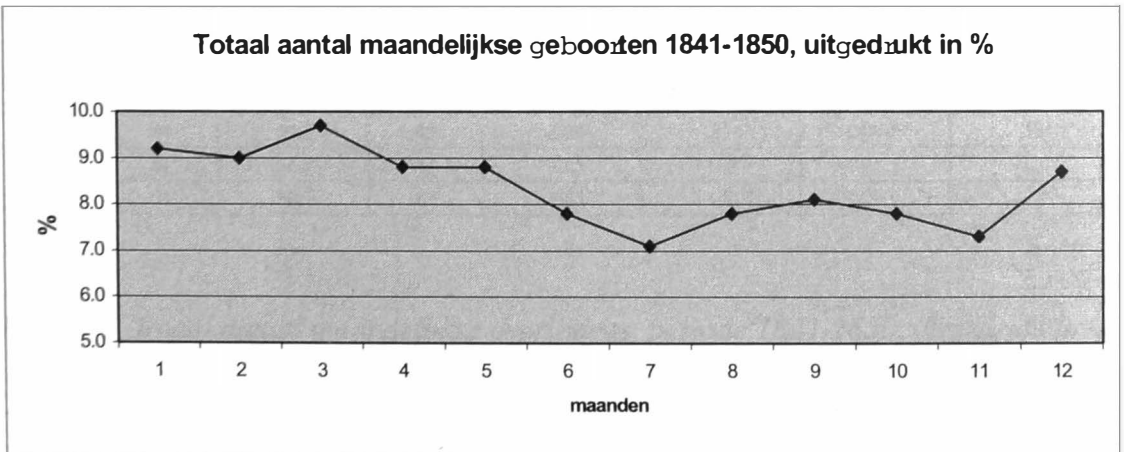
Bijlage 2. Geboorten per maand, periode 1841-1850.

Jaartal	jan.	feb.	ma.	apr.	mei	jun.	jul.	aug.	sep.	okt.	nov.	dec	totaal
1841	16	22	8	8	15	12	14	14	12	12	18	12	163
1842	10	5	15	14	17	15	7	10	9	8	12	23	145
1843	14	15	12	15	9	14	4	11	17	7	9	15	142
1844	11	11	15	9	16	16	8	11	4	7	10	14	132
1845	16	13	16	19	12	6	11	9	10	13	12	5	142
1846	15	7	19	14	14	3	13	8	9	6	4	5	117
1847	9	16	11	10	6	9	5	8	11	13	6	8	112
1848	9	3	4	6	10	5	12	13	16	12	7	17	114
1849	13	8	8	11	11	10	10	10	5	11	10	4	111
1850	7	17	18	8	5	12	8	8	12	12	7	10	124
Totaal	120	117	126	114	115	102	92	102	105	101	95	113	1302
%/maand	9,2	9	9,7	8,8	8,8	7,8	7,1	7,8	8,1	7,8	7,3	8,7	100

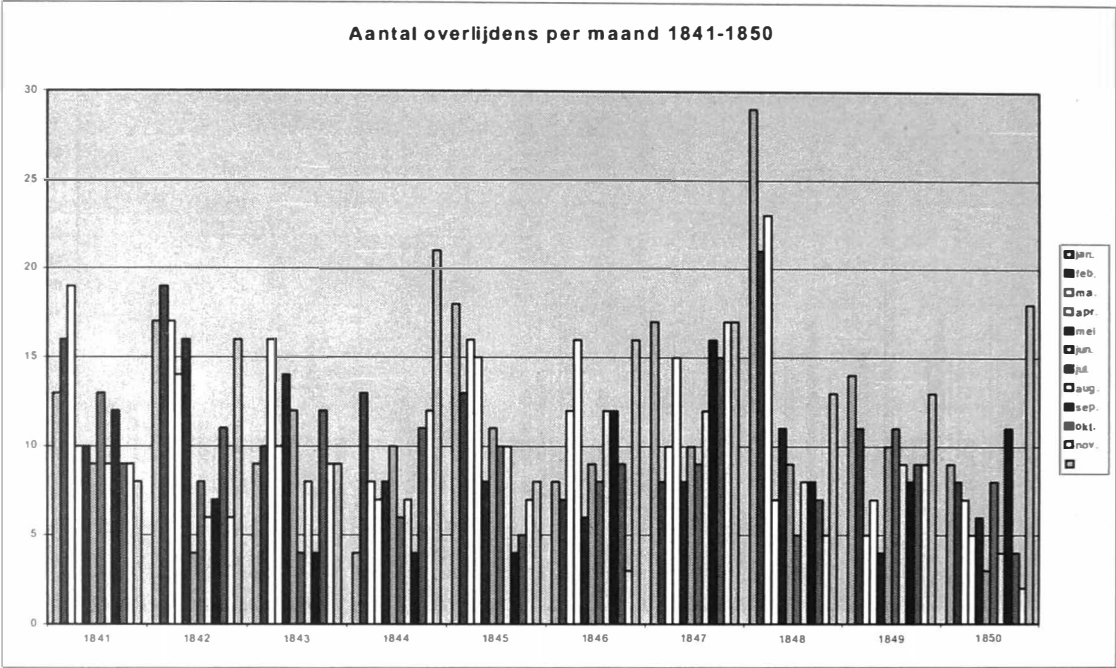
Bijlage 3. Geboorten per maand, periode 1841-1850.

Bijlage 4. Totaal aantal maandelijks geboorten, periode 1841-1850, uitgedrukt in %.

Bijlage 5. Aantal overlijdens per maand, periode 1841-1850.

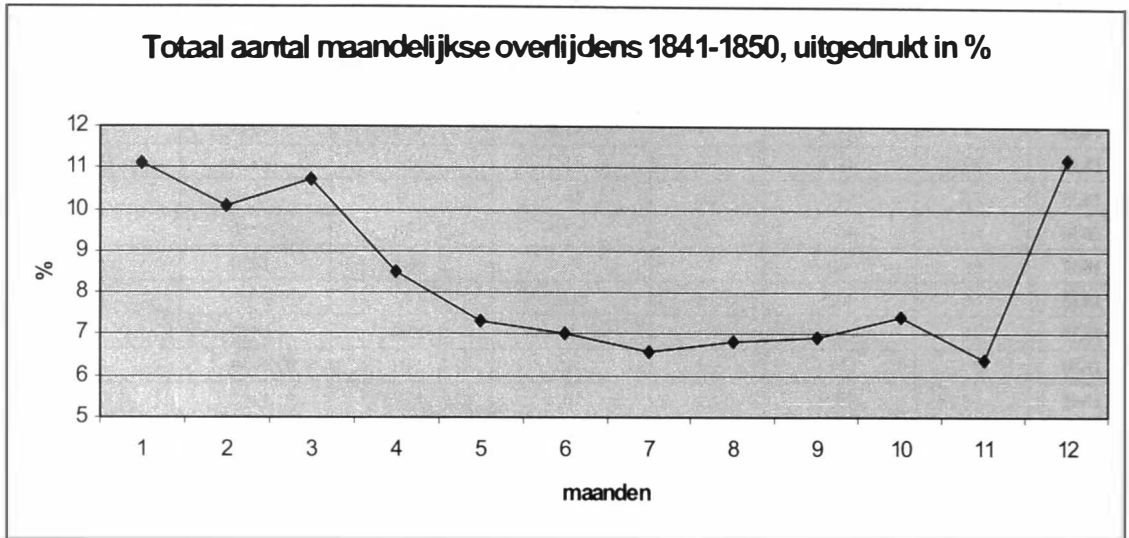
Bijlage 6. Overlijdens, periode 1831-1859.

Jaartal	aantal Jongens	aantal jongens in %	aantal Meisjes	aantal meisjes in %	totaal aantal overlijdens	totaal bevolkingscijfer	aantal overl. in promille
1831	65	49,2	67	50,8	132	4972	27
1832	77	49	80	51	157	4969	32
1833	74	48,4	79	51,6	153	4943	31
1834	82	48,8	86	51,2	168	4929	34
1835	72	54,5	60	45,5	132	4933	27
1836	63	46,3	73	53,7	136	4956	27
1837	66	40	99	60	165	4890	34
1838	66	46,5	76	53,5	142	4901	29
1839	65	50	65	50	130	4896	27
1840	77	55	63	45	140	4939	28
1841	68	49,6	69	50,4	137	4961	28
1842	71	50,4	70	49,6	141	4944	29
1843	58	49,6	59	50,4	117	4964	24
1844	56	50,5	55	49,5	111	4952	22
1845	58	46,4	67	53,6	125	4931	25
1846	64	54,2	54	45,8	118	4895	24
1847	81	52,6	73	47,4	154	4862	32
1848	71	48,6	75	51,4	146	4838	30
1849	65	59,1	45	40,9	110	4823	23
1850	48	56,5	37	43,5	85	4814	18
1851	41	39,4	63	60,6	104	4832	22
1852	42	41,6	59	58,4	101	4825	21
1853	44	44,4	55	55,6	99	4845	20
1854	46	45,1	56	54,9	102	4854	21
1855	42	42,4	57	57,6	99	4878	20
1856	42	42,4	57	57,6	99	4828	21
1857	44	50,6	43	49,4	87	4885	18
1858	61	56,5	47	43,5	108	4921	22
1859	71	50,7	69	49,3	140	4919	28

Bijlage 7. Totaal aantal maandelijkse overlijdens, periode 1841-1850, uitgedrukt in %.

Jaartal	jan.	feb.	ma.	apr.	mei	jun.	jul.	aug.	sep.	okt.	nov.	dec	totaal
1841	13	16	19	10	10	9	13	9	12	9	9	8	137
1842	17	19	17	14	16	4	8	6	7	11	6	16	141
1843	9	10	16	10	14	12	4	8	4	12	9	9	117
1844	4	13	8	7	8	10	6	7	4	11	12	21	111
1845	18	13	16	15	8	11	10	10	4	5	7	8	125
1846	8	7	12	16	6	9	8	12	12	9	3	16	118
1847	17	8	10	15	8	10	9	12	16	15	17	17	154
1848	29	21	23	7	11	9	5	8	8	7	5	13	146
1849	14	11	5	7	4	10	11	9	8	9	9	13	110
1850	9	8	7	5	6	3	8	4	11	4	2	18	85
Totaal	138	126	133	106	91	87	82	85	86	92	79	139	1244
%/maand	11,1	10,1	10,7	8,5	7,3	7	6,6	6,8	6,9	7,4	6,4	11,2	100

Bijlage 8. Totaal aantal maandelijks overlijdens, periode 1841-1850, uitgedrukt in %.

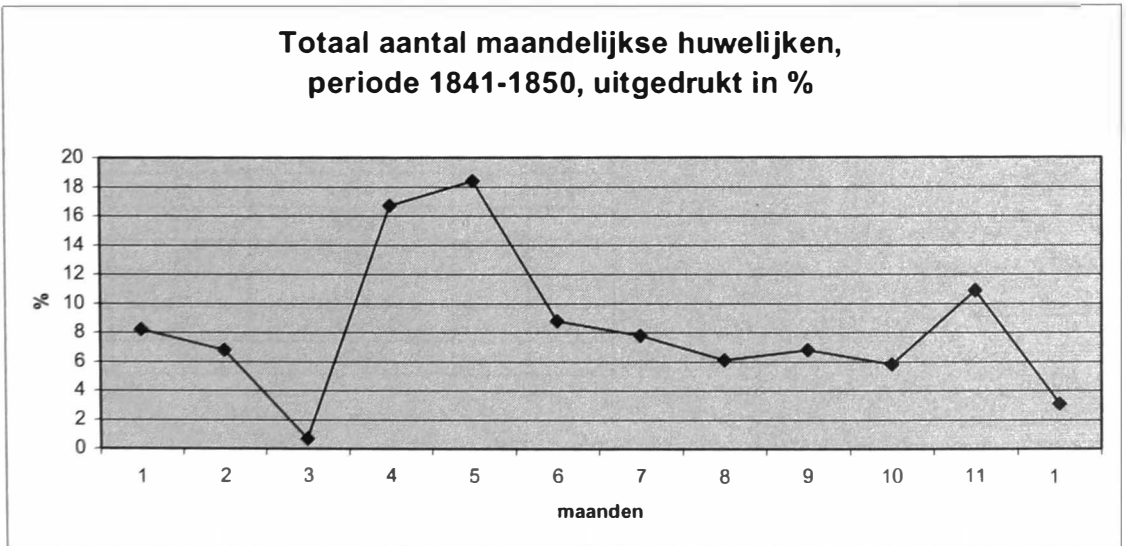
Bijlage 9. Leeftijd van de overledenen, uitgedrukt in procenten (1841-1850).

Jaartal	% < 1 j.	% 1-4 j.	% 5-14 j.	% 15-29 j.	% 30-54 j.	% > 55 j.
1841	21,6	13,6	4	12	14,4	34,4
1842	18,9	19,7	5,3	9,1	18,9	28
1843	18,2	5,8	10,6	9,6	23,1	32,7
1844	10	13	8	15	20	34
1845	19,7	20,5	10,3	7,7	17,9	23,9
1846	18,5	11,5	2,7	8,8	17,7	39,8
1847	9,7	7,6	11,1	10,4	21,5	39,6
1848	13	10,9	12,3	10,9	18,1	34,8
1849	16	9,4	5,7	6,6	23,6	38,7
1850	11,8	7,9	7,9	9,2	17,1	46
Gemiddeld	15,8	12	7,8	9,9	19,2	35,2

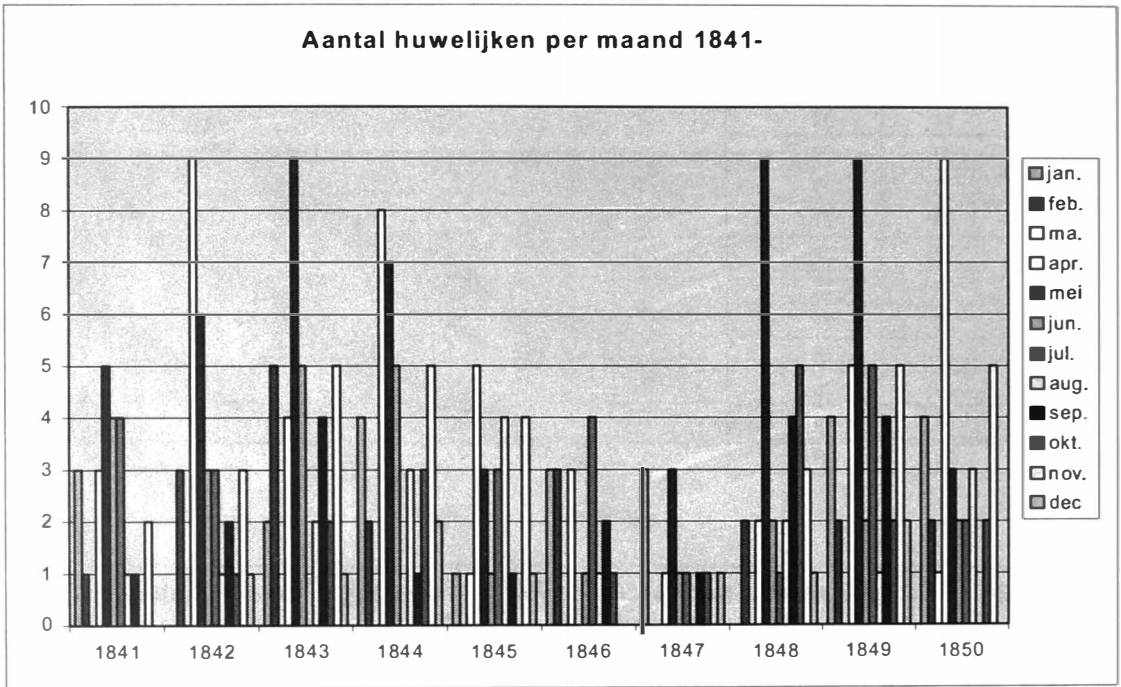
Bijlage 10. Gemiddelde huwelijksleeftijd van man en vrouw bij het eerste huwelijk, periode 1841-1850.

Jaartal Man	Leeftijd vrouw	leeftijd
1841	31	32
1842	32	29
1843	33	30
1844	32	31
1845	32	27
1846	32	28
1847	32	27
1848	31	30
1849	30	28
1850	31	29
Gemiddelde	32	29

Bijlage 11. Totaal aantal maandelijks huwelijken uitgedrukt in procenten, periode 1841-1850.

Bijlage 12. Aantal huwelijken per maand, periode 1841-1850.

Bijlage 13. Aantal huwelijken, periode 1831-1859.

Jaartal	aantal huwelijken	totaal bevolkings- cijfer	Aantal huw. in promille
1831	35	4972	7
1832	26	4969	5
1833	37	4943	7
1834	25	4929	5
1835	24	4933	5
1836	30	4956	6
1837	30	4890	6
1838	40	4901	8
1839	23	4896	5
1840	31	4939	6
1841	24	4961	5
1842	32	4944	6
1843	39	4964	8
1844	40	4952	8
1845	24	4931	5
1846	18	4895	4
1847	12	4862	2
1848	31	4838	6
1849	41	4823	9
1850	33	4814	7
1851	20	4832	4
1852	31	4825	6
1853	34	4845	7
1854	32	4854	7
1855	24	4878	5
1856	30	4828	6
1857	32	4885	7
1858	33	4921	7
1859	34	4919	7

Bijlage 14. Eerste huwelijken en gemiddelde huwelijksleeftijd, periode 1841-1850.

Jaartal	tot. aantal Huwelijken	1e huwelijk	1e huwelijk in %
1841	24	16	66,7
1842	32	23	71,9
1843	39	30	76,9
1844	40	29	72,5
1845	24	23	95,8
1846	18	14	77,8
1847	12	9	75
1848	31	26	83,9
1849	41	31	75,6
1850	33	27	81,8
Totaal	294	228	77,6

Bijlage 15. Huwelijken per maand, periode 1841-1850.

Jaartal	jan	feb	mar	apr	mei	jun	jul	aug	sep	okt	nov	dec	totaal
1841	3	1	0	3	5	4	4	1	1	0	2	0	24
1842	0	3	0	9	6	3	3	1	2	1	3	1	32
1843	2	5	0	4	9	5	0	2	4	2	5	1	39
1844	4	2	0	8	7	5	0	3	1	3	5	2	40
1845	1	0	1	5	3	1	3	4	1	0	4	1	24
1846	3	3	0	3	0	1	4	1	2	1	0	0	18
1847	3	0	0	1	3	1	1	0	1	1	0	1	12
1848	0	2	0	2	9	2	1	2	4	5	3	1	31
1849	4	2	0	5	9	2	5	1	4	2	5	2	41
1850	4	2	1	9	3	2	2	3	0	2	5	0	33
Totaal	24	20	2	49	54	26	23	18	20	17	32	9	294
%/maand	8,2	6,8	0,7	16,7	18,4	8,8	7,8	6,1	6,8	5,8	10,9	3,1	100

HET 16de EEUWSE ERFBOUCK UIT LAARNE: een weerspiegeling van de toenmalige leefwereld

Johan R.J. De Wilde

Vóór het invoeren van het kadaster in België in het begin van de 19de eeuw beschikten onze voorouders over verschillende middelen om onroerend goed en de transacties ervan te registreren. Zij gebruikten hiervoor renteboeken, cijnsboeken, landboeken en quoteboeken.

Voor een plattelandsdorp als Laarne zijn behoorlijk wat van die bronnen bewaard gebleven, zelfs voor een groot deel van de 16de eeuw. Voor die periode kunnen we de volgende documenten noemen. Ze worden in verschillende archieven bewaard.

- een rente- en cijnsboek van de heerlijkheid Laarne, begonnen in 1506 ¹
- een *erfbouck*, aangelegd in 1544 en bijgehouden tot 1578 ², waarna een foliant volgde voor erfenissen en onderfenissen (1579-1640) ³
- de penningkohieren uit de jaren 1570 ⁴
- een renteboek, aangelegd in 1573, wellicht bedoeld als opvolger van het renteboek van 1506 ⁵
- het metingregister van 1591 ⁶
- het oudste bewaarde quoteboek van 1595 tot 1617 ⁷

In deze bijdrage willen wij het erfboek uit het midden van de 16de eeuw nader toelichten. Net zoals de andere werken, werd het opgesteld omwille van fiscale redenen. In een renteboek en een cijnsboek vindt men immers de jaarlijkse rente, respectievelijk de jaarlijkse cijns die geldt op de diverse percelen. En in de land- of quoteboeken werd jaar na jaar het persoonlijk aandeel van iedere landbouwer in de algemene belasting van zijn dorp opgetekend.

Het erfboek ligt niet helemaal in dezelfde lijn als deze boeken. Het geeft enkel, voor een periode van meer dan 30 jaar, een overzicht van de gronden die in Laarne werden

¹ Beveren, Rijksarchief, Laarne Oud, nr. 519.

² Laarne, Archief van het kasteel, Familiearchief van Vilsteren, nr. 577.

³ Beveren, Rijksarchief, Laarne Oud, nr. 324.

⁴ Gent, Stadsarchief, Reeks 28, nr. 36/150, *Laarne* (kohieren uit 1571, 1574 en 1578).

⁵ Laarne, Archief van het kasteel, Familiearchief van Vilsteren, z. nr.

⁶ Beveren, Rijksarchief, Laarne Oud, nr. 21.

⁷ Beveren, Rijksarchief, Laarne Oud, nr. 22.

verkocht. Het is belangrijk om uiteenlopende redenen. Het telt talrijke oude toponiemen ⁸. We vernemen heel wat over typische gebruiken en geplogenheden bij de transacties van onroerend goed in die tijd. Hierbij worden ook de baljuw, de meier, de schepenen en de leenmannen enkele malen bij name genoemd.

Het bevat tenslotte ook een schat aan genealogische informatie: familienamen en -banden, huwelijken en voogdij.

Beschrijving

De kافت van het erfboek is merkwaardig. Zij bestaat namelijk uit twee samenhangende folio's in perkament, die met verschillende dunne touwtjes aan de boekrug zijn gebonden. Op de bladen staan Latijnse teksten, vergezeld van muzikale annotaties ⁹. Het boek zelf telt 178 folio's en telt in totaal ongeveer 950 nota's met de transacties van onroerend goed, inclusief de onderlinge ruil. De oudste aantekeningen zijn vrij summier, maar na verloop van tijd ging men steeds meer aanvullende informatie schriftelijk vastleggen. Een handvol aantekeningen betreft schenkingen en erfenissen. De eerste nota dateert van oktober 1544, de laatste van 13 april 1578 ¹⁰.

De inleiding luidt als volgt ¹¹:

Den erfboeck van mannen ende scepe(nen)

Laerne begonst in bamesse int jaer XVc

Vierenvertich ter begheerven vanden heere (van)

Laerne ende by den consente vanden ghe(meene)

Upseten laeten van Laerne.

Op basis van de bovenstaande datum stellen we vast dat het erfboek werd opgesteld ten tijde van Adriaan van Gavere. Die was heer van Laerne van 1518 of 1519 tot zijn overlijden in 1570; hij was dus ruim een halve eeuw heer van de heerlijkheid. Hij komt in het boek enkele malen ter sprake, net zoals zijn echtgenote Joanne Vander Wostynen, *de erffachteghe vrouwe van Laerne*.

⁸ Een overzicht van de toponiemen in dit erfboek vindt men in bijlage 1.

⁹ De buitenste bladzijde is nagenoeg onleesbaar geworden, de drie binnenste zijn vrij goed leesbaar. De teksten zijn met donkerbruine inkt geschreven, de hoofdletters in rood. De binnenste bladzijde vermeldt *Beatus Vincentius Cristi Martyr* (de H. Vincentius, martelaar van Christus) en *Dacianus iudex* (rechter Dacianus).

¹⁰ Eén acte verwijst terug naar 1532, maar werd pas op in februari 1550 ingeschreven (f° 15 v°).

¹¹ De laatste letters van enkele regels zijn door beschadiging verdwenen.

Enigszins ongewoon is de vermelding van een andere edelvrouwe, de weduwe van Philips de Vos, die op Paasdag 2 april 1553 overleed (f° 33 r°-v°) ¹². Zij had haar man bijna een halve eeuw overleefd. Philips de Vos was heer van Laarne op het einde van de 15de eeuw en overleed vóór 1504.

Adriaan van Gavere werd opgevolgd door Franchoy van Erpe, wiens naam we in het erfboek evenwel niet terugvinden. Dit is te wijten aan het feit dat hij, als hoogbaljuw van Kortrijk (1560-1578), verplicht was binnen zijn ambtsgebied te resideren; bijgevolg is het aannemelijk dat hij tijdens zijn ambtstermijn eerder sporadisch in Laarne aanwezig was.

Het gros van de aantekeningen in het erfboek bestaat voornamelijk uit verkopen, waarvan de meeste heel bondig worden aangegeven. Enkele paragrafen bevatten wat meer informatie.

Men deelt mee ¹³:

- de naam/namen van de verkopers,
- de naam/namen van de kopers,
- de koopsom,
- de datum (heel onregelmatig),
- een beschrijving van het onroerend goed (erve of leen, de ligging, en soms ook de grootte).

Het boek is volledig in het Vlaams geschreven, zonder de minste bekommernis om een uniforme spelling. Via het lokale dialect is het nog vrij goed verstaanbaar ¹⁴. Het gebrek aan een consequente spelling uit zich vooral in de varianten inzake toponiemen en de familienamen.

De dateringen

De datering is in dit foliant zeer onregelmatig aangegeven; in ruim de helft van de gevallen ontbreekt zelfs elke tijdsaanduiding. Maar omdat de transacties overwegend in chronologische volgorde werden ingeschreven, kan men minstens bij benadering aangeven in welk jaar een koop werd gesloten. De gebrekkige datering laat echter niet toe om het aantal aankopen per jaar precies te berekenen. Wat de periode 1544-1578 betreft, lijken er gemiddeld ongeveer 25 transacties per jaar geweest te zijn.

¹² Zij wordt niet bij name genoemd, maar uit andere bronnen weten we dat zij luisterde naar de naam Anne van Vlaenderen: Gent, Rijksarchief, Raad van Vlaenderen nr. 7516, f° 25 v° (26 lauwe 1503) en 41 v°.

¹³ De basisformule luidt als volgt: (koper A) *heeft ghecoocht goet jeghens* (verkoper B) *gheleghen* (plaatsbepaling, plaatsnaam) *omme de zomme van* (bedrag) *zuvers ghelts waarvoren hy vercopere naer de behoerlicke zondaeche kercgheboden van zelve gront voor bailliu en(de) scepenen wettelick omduyt ende omderft was ende hy coopere was der behorlic inne gheghyft ende gherft naer de costume alder upden* (dag, maand, jaar).

¹⁴ Een woord als *lochtync* is op het Vlaamse platteland heel gewoon.

Piekjaren waren er alleszins in 1550, 1552, 1554, 1556, 1560, 1564-1567 en 1573-1575 ¹⁵. Geringe activiteit was er dan weer omstreeks 1544-1548, 1555, 1558 en 1569-1572 ¹⁶.

Blijkbaar gold 1 oktober (Bamesse) als aanvangsdatum voor een nieuw kalenderjaar in dit erfboek. Ook de variabele datum voor Pasen duikt regelmatig op.

De Paasstijl werd aangehouden in een groot deel van het foliant. Vóór 1576 begon het burgerlijk jaar namelijk op Pasen. Daarom noteerde men hier en daar de toevoeging “vóór Pasen” of “na Pasen”. Vanaf 1 januari 1576 werd in het Land van Dendermonde de Nieuwe Stijl gebruikt, die het jaar laat beginnen per 1 januari; en dat gebeurde ook in dit foliant. De eerste nota op basis van de nieuwe tijdrekening dateert van 23 februari 1576 (f ° 167 v).

Oppervlaktematen en kostprijzen

De vermelde oppervlaktematen zijn het bunder, het gemet en de roede, en in mindere mate ook het dagwand en de zwad (zwaad). Men treft in dit boek dus zowel maten uit de Gentse kasselrij van de Oudburg, als uit het Land van Dendermonde. Laarne lag dan wel in het westen van het Land van Dendermonde, maar omdat de heerlijkheid veel dichterbij Gent dan bij Dendermonde lag, waren de Gentse maten er zeer courant.

Het Gents bunder bestaat uit 3 gemeten of 900 roeden en besloeg 1 ha 33 a 67 ca. Het Dendermonds bunder bestond uit 4 dagwand of 400 roeden en besloeg 1 ha 33 a 95 ca.

De Dendermondse term vatzaad hebben we in het erfboek evenwel niet teruggevonden. Een minder gebruikte term, die we wel aantreffen is het *zwad* of *zwaad*. Dit is de hoeveelheid gras die in één beweging met de zeis wordt afgemaaid over de volledige lengte van een perceel ¹⁷.

Slechts in een kleine 10 % van de gevallen gaf de griffier zowel de oppervlakte van het verhandelde goed als de koopsom ervoor aan. Dit is te weinig om een betrouwbaar beeld te geven van de prijzen van het onroerend goed in die periode. De meeste prijzen worden aangegeven bij de volgende oppervlaktematen: 100 roeden, 200 roeden, 225 roeden, 300 roeden, 450 roeden, 600 roeden en 900 roeden. De waarde van de grond per vierkante roede wordt echter nooit aangegeven.

¹⁵ Met meer dan 30 transacties per jaar.

¹⁶ Met minder dan 20 transacties per jaar.

¹⁷ M. Bovyn, *Het renteboek 1529 van het Sint-Blasiusgasthuis te Dendermonde*, in: *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, Reeks 3, Deel 21, p. 69 en noot 36.

Slechts in ongeveer 6 % van de gevallen lag de koopsom hoger dan 30 pond. Het hoogste bedrag werd door Macharys De Scaepmeestere en zijn echtgenote Katelyne Diericx betaald aan Jaqus De Commere fs Jans in 1572: *VIII c Karels guldene* of bijna 137 pond (f° 141 r°). Het laagste bedrag bedroeg niet meer dan 8 schellingen.

Onderlinge ruil van percelen

In het erfboek vinden we verschillende voorbeelden van het onderling ruilen van percelen onder de benaming *portaeyge ende manghelijnghe* (f° 59 v°) ¹⁸.

Een andere formulering: de twee partijen hebben *jeghens elc ander verpaerckeert ende verhoorsaedt inder maniere zo hiernaer volcht*. Joos Vanden Hulse ruilde in 1556 een weide (leen) voor een akker van Lauwereyns Van Damme (erve). Beide percelen lagen in de *brielen*. De weide was meer waard dan de akker, want Lauwereyns moest Joos een toeslag betalen van 13 pond groten (f° 55 v°) ¹⁹.

De onderling verruilde percelen hoefden niet noodzakelijk in Laarne te liggen: Bauwen De Scaepmeestere ruilde in 1574 twee stukken meers in Laarne Velmeers voor een perceel in Overmere (f° 153 v°).

De betaling

De koopsom wordt uitgedrukt in klinkende munt. Bijna alle bedragen in het erfboek zijn uitgedrukt in ponden, schellingen en groten ²⁰. De meeste bedragen (meer dan 90 %) blijven beneden de 30 ponden groten. Occasioneel vindt men ook (Karolus)gulden. Eén verkoop gebeurde voor de som die *zylieden onderlynghe eens zyn* (f° 7 v°).

Soms is de prijs deels in klinkende munt, deels in natura uitgedrukt.

Zo kocht Lieven De Vylder een perceel leen van Jan De Wilde voor 3 pond 10 schellingen groten en een *Gensche viertale tarwe* (eind 1546 - f° 5 v°) ²¹. En Lievijn De Wilde kocht een leen van de weduwe van Pieter De Wilde voor 17 pond 10 schellingen groten en 3 halsters koren ²². Pauwels Vander Meerre en Gillis De Meyere stelden een bedrag vast op 10 pond groten en 3 halfstenen vlas (27 r°).

¹⁸ De basisformule luidt als volgt: ... *vander portagie ende manghelynghe ghedaen hy* (partij A) *jeghens* (partij B) *inder vormen zo hiernaer volcht te wetene dat* (partij A) *heeft van* (partij B) (beschrijving perceel) *ende* (partij B) *heeft van* (partij A)) (beschrijving perceel) *danof sy elcander behorlic in erven ghedaen hebben*.

¹⁹ Dit waardeverschil wordt wel eens *et toegheven* genoemd.

²⁰ Een pond = 20 schellingen of 240 groten. Een schelling = 12 groten.

²¹ Een viertele = een vierde van een zak. Een zak = 107 liter koren of ca 152 liter haver.

²² Een halster = een halve zak, en bedraagt 53 liter koren.

Toen Jacop Van Eemscoote in 1572 grond kocht van de erfgenamen van Heynderic De Smet, moest hij hen wel nog leveren: *vyf esschebolen, de keure van die up tghheel tgoet staen*. Met andere woorden: de stam van 5 essen, de beste die op het hele onroerend goed te vinden waren (f° 141 v°).

Voor de onderhandelingen over de verkopen kwam men samen in een herberg en de koper betaalde ook het gelag. Dat viel Elooy Mattys te beurt bij het afsluiten van de koop met Joos Sturtewaghen en Lysbette Diericx. Het *ghelaghe* bedroeg 2 schellingen groten (f° 38 r°).

Bij de transactie tussen Lauwereyns Scaepmeester, Willem De Boc en Pieter Mattys werd er voor maar liefst 20 schellingen groten *verdroncken* (f° 125 v°). Soms kwam een overeenkomst maar moeizaam tot stand en waren er verschillende onderhandelingsronden nodig: Cornelis Bracke betaalde in 1574 negen pond groten voor een lapje grond *boven alle ghelaghen te voren der op vertheert end noch V schellingen groten int tghelaghe* (f° 153 r°).

In enkele zeldzame gevallen werd ook de schenking van een kledingsstuk aan de verkopers voorzien: Pieter Tuerf moest aan Mattys Calle een *hoofcleet* met een waarde van 5 schellingen geven (f° 112 r°). Joos De Scaepmeester verkocht een deel van zijn boerderij voor 6 pond 10 schellingen *ende ii hemdelakens es viii s.gr.* (f° 135 v°).

Maar dit gebruik is blijkbaar pas in de 17de eeuw echt ingeburgerd.

Bij meer dan een transactie was een uitgestelde betaling en/of een afbetaling mogelijk. Heinderc Van Houcke kreeg in 1577 één jaar de tijd om een koopsom van 9 pond 10 schellingen te betalen (f° 176 v°).

Toen Pauwels Vander Meerre op 17 december 1553 *den bulck* kocht van Gillis De Naeyere, schikten zij de betaling van de koopsom van 7 pond als volgt: 2 pond *ten daghe vander erffnisse*, en de nadere 5 pond à rato van 1 pond per jaar (f° 36 v°). Dezelfde regeling werd getroffen tussen Martyne tsCoochers en Pieter De Vrient tot der vulder betalynghe (f° 74 r°). Die afbetaling kon ook bedongen worden in de vorm van een rente. Lucas De Scheerere, griffier, leenman en schepen van Laarne, had voor de aankoop van 6 dagwand in Laarne de som van 24 pond groten over. De betaling daarvan werd als volgt geregeld: 8 pond groten bij de verkoop, *en eenen saertere van XX s.gr. tsjaers den pennync XVIe die ten vercoopers profyte lopen zal*. Met andere woorden: een interest van 20 schellingen, berekend aan een interestvoet van 6,25 % (1 penning per 16 penningen). De resterende 16 ponden werden dus afbetaald in jaarlijkse aflossingen van één pond, totdat de koopsom volledig voldaan was (f° 88-89).

Het recht van de heer

Bij elke aankoop van onroerend goed had de lokale heer recht op een vergoeding (*tsheeren recht; tsheeren Xen penninc*); in theorie bedroeg die 10 % van de aankoopsom. We vinden het bedrag van deze belasting in het erfboek slechts sporadisch opgetekend. Zo gaf Willem Vanden Brande 8 pond 10 schellingen groten voor een stuk grond aan de Lage Heirweg. Aan de heer van Laarne moest hij daarom 17 schellingen groten of exact 10 % van de aankoopsom betalen (1551 - f° 25 v°).

Deze taks geldt enkel het onroerend goed, en niet noodzakelijk de totale koopsom. Bij de bepaling van de 10de penning op de verkoopprijs wordt immers geen rekening gehouden met de bebouwing, de houtwas of de vruchten: *husen ende thaut afgetrocken* (f° 10 r°), *de have afghetrocken* (f° 23 r°), *de have haut ende coren afghetrocken* (f° 23 r°). Daarom bedroeg de vergoeding voor de heer in enkele gevallen minder dan 10 % van de volledige aankoopsom.

Dezelfde belasting van 10 % werd ook geheven indien bij een onderlinge ruil van percelen de ene partij nog een toeslag verschuldigd was aan de andere partij. Zo gaf Lauwereyns De Lettere 3 pond extra aan Lysbette Vanden Brande, en werd hij hierop nog eens voor 6 schellingen belast ten voordele van de heer.

Voogdij

In het erfboek is heel veel sprake over voogden en de voogdij. Het wijst erop dat heel wat gezinnen in die periode werden getroffen door het overlijden van minstens één van beide ouders vooraleer hun kinderen meerderjarig waren ²³. Martin Bracke kocht omstreeks 1546 een akker van de voogden van de *middelste ende joncxste kinderen van Jan Bracke* (f° 4 r°), wat er op wijst dat Jan Bracke driemaal gehuwd is geweest.

Voogden kunnen onroerend goed verkopen dat behoort tot de erfenis van de wezen die onder hun hoede zijn geplaatst. Zij kunnen tot verkoop overgaan om zo in het levensonderhoud van de wezen te kunnen voorzien ²⁴.

De voogden kunnen echter niet op eigen houtje handelen. Voor transacties van onroerend goed moeten zij ook advies inwinnen bij de schepenen van hun heerlijkheid. Die fungeerden immers als oppervoogden voor de wezen in het gebied van hun jurisdictie. Volgens enkele nota's in het erfboek vroegen enkele voogden een goedkeuring van een schepenbank in een vreemde heerlijkheid: het *consente vande*

²³ De meerderjarigheid was vastgelegd op 25 jaar. De formule die de voogden moesten afleggen schemert gedeeltelijk door op f° 120 r°, waar Adryaen Hillaer (Hellaert) beloofde om Johanne Vande Velde te onderhouden: *ende heeft beloofd ende beloofd by desen de zelve Joanne te haudene ende te onderhaudene van als dies huer van node wesen zal van ate drancke zieck ghesont ghecleet ... wullen ende lynen ...*

²⁴ Voor een overzicht van de bij name genoemde voogden: zie bijlage op het einde van dit artikel.

uppervoochden. Zo verwijst men bv. naar de schepenbank van Gent (f° 33 v°), Assenede (f° 34 v°), Kalken (f° 35 v°), Sint-Pieters *neffens Ghendt* (f° 60 r°), Lichtervelde in Wetteren (f° 92 v°), Destelbergen (f° 103 r°), Boekhoute (f° 104 v°), ambacht Assenede (124 v°), *Eertbrugghe* (f° 134 r°), Wichelen (f° 148 r°) en Antwerpen (f° 158 r°). De schriftelijke instemming van die schepenbanken werd dan in Laarne aan de schepenen voorgelegd.

Niettemin werden er niet alleen maatregelen getroffen ten voordele van wezen. Gillis De Scrijvere verkocht een stuk land om daarmee zijn echtgenote te onderhouden *ghemercht huere sijppelheyt* (simpelheid, ontoerekeningsvatbaarheid) (f° 39 r°). Dit moest wel gebeuren in overleg met de vrienden *ende maghen* van de familie, net zoals dit bij weeskinderen gebeurde. Zij moesten dit bij ede bekrachtigen: *verclarende up huerlieden eedt tselve betere ghedaen dan ghelaten*.

Onderhoudsbepalingen kwamen ook voor bij een gewone erfenis. Toen Amelberghe Bauwens in 1567, na het overlijden van haar vader, diens bezittingen erfde, moest zij wel haar moeder blijven onderhouden: *sie coperynghe heeft beloofd ende beloofd by desen harer moedre by te stane ende te visenteren huer leven lanck gheduerende ende te bewaren ghelyc een goet kint zynder moedre behoort te doene*.

Hypotheken en lijfrentes

De erfgronden waren normaliter belast met een kleine grondbelasting ten voordele van de lokale heer. Deze belastingvorm dateerde uit de middeleeuwen en was onveranderlijk: het ging om geringe, bijna verwaarloosbare bedragen: *tscheeren cleen pennync rente* (f° 54 v°).

Of ook: belast met *heerlicken ende kerckelicken rente alser van oudts tyde uutghegaen heeft* - want ook de kerk kon dergelijke rechten laten gelden. Het *wistackerken* van Pieter Vanden Driessche was op die manier belast met 6 denieren parisis per jaar (f° 162 v°).

Maar sommige percelen of hofsteden waren bovendien belast met een hypotheek in de vorm van een rente. Toen Gillis De Brueckere in 1551 een deel van de hofstede van Jan De Kerf kocht, moest hij ook de volgende rente overnemen: *iiii s. gr. tsjaers losrente, den pennync XVIe an Lievyn De Croeck*. Met andere woorden: een interest van 4 schellingen, berekend aan een interestvoet van 6,25 % (1 penning per 16 penningen), jaarlijks te betalen aan Lieven De Croeck. Een bosje van Jacob Vanden Hulse was zelfs belast met verschillende renten aan de penning 16 (f° 29 r°). De koper kon ook weigeren om die hypotheek over te nemen: Gillis De Vroe bedong in 1568 dat de rente van 5 schellingen per jaar, waarmee zijn nieuwe hofstede was belast, nog door de verkoper zou worden afgelost (f° 128 r°). Men omschrijft deze handeling als *suveren ende ontlasten*.

Een perceel kon ook belast zijn met een lijfrente. Toen Adriaen Der Wewen en Lievyne Bracx in 1558 een goed in de Quastraat verkochten, moest de koper ook een lijfrente van 7 schellingen groten per jaar overnemen ten voordele van de weduwe van Marten Bracke (f° 69 r°). In één geval maakte het vestigen van een lijfrente op iemand zelfs deel uit van de koopsom. Cornelis Vander Beecken kocht in 1563 twee en een half bunder land van Lieven De Rueysschere in het Mageret. De koopsom voor deze aanzienlijke hoeveelheid grond bedroeg niet meer dan 8 pond groten, maar Vander Beecken stemde wel toe in *VIII Lb. gr. tsjaers lyfrente ten lyve* van de genoemde De Rueysschere (f° 97 v°).

Lenen

In een tachtigtal gevallen is er sprake van de verkoop van leengrond of leenbodem (*boom van leene*). Aan het bezit van lenen was eeuwenlang een sterk prestige verbonden. Bij de registratie van dergelijke transacties werden de leenmannen van het hof van Laarne opgetrommeld. Vooral voor leengrond werden hogere sommen neergesteld. En omdat zij qua status zo belangrijk waren, vinden we bij deze transacties ook vrij veel stipulaties. De kopers van leengronden kijken namelijk niet alleen naar hun eigen voordeel, maar bepalen ook de regels voor hun nageslacht. Deze bepalingen laten zij dan registreren voor de vierschaar en het leenhof van Laarne, opdat zij in geschreven vorm in de toekomst geldig en verifieerbaar zouden blijven. Eind 1566 kocht Looy Vanden Brande een leen van zijn broer Maerc voor 35 pond 10 schellingen groten: *zyn stede inde Maestrate* ²⁵ *also die ghestaen ende geleghen es metten husen ende boomen daer up staende* (f° 122 v°). Looy liet toen registreren dat het leen in het bezit moest blijven van zijn dochters Katelyne en Joanne *te huerliedier profyte voor hemlieden ende huerlieden naercommers ten eeuwewghen daghe*. Blijkbaar had hij geen zoon, aan wie het leen automatisch zou toegefallen zijn. Maar om alle misverstanden te vermijden werden er nog de volgende bijzondere bepalingen aan toegevoegd. Het leen bleef rechtstreeks in het gezamenlijk bezit van Looy en zijn echtgenote, nadien van de langst levende echtgenoot en zou daarna pas overgaan naar hun dochters: *by ecxpresse condicien dat hy Loodewyc Vanden Brande ende Gheertruyt Bracx zyne huysvrouwe tselve leen besetten ghebruecken ende possessereren sullen huerlieden leefdaghe gheduerende ende den lanxt levende van hemlieden gheheel heffende ende gheheel besittende ende als dan toecommende inde handen vande voornoemde Katelyne ende Joanne Vanden Brande*.

In het Land van Dendermonde bestond voor leengoederen het principe van de verderding. Dit hield in dat bij een erfenis de oudste zoon een beperkt deel van de leen-

²⁵

De *Maestrate* is een oude benaming voor de Brandemanstraat.

goederen aan de jongere kinderen moest afstaan. Een tweede kind kon tot één derde van de lenen opeisen. Maar hij of zij moest dan wel verzaken aan de rest van de erfenis.

Men kon de regel van de verderding ook annuleren, en er naar streven dat alle kinderen een gelijk aandeel in een leen verwierven. Een eerste voorbeeld van deze handelwijze is dat van Gillis Vanden Hulse, die op 21-jarige leeftijd toestond dat zijn zusters zouden delen in alle lenen die hun ouders hen hadden nagelaten. De nota vermeldt dat hij dat deed *by synen dancke ende vrijen eyghenen wille* (f° 40 v°).

Toen Lauwereyns Van Damme in januari 1556 een half bunder leen kocht van Pieter Scuerman, werd onmiddellijk schriftelijk vastgelegd dat dit leen na de dood van Lauwereyns in gelijke delen moest worden opgedeeld voor alle zonen en dochters (f° 52 r°).

Dezelfde bepaling kan ook gelden bij het overlijden van één van de kinderen. Pieter Van Bastelaer was in 1556 voogd over Jooskijn en Katelynken Van Ryselbeerghe. Hij kocht voor hen een leen. Als bijzondere voorwaarde gold hier dat, indien één van de wezen stierf zonder erfgenamen na te laten, dat de andere broers en zusters het leen zouden verdelen *ghelic of (het) erve ware zonder eenich weder zegghen* (f° 61 r°- v°). Ook Looy De Maescalc keek verder in de toekomst bij de aankoop van een leen; hij deed dit *ten behouwe van allen zyne kynderen; knechten ende meyskens, gheboren ende onghebooren* (f° 169 v°). Gillis De Verman daarentegen bevoordeelde zijn dochter Janneken. Zij kreeg van haar vader 400 roeden leen *inde Wesendey ackere*. Hij behield het gebruik ervan voor de rest van zijn leven, en indien Janneken zou sterven zonder nakomelingen, dan moest het leen overgaan naar al haar broers (f° 136 v°).

Er is één aankoop van een priester bekend. Ser Machiel Bonne kocht 9 dagwand leen voor *Jooskijn Boo(n)ne zynen natuerlicke zone* (f° 23 r°). Hij had hier 40 pond groten voor over (9 mei 1551).

Een schenking behoorde ook tot de mogelijkheden. In het erfboek zijn enkele van die schenkingen opgenomen. Jan Haesbaert bedacht zijn kleinkind Pierken Van Auweghe in januari 1552 met een half bunder land (leen en erve). Hij droeg het over aan Loowys Van Auweghe *ten profyte* van Pierken (f° 27 v°).

Eénmaal lezen we dat een perceel het statuut van leengrond verliest. Joonas De Scepene verkreeg dit op 24 oktober 1559 van de heer en vrouwe van Laarne, mits de jaarlijkse betaling van 12 denieren parisis. Joonas werd ontslagen van *allen dienste ende vyteytscepe den leene vanden huse ende hove van Laerne*. Hijzelf, *synen hoors ofte naercommers* zouden het perceel meers mogen bezitten en gebruiken *teeughen daghe als zyn eyghen erve* (f° 78 v°).

Niet alle leengronden hingen rechtstreeks af van het leenhof van Laarne. Het erfboek noemt enkele namen van personen die zelf een *rolle* bezaten waaronder enkele lenen regssorteerden: Hanne Roebier (f° 50 r°), Symoen Roobier (f° 151 v°) en Loowys Van Auweghe (f° 87 v°).

Bijleving en het afzweren ervan

Indien één van beide echtgenoten overleed, dan kon de langstlevende echtgenoot van de inkomsten van één of meer percelen blijven genieten. Men noemde dit bijleving, en het doelt op een levenslang vruchtgebruik.

Wanneer men een perceel verkocht, waarop een persoon nog vruchtgebruik had, bv. een weduwe, dan ontstond tegenover de aankoper een moeilijkheid. Er bestonden twee oplossingen. Ofwel behield de gerechtigde na de verkoop dit recht, en moest de bijleving vanaf dat ogenblik worden betaald door de koper. Na het overlijden van Macharys Scepens waren zijn twee schoonzonen Jacop Van Eemscote en Maerck De Mey mede gerechtigd in twee percelen land in de Mellestraat. Toen zij van Pieter De Wilde en Lauwereyns Clauwaert het volledige recht afkochten, moesten zij wel *ghedoghen et blat van bylevynghe vande weduwe Macharys Scepens dan gheheel in tscopers handen* (f° 145 v°).

Ofwel deed de begunstigde afstand van haar recht door de bijleving af te zweren. In het erfboek treffen we verschillende voorbeelden aan van deze praktijk. Meestal wordt dit weergegeven in een korte notitie: *ten zelven daghe ghync Joanne ts Porters af huer recht van bylevijnghe an tselve goet preset (sic) ende toecommende* (f° 42 r°). Eénmaal leidde deze praktijk tot een uitgebreide en plechtige formulering bij de verhandeling van een leen: *Cornelye Vanden Broucke ... comparerende voor bailliu ende mannen van leene heeft wettelick gherenonceert ende afghesworen alsulc recht van bylevynghe als sie hadde an tselve goet sweerende handt ten helegghen up huer deel hemelrycx huer nemmermeer an tselve goet eenich recht te vermeten in wat node ofte benauthede dat zy zaude moghen zyn* (94 v°) ²⁶.

Enkele aparte bepalingen

Sommige transacties vallen op door specifieke bepalingen die zeker niet veralgemeend mogen worden. Hier volgen enkele voorbeelden:

²⁶

De formule *swert af ... handt ten helegghen* treft men ook aan op f° 177 v°. Wellicht legde de eedaflegger de hand op een bijbel of een kruis, om de eed als onherroepelijk te bekrachtigen.

1) Bij verkopen gold een naastingsrecht. Dit hield in dat een derde partij aanspraken kon laten gelden op een goed, nadat de verkoop in principe al gesloten was. Meestal is dit een familiaal naastingsrecht. Dit recht laat toe dat de derde partij in de plaats treedt van de koper, indien die derde persoon nauwere familiebanden heeft met de verkoper dan de koper.

De persoon die een stuk grond wil naasten, moet dit dan *calengieren* of opeisen. Hij moet zijn eis bekendmaken in de periode dat de verkoop via kerkgeboden wordt bekendgemaakt.

Ook in Laarne gebeurde dit enkele malen. Lauwereyns Van Mossevelde verwierf op die manier een goed van Lysbette Scepens op 19 april 1570 (n.s.) (f° 134 r°). Ook Adryaen De Scaepmeestere verwierf in 1575 een akker *by calengierynghe* (f° 162 r°).

En toen Cornelis Bracke in 1578 een akker kocht van Hans Van Myngro en Willem Everaert voor de niet geringe som van 38 pond 10 schellingen groten, werd bedongen dat de vererving nietig zou wezen *indien tselve goedt binnen den dry kerckgeboden ghecalengiert werde* (f° 177 r°).

2) Wie een stuk land verwierf, dat niet aan de straat paalde, moest voorzien dat hij altijd vrije passage zou hebben over het land van een ander. Dit wordt als volgt verwoord: *met condicien dat Pieter Van Pollare duer tselve leen weghe moet met syn-der weede ter straten tallen tyde vanden jare als them belieft ten eeuweghen daghe* (f° 161 r) ²⁷.

3) Toen Pieter Tuerf op 9 januari 1577 zijn stede verkocht, kon hij bedingen dat hij er mocht blijven wonen tot mei 1578. Tot die datum mocht hij ook de helft van het fruit hebben *ende niet langhere* (f° 172 v°).

4) Enkele bepalingen betreffen de staat van de vruchten of de houtwas op het perceel.

Willem de Scepeno verwierf in 1552 een meers met de hooiopper die erop stond: *metten oppere* (f° 30 v°). Joorys De Wilde kocht 300 roeden leen in een bos aan het Root voor 7 pond 10 schellingen groten, inclusief *thaut van III jaeren* (f° 158 v° en 159 r°). En Elooy De Scaepmeestere kocht een akker met het hoogstammig hout en het hakhout (*metten opgaende ende slachaut*) (f° 156 v°). Ook zaaigoed en bemesting (*besaethede ende mesrecht*) werden bij een verkoop meegerekend (f° 126 r°).

5) Eénmaal krijgen we een kijkje op de uitrusting van een herberg. Daneel Brondeel kocht op 2 september 1573 de herberg De Croone op de Heirweg voor 48 pond groten.

²⁷ Ander voorbeelden op f° 152 v°, 160 r°, 162 v° en 170 v°.

Daarbij inbegrepen waren: twee beddebakken (*coetsen*), erwten, de houtwas, een haardijzer (*latte metten hanghele*), een uurwerk, twee banken, een tafel, een bierschraag, *den steen op thof en een ladder* (f° 147 v°).

6) Lucas De Scheerere vond dat men niet voorzichtig genoeg kon zijn. Hij kocht in 1561 zes dagwand land van Jan, Pieter en Gheertruyt De Waghenare, en liet als extra bepaling optekenen dat de verkopers de aankoop moesten vrijwaren van het proces dat nog hangende was voor de schepenen van Gent tussen de kopers en *Hans Vander Vyncht metten synen* (f° 89 r°).

De baljuw, de meier, de schepenen en de leenmannen (ca 1544-1578)

De verkoopsovereenkomst werd slechts geldig nadat zij werd geregistreerd voor de magistraten van de heerlijkheid. Bij belangrijke transacties werden de namen van de aanwezige magistraten opgetekend. Wij geven hier hun namen, gevolgd door de eerste vermelding in het erfboek.

Baljuw: Elooy De Scepene (10 februari 1553 n.s.- 13 juni 1561)
Joos Braeckman (9 maart 1564 n.s. - 14 mei 1572)
Elooy Van Ruteghem (17 april 1575 - ca 1591)

Meier: Joos Braeckman op 28 december 1558
Jonas Scepens op 16 november 1565
Jacop Van Damme op 14 december 1571 en 1 november 1573

Schepenen: Elooy Mavaus (10 februari 1553 n.s.)
Lauwereyns Van Damme (10 februari 1553 n.s.)
Lucas De Scheere(re) (10 februari 1553 n.s.)
Jan Bracke (4 september 1555)
Joonas De Scepene (4 september 1555)
Pieter De Scepene (29 januari 1557)
Joos Drieghe (28 december 1558)
Joorys Van Houcke (1 november 1573)

Leenmannen (*mannen van leene vanden heerscepe, huse ende hove van Laerne*):
Elooy Mavaus (12 mei 1553)
Lauwereyns Van Damme (12 mei 1553)
Jacop Van Damme (31 maart 1566)
Jan De Scepene (12 mei 1553)
Lucas De Scheere(re) (12 mei 1553)
Joos Braeckman (18 januari 1554)

Pieter De Scepene (18 januari 1554)
 Jan Van Luevene (18 januari 1554)
 Willem Van Ackere (31 maart 1554)
 Joonas De Scepene (31 maart 1554)
 Jan Bracke (24 oktober 1556)
 Jacop De Scepene (24 september 1558)
 Willem Scepens (31 maart 1566)
 Joorys Van Houcke (20 juli 1575)

Schepen en/of leenman:

Macharys Alaert (13 mei 1556)
 Gillis De Pallemenare (10 mei 1566)
 Joos Callaert (10 mei 1566)
 Lieven Mattys (14 december 1571)
 Lieven Platync (7 april 1575)

Bijlage 1: Laarnse toponiemen uit het midden van de 16de eeuw

Het erfboek uit de 16de eeuw bevat tal van toponiemen waarvan er heel veel nog bestaan in het begin van de 21ste eeuw.

Bij een eerste vergelijking is gebleken dat er een heel sterke overeenkomst bestaat tussen de toponiemen in het erfboek en die in de penningkohieren (jaren 1570). Met het renteboek uit 1506 zijn er grotere verschillen.

De namen van akkers en hofsteden werden hier niet weerhouden omdat ze meestal helemaal niet kunnen worden gesitueerd. Bovendien heeft die naam dikwijls één bestanddeel dat verwijst naar een bepaalde familie; bv. Ryckaertackere, Lybaerts meersch, tsVos stede, Brandemans boocht,... Juist dat deel bleek door de eeuwen heen sterk aan verandering onderhevig.

Bij elk toponiem geven wij de verschillende varianten die wij in het erfboek aantreffen.

BAGHIJNE

BANC (ter) / BANCK

tBANCKGAT

BANCKMEERSCH / BANCKMERCHS / BANCKMEECHS / BANKMEECHS

BARRE (ten -, tgoet ten -)

BERVELT

BLAERWILDERNESSE

BLOCHTEN (inde)

BOEYNTIN
 BOTER HOUCK
 BRANDEN (inde)
 BRANT
 BREMEESCH/ BREEMEECHS/ BREEMEESCH/ BREMECHS
 BRIELEN
 BROUCKAUTERE / BROUCAUTERE / BROUCKCAUTERE
 BROUCKE (ten)
 BROUCMEERSCH

CALLE VAN LAREN HOUCK
 CLEEMPUTTE (inden -, de -, te -)
 tCLEEN ROOT
 COEWEGHE
 CO(O)LCHT (ter -)
 COSTERYE
 CRONE (herberghe inde)

DAMME (tgoet ten -, tpacht ten -)
 DESSELLANT (up) /DESSELLAM
 DESSELLANT GAT
 DRABS GOET

EECKEN (ter)
 EECKEN VIVERE
 EEGHENE
 tEESTVELDE / EESVELDE

FOREEST BOOCHS

GALGHEN EEDT / GALGHEN HEEDT
 tGAUWELOOS /GAUWELOS
 GAUWENS BERCH / GAUWENS BEERCH

HASTAC / HASTAKE / HAESTAKE
 HEYSTERGHEMS / HEYSTERGHEM / HEYSTERGHEMMEN
 HEYE
 HOGHEER
 HOGHEN SCOOT
 HOOXSEN BOOCHS
 HOSTREM

KERCHOVE (te)
 KERCKE (ter) / KERCKEN (byder)

LAERVELT
 LAEYSCOT / LAENSCOOT
 LAREN HEET / HEEDT
 LEDE (up)
 LEST
 LOBBESCHOOT
 LOO

MAGHERET
 MEERE (de -, ter -) / MEERRE (ter)
 MEESCAUTERE / MEESCHAUTERE / MEERSCAUTRE / MEESCHCAUTERE /
 MEECHCAUTERE
 MESPELARE
 MEULENCOUTERE (de) / MUELECOUTERE / MUELECAUTERE

Ts NECKERS PUTTE

ONDER BEERCH
 OOSTMEERSCH / OOST MEERCHS / OOSTMEECHS
 OOSTREM (HOOSTREM)

PAPE (herberghe inde)
 PARRIC
 POOSMEERE
 POTEN (te)
 PRIESTERAGIE

ROT (up) / tROOT

SAENBAET: zie ZAENBAET
 tSCAUTHEET (up) / tSCAULTHEET / tSCAUTHEEDT
 t SCAUTHEEDTDOM / tSCAUTHEETDO(O)M / SCAUTHEETDOM
 SCAUTHEETEN DRIECHS
 SEVERS HEET
 SIECKELIEDEN (ter -)
 SMALSCOET / SMALSCOOT
 STEENKIJN (stede ten -) / STEENKEN (ten)

STERRE (de)

SUTTERT: zie ZUTTERT

TINCKENBAERT (den)

TRIJE DRIESCH (up) / TRICEN DRIECHS

TUERYNGHE / TUEYERYNGHE

TYNCKENBAER

VARENDOONC (de)

VELDE (tgoet te -)

VELMEERSCH / VELMEERCHS / VELMEECHS / VELMEERS / VELMECHS

VENDT (goet ghenaeamt de -)

VENNEMSCHE WEEDE

VIERGHEMETE

VIERSCHEEDE (de)

VLAMERDONCK (up)

WACHTEECKE

WARANDE (de cleene)

WARANDE

WEEHAGHE

WEZENDEIJ / WESENDEIJ

WILDERNESSE (de)

WULFDONC (den) / WULFDONGHEN (de)

YSBROUCK

ZAENBAET / ZAENBAERT

ZUTTERT (de)

Straatnamen:

AALDERMESSTRATE

AELBROUCSTRATE

ASCOOPSTRATE

BETTENHEETSTRAEYTKEN

BREESTRAET / BRESTRATE

BROUCKSTRATE / BROUCSTRATE

FALLESTRAEYTKEN

FERROENSTRAEYKIJN

GHEVERSTRATE / GEVERSTRATE

HERWECH / HO(O)GHEN HEERWECH

KERCHOFSTRATE
 KERCKSTRATE
 MAESTRATE
 MEERSTRATE
 MELLESTRATE
 NEREN HEERWECH
 QUASTRATE
 RIVIERESTRATE
 ROSTRAEYTKEN
 SCOORSTRATE / SCORSTRATE
 SINTE GHEERTRUIJTSTRAEYTKEN
 TERREMSTRAETE (de) / TERMSTRATE

Bijlage 2: genealogische gegevens

Lang voor de parochieregisters van Laarne werden aangevat (1595), vinden we in het erfboek talrijke verwijzingen naar de lokale families en familiebanden. Veel dezelfde familienamen vinden we ook terug in de penningkohieren uit de jaren 1570²⁸. Dit wil natuurlijk niet zeggen dat alle personen, die in het erfboek worden opgesomd, Laarnenaars zouden zijn. Ook mensen uit de omliggende parochies bezaten in Laarne één of meer stukken grond²⁹. Hetzelfde geldt voor stedelingen of religieuze instellingen³⁰.

Typische elementen: het gebrek aan een uniforme spelling (zelfs inzake de familienaam van twee opeenvolgende generaties)³¹, de verkleinwoorden voor de voornamen van heel jonge kinderen, en de vervorming van de familienaam bij vrouwen³². Alias-namen troffen we in het erfboek bijna nooit aan. Bij een opsomming van verschillende kinderen worden éérst alle jongens genoemd, en daarna pas de meisjes.

²⁸ Wij denken hierbij aan de familienamen Bracke, Braeckman, De Lettere, De Scaepdryvere, De Scepene/ Scepens, De Scheerere, De Smet, De Wilde, Diericx, Luucx, Scatteman, Van Damme, Van Der Meere, Van Der Vaet, Van De Velde, Van Driessche, Van Houcke, Van Hulse, Van Rysselberghe, ... om de meest courante te noemen.

²⁹ Zo bv. Andries De Wilde, die op de Wetterse eclave Ertbuur woonde (f° 110 v°).

³⁰ Zo bv. Lieven Vanden Putte fs Jans, deurwaarder *inde camere vanden Rade van Vlaenderen* (f° 42 v°) en Lieven Vander Scaven die als deken van het altaar van Sint-Gillis in de Gentse Sint-Baafskathedraal een leen verkocht in 1566 (n.s.) (f° 116 v°). Enkele namen worden voorafgegaan door de titel *meester*, wat wijst op een lid van een stedelijke gilde: bv. Jacop Cappe (f° 119 r°), Symoen De Hondt (f° 8 r°),

³¹ Verschillen als: Joos Van Eechaute en Heydric Vanden Eechaute zijn vader. Maar ook: Lievijn Scepens en Loooy De Scepene zijn broer.

³² Bv. Ts Wilden in plaats van De Wilde, tsFermans in plaats van De Verman.

Zoals in de staten van goed, worden zij volgens leeftijd gerangschikt (de oudste eerst, de jongste laatst). Op één uitzondering na, werd hun leeftijd echter niet opgetekend.

Voor alle hiernavolgende namen werd de schrijfwijze uit het erfboek overgenomen.

Vader-kind(eren):

Jacop BAUWENS fs Lieviyn (1550 en 1563)
 Jan en Jacob BIESTMANS, zonen van Jan (ca 1549)
 Joosyne BIESTMANS fia Jacobs (1574)
 Zegher BLOEME fs Jan (1552)
 Cornelis, Lieven en Willem BRACKE, zonen van Pieter (1563 en 1565)
 Dannys BRACKE fs Jacobs (1571)
 Jacop BRACKE fs Lievens (1575)
 Jan BRACKE fs Gheraerts (ca 1548)
 Lauwereyns BRACKE fs Jans (1552)
 Lieven BRACKE fs Jans (overleden vóór 1555)
 Lieven BRACKE fs Jans (1577)
 Lieven BRACKE fs Pieters (1565)
 Pieter BRACKE fs Jans (1566)
 Francsooys BRAECKMAN fs Joos (1566)
 Jan BRAECKMAN fs Pieter (1567)
 Joos BRAECKMAN fs Joos (1552)
 Jan en Paescier BRONDEEL, zonen van Macharys (1571)
 Lauwereys DANNYS fs Lauwereyns (1555)
 Jan DAUWE fs Jans (1555)
 Jaqus DE COMMERE fs Jans (1572)
 Jan DE GEEST fs Jacobs (1550)
 Adriaen DE KEY fs Joos (1557)
 Gillis DE LETTERE fs Joos (1572)
 Jan DE LETTERE fs Lauwereijns (1550)
 Jan DE LETTERE fs Joos (1552, 1554)
 Joos DE LETTERE fs Gillis (1560)
 Lauwereyns DE LETTERE fs Joos (1564)
 Lauwereyns DE LETTERE fs Baudyns (1569, 1572 en 1574)
 Pieter DE LETTERE fs Jans (1575)
 Jacop DE MEY fs Pieters (1563)
 Gillis DE MEYERE fs Gillis (1563)
 Hansken DE MEYERE fs Jans (1559)
 Gillis DE NAEYERE fs Gillis (1553)
 Jan DE PORTERE fs Bauwens (1556)

Antonys DE SCAEPMEEESTERE fs Bauwens (1557)
 Bauwen DE SCAEPMEEESTERE fs Gillis (1555)
 Bauwen DE SCAEPMEEESTERE fs Jans (1558 en 1561)
 Elooy, Fransooys, Joos, Macharys en Beatrice DE SCAEPMEEESTERE, kinderen
 Elooyns (1554)
 Betken, Claerken, Pascynken, Maeyken en Lynken DE SCEPENE fiae Jacop (1575)
 Gillis DE SCEPENE fs Jan (1570)
 Hercules en Jan DE SCEPENE fii Daneel (1556)
 Jacop DE SCEPENE fs Jans (1555 en 1559)
 Jan DE SCEPENE fs Jans (ca 1547, 1550, 1559, 1567 en 1570)
 Jan DE SCEPENE fs Joos (1550)
 Jan DE SCEPENE fs Gillis (ca 1545)
 Jan De SCEPENE fs Jacops (1555)
 Jan DE SCEPENE fs Pieters (1555)
 Joos DE SCEPENE fs Jans (1572)
 Lieven en Pieter DE SCEPENE, zonen van Lieven (ca 1548)
 Pieter DE SCEPENE fs Lievijns (1551 en 1568)
 Adriaen DE SCHEERERE fs Lucas (1565)
 Macharys DE SCHEERE fs Lieven (1577)
 Bartelmeeus DE SCHEERERE fs Macharys (1576)
 Bertelmeeus DE SCHEERERE fs Willem (1572)
 Jan DE SMET fs Lievijn (1550)
 Jan DE SMET fs Gheeraerts (1556)
 Joos DE SMET fs Lievyn (1553)
 Ghiselbrecht DE VERMAN fs Ghyselbrecht (1550)
 Gillis DE VERMAN fs Lievens (1561 en 1564)
 Jan DE VERMAN fs Pieter (1552)
 Lieven DE VERMAN fs Ghyselbrechts (1555 en 1559)
 Jan en Lievijn DE VOS, kinderen van Claeijs (1550)
 Jacop DEVRIENT fs Gillis (1559)
 Jan DEVRIENT fs Gillis (1553)
 Jan DE WILDE fs Pieter (1554)
 Jan DE WILDE fs Lieven (1567)
 Jan, Lieven, Livyne en Stoffeline DE WILDE, kinderen van Symoen (1554 en 1559)
 Lievijn DE WILDE fs Symoens (ca 1549, 1552 en 1556)
 Lievijn DE WILDE fs Ghyselbrecht (1551)
 Lieven DE WILDE fs Pieter (1556)
 Macharys DE WILDE fs Jan (1559)
 Neesken en Joosynken ts WILDEN , dochters van Lieven (1578)
 Lieven en Gillis DIERICX, zonen van Joos (1565)
 Janneken tFERMANS fa Gillis (1571)

Maeyken tFERSMANS fia Jan (1555)
 Katelyne GHELEYNS fa Gillis (1559)
 Lieven HALLYNC fs Adolfs (1559)
 Katheline sHONDS, dochter van meester Zimoen DE HONDT (1547)
 Bauwen LAMMENS fs Jans (1570)
 Jan en Katelyne LAMMERECHTS, kinderen van Lieven (1553)
 Gillis LUUCX fs Pieter (1574)
 Jan LUUCX fs Gillis (1565, 1571 en 1572)
 Joos LUUCX fs Joos (1566)
 Macharys en Pieter LUUCX, zonen van Jan (1574)
 Pieter LUUCX fs Jans (ca 1545)
 Elooy MATHYS fs Jacops (ca 1545)
 Jacop MATTYS fs Jacops (1572)
 Lieven en Lievyne MEYERAERTS, kinderen van Bartelmeeus (1574)
 Adryaen NUETE fs Jans (1573)
 Joosyne PYCHAUT fia Willem (1563)
 Lauwereyns SCAEPMEESTER fs Baudyns (1567)
 Vynken SCAEPMEESTERS fa Joos (1569)
 Jan SCALCKYNS/ SCALKENS fs Pieters (1550 en 1552)
 Adryaen, Macharys, Lieven, Coppen, Betken en Calleken SCATTEMAN, kinderen van Jacop (1568)
 Adriaen en Lievijn SCEPENS , zonen van Daneel (ca 1552 en 1559)
 Adryaen SCEPENS fs Lievens (1570)
 Elooy SCEPENS fs Daneels (ca 1552)
 Lieven SCEPENS fs Lievens (1577)
 Lievyne SCEPENS fia Lievens (1567)
 Lysbette SCEPENS fia Willems (1570)
 Jan SMET fs Jans (1560)
 Jan SMET fs Joos (1574)
 Joos SMET fs Gosens (1565)
 Marten STALENS fs Roem (ca 1552)
 Lowys VANDEN BRANDE fs Jacobs (1575)
 Catlyne en Joanne VANDEN BRANDE, dochters van Lowys/Looy (1566 en 1575)
 Jacob en Lieven VANDEN HOUCKE fs Jan (1552)
 Luuc, Pieter en Naeyken VANDEN HOUCKE, kinderen van Joos (1565)
 Pieter en Joos VANDEN HOUCKE, zonen van Jan (1568)
 Pieter VANDEN HOUCKE fs Lievens (1559)
 Margriete ts CONYN CX fa Jans (1557)
 Katelijne en Pieryne TSCEERES fa Jan (1553)
 Jan VANDERMERE fs Gillis (1554)
 Jan VAN DRIESSCHE fs Gillis (ca 1547)

Jan VAN DRIESSCHE fs Jan (ca 1547)
 Jan VAN DRIESSCHE fs Macharys (1557 en 1566)
 Jan, Joorkijn en Claerkijn VANDEN DRIESSCHE, kinderen van Joorijs (ca 1549 en 1550)
 Pieter VAN BASTELAER fs Pieters (1558 en 1564)
 Lauwereyns VAN DAMME fs Cornelis (1556 en 1565)
 Lauwereyns VAN DAMME fs Lauwereyns (1570)
 Joos VAN(DEN) EECHAUTE fs Heyndric (1554)
 Gillis VANDEN HULSE fs Pauwels (1554 en 1571)
 Jacob VANDEN HULSE fs Pieters (1552)
 Joos VANDEN HULSE fs Gillis (1559 en 1563)
 Joos VANDEN HULSE fs Jacops (1562)
 Pauwels VANDEN HULSE fs Jans (1561 en 1566)
 Pauwels VANDEN HULSE fs Pieters (1558 en 1562)
 Pieter VANDEN HULSE fs Roellants (is overleden in 1562)
 Pieter VANDER BRUGGHEN fs Pieters (1569)
 Kesstoffels VANDER HAGHEN fs Lievens (1566)
 Jan VANDER MEERE fs Gillis (ca 1545)
 Hans VANDER VAEDT fs Gillis (1569)
 Jan VANDER VAEDT fs Augustijns (1566)
 Jacop VANDER VATE fs Jans (1568)
 Josyne VANDER VAET fa Jan (1570)
 Pieter VANDER VAET fs Martens (1560 en 1561)
 Lievijs VANDE VELDE fs Lievens (1553)
 Joos VAN HULSE fs Gillis (1556)
 Jan VAN HULSE fs Gillis (1570)
 Hannen VAN HOUCKE fs Jans (1560)
 Pieter en Jan VAN HOUCKE, zonen van Pieter (1562)
 Lieven VAN LOO fs Pieter (1553)
 Jacob, Lieven en Joos VAN RYSELBEERGHE, zonen van Jan (1553), respectievelijk geboren omstreeks 1528, 1534 en 1537.
 Jan VAN RYSELBEERGHE fs Jacobs (1553)
 Jan VAN RYSELBERGHE fs Joos (1575)
 Claeijs YSEWIJN fs Cornelis (ca 1553)

Natuurlijke kinderen:

Jooskijn Boonne, natuurlijke zoon van ser Machiel Bonne presbytere (1551 en 1564)
 Hanneken Vanden Brande, natuurlijke zoon van Willem Vanden Brande (1551)

Broers en/of zussen (zonder filiatie):

Alaert Hans en Lieven (1561)
 Berck Saerel en Domynycus (1563)
 Bracke Jan, Joos, Willem, Lievyne en Maergriete (1556 en 1561)
 Braeckman Jan en Philips (1571)
 De Backere Lieven en Hansken (1558)
 De Lettere Bauwen, Macharys, Barteles en Griete (1560)
 De Lettere Bauwen en Gillis (1570)
 De Poortere Macharys en Joos (1567)
 De Scaepmeestere Joos, Francsooys en Elooy (1574)
 De Scaepmeestere Macharys en Francsooys (1575)
 De Scepene Jonas en Joos (1550 en 1560)
 De Scepene Lievijn en Looy (1550)
 De Scepene Willem en Margriete Scepens (1552)
 De Scepene Pieter, Gillis, Lievijn en Lysbette (ca 1553)
 De Scepene Philips en Elooy (1555)
 De Scepene Gillis, Jan en Jacop
 De Smet Lodewyck en Claerkyn tSmets (1551)
 De Vos Jan, Lievijn en Liefkyn ghezeydt vierlijnck (1550)
 De Waghenare Jan, Pieter en Gheertruyt (1561)
 Luucx Joos en Pieter (1574)
 Raes Joos en Pieter (1566)
 Scaepmeestere Macharys en Joos (1569)
 Scepens Jan, Willem en Macharys (Jan is al overleden in 1561)
 Scepens Macharys en Lysbette (1573)
 Vanden Brande Looy en Maerc (1566)
 Van(den) Driessche Lauwereyns en Pieter (1575)
 Vander Meere Jan en Jacop
 Vander Meere Jan en Adryaen (1573)
 Vander Meerre (Vermeerre) Willem en Jan (1566)
 Vander Vaedt Jacob en Gillis (ca 1546)
 Van Luevene Jan en Lysbette (1554)
 Van Peteghem Lijnkin en Jannenkin en hun broer Gulin (ca 1544)
 Van Belle Gheerdyne en Pascyne (1575)

Echtparen:

De datum tussen aanhalingstekens is niet de datum van het huwelijk, maar het jaar waarin het echtpaar in het erfboek vermeld staat.

Lieven Bauwens en Symoenyne Huebens (hij overleed vóór 1567)
 Lieven Beys en Joanne sCaluwe (1573)
 Cornelis Bracke en Joosyne Praets (1570)
 Lieven Bracke en Lysbette Scaepmeesters (1563)
 Pieter Bracke en Katelyne Vanden Driessche (hij overleed in 1566)
 Francsooys Braeckman en Clare Vanden Houcke (1566)
 Joos Braeckman en Marie tFylders (1571)
 Daneel Brondeel en Katelyne tsMeyers (1552)
 Mattijs Brouckaert en Katelijne Biestmans (1550 en 1575)
 Gillis Calle en Joosyne ts Brueckers (hij overleed vóór 1566)
 Lauwereyns Clauwaert en Margriete Scephens (1564)
 Adryaen Dannys en Janne Calle (1570)
 Jan De Gheest en Paesschyne Scaepmeesters (1553)
 Lauwereyns De Gheest en Lysbette Vander Sypt (1564)
 Claijs De Keysere en Gheerraertdyne Vander Meere (zij overleed vóór 1564)
 Bauwen De Lettere en Lysbette tsMoerlosen (hij overleed vóór 1566)
 Bauwen De Lettere en Willemyne Luucx (1570)
 Jan De Lettere en Josyne Brondeels (hij overleed vóór 1569)
 Lieven De Ruyssschere en Joosyne Biestmans (1562)
 Macharys De Scaepmeestere en Katelyne Diericx (1572)
 Gillis De Scephene en Lievyne tsLetters (1564)
 Jacop De Scephene en Lysbette Mavaus (1565 en 1575)
 Jonas De Scephene en Pierine Bastelaers (ca 1545)
 Pieter De Scephene en Katelyne Van Damme (1552 en 1556)
 Pieter De Scheerere en Lievyne Scheerers (1574)
 Lucas De Scheerere en Beatrice Scaepmeesters (1565)
 Gillis De Verman en Amelberghe Bergrachts (1562 en 1566)
 Jan De Vrient en Martyne ts Coochers (hij overleed vóór 1559)
 Nyclaeys De Vuldere en Gheerdyne Vander Meerre (1565)
 Lieven De Wilde en Lysbette Philips (1562)
 Pieter De Wilde en Gheertruyt Luucx (fa Gillis, zij was weduwe in 1551)
 Roegie De Wilde en Katelyne Lauwers (1557)
 Adriaen Der Weeuwe (Wewen) en Lievyne Bracx (1558)
 Ghyselbrecht Diericx en Joosyne tScheerers (zij overleed vóór 1575)
 Joos Drieghe en Pieryne Cornelis (1557 en 1559)
 Macharys Elewaut en Pieryne tFylders (1566)
 Gillis Fierens en Josyne Braeckmans (1575)
 Jan Fierens en Margriete Scephens (1552)
 Daneel Haesbrouck en Catelyne Van Peteghem (hij overleed vóór 1575)
 Jan Hoghewys en Lysbette Bracx (1550 en 1552)
 Pieter Looy en Clare Vander Vaedt (1551)

Elooy Mavaus en Clare Vanden Houcke (1552, hij overleed uiterlijk in 1562)
 Willem Pychaut en Lievyne Vander Brugghen (hij overleed vóór 1563)
 Willem Scepens en Margriete tsFrient (1559)
 Philips Sersanders en Lysbette Van Houcke (1571)
 Lieven Spierynck en Beatrice Scaepmeesters (1568)
 Jacop Sprute en Lievynne Calle fs Jans (1558)
 Lieven Temmerman en Willemyne tsWalen (1566)
 Willem Van Ackere en Beatrice Scaepmeestere (hij overleed vóór de herfst van 1555).
 Lieven Van Aerde en Kateline Van Driessche (1546)
 Jacop Van Damme en Avesoete Vander Brugghen (1566, 1568 en 1570)
 Lauwereyns Van Damme en Lysbette Vander Havere (hij overleed vóór 1570)
 Lodewijc (Looy, Lowys) Vanden Brande en Gheertruyt Bracx (1566, zij overleed vóór 1575)
 Jacop Vanden Hulse en Cornelye Vanden Broucke (zij was weduwe in 1562)
 Joos Vanden Hulse en Margriete ts Letters (1556)
 Pauwels Vanden Hulse en Katelijne Nijs (beiden overleden vóór 31 maart 1554)
 Antonys Vanden Loone en Joanne tsCheest (1573)
 Pieter Vanden Slycke en Lijsbette Scepens (fa Lievijns) (1550)
 Pieter Vanden Slycke en Lysbette De Scepene (ca 1553)
 Pieter Vander Vaedt en Beatrice Van Eesvelde (ca 1546)
 Pieter Vander Brugghen en Katelyne Bracx (1562)
 Pieter Vander Houven en Pieryne Knockaerts (1578) - haar tweede huwelijk
 Gheert Van Heemscoote en Lauweryne Lauwereyns (1566)
 Jan Van Houcke en Baerbel Scaepmeesters (1574)
 Lieven Van Houcke en Joosyne tScriver (hij overleed vóór 1558)
 Pieter Van Houcke en Pieryne Knockaerts (1573) - haar eerste huwelijk
 Jan Van Hulse en Catelyne Scheerers (1570) - zijn tweede huwelijk
 Pieter Van Peteghem en Pieryne Van Houcke (1558)
 Jan Van Reyscoot en Joanne Vanden Hulse (zij was weduwe ca. 1549)
 Pieter Van Ruemst en Lysbette Biestmans (1563)
 Jacop Van Rysselberghe fs Jans en Katelyne Van Ruteghem (1556)

Echtgenotes worden echter niet altijd bij name vermeld: Gillis Vrancke was gehuwd met de weduwe van Macharys De Bruckere, en Jan Helleput met de weduwe van Symoen Vanden Hende, maar hun namen vernemen we niet.

Voogden:

Ook hier wijst de datum niet op een in functie treden van de voogden, maar wel de vermelding in het erfboek. De gegevens zijn niet altijd even accuraat: soms wordt één voogd genoemd, soms twee. De kinderen worden nu eens wel, dan weer niet bij name genoemd.

Vermelding van één voogd:

- Macharis Alaert over het kind van Pieter Vander Vaedt en Beatrice Van Eesvelde (ca 1546) en over de erfgenamen van Joos Cleemputte (1550)
- Antonys Bake over de wezen van Cornelis De Wilde en Quintyne Van Dorislaer fia Loowys (1577)
- Clays Bate over de wezen van Jan Heyndericx (1551)
- Lieven Bauwens en Jan De Brueckere over de wezen van Macharys De Brueckere (1554)
- Joos Braecman over Beatrice Scaepmeesters (1556)
- Pieter Braeckman over de kinderen uit het tweede huwelijk van Jan Bracke (ca 1549)
- Daneel Brondeel over Hansken De Meyere (tot eind 1559)
- Daneel Brondeel over de wezen van Macharys Brondeel (1560)
- Mattys Brouckaert over Joosyne Biestmans fia Jacobs (1574)
- Willem Bueckele over de wezen van Pieter Penneman (1563)
- Jan Dauwe over Vincken, Janneken, Pierijnken, Matteus en Pieter Van Peteghem, kinderen van Pieter en Maechdaleene Dauwe (1555)
- Meester Adryaen De Brueckere over de wezen van Jan Sye (1568)
- Matheus De Jonghe over Katelyne Vander Haghen fia Kesstoffels (1570)
- Gheert De Mey over de wezen van Joos De Mey (1561)
- Willem De Palmeneere over de wezen van Gillis Bracke (1557)
- Adriaen De Priestere over Hanneken en Claerken Huter Meerre, kinderen van Jan en Maechdaleene Zeghers (1553)
- Jan De Scheerere over de zoon van Gillis Vriends (1546)
- Jan De Smet Lievijns over Katelijne Sije (1550)
- Lieven De Smet over Fra. Eeckmans (1575)
- Jan De Greytere over Joanne en Margriete Claeys
- Jan De Scepene fs Jacobs over de wezen van Lauwereyns Dannys (1555)
- Macharys De Scepene over de wezen van Pieter Deckers (1551)
- Symoen Gheleyens over de wezen van Catelyne Gheleyens (1577)
- Jan Scatteman over Liefken Calle (1570)
- Pieter Scepens over Garynken en Janneken Scepens (1570)
- Lieven Scepens over Heynderic Philips (1573)
- Jacop Temmerman over de wezen van Macharys Alaert en Avesoete Vander Brugghen (1563)

- Lieven Temmerman over Catelyne Temmermans (1566)
- Pieter Van Bastelaer over Jooskijn en Katelijnen van Ryselbeerghe (1556)
- Jan en Joos Vanden Hulse over de wezen van Pauwels Vanden Hulse (1561)
- Gillis Van Houcke over de wezen van Jan Van Houcke (1565)
- Willem Van Trappe over Hansken Vander Vaedt (1566)
- Joos Zimons en Jan De Grave over Jan Zimoens (ca 1545)

Vermelding van twee voorgeden:

- Pieter Bracke en Lieven Clemme over Pieter Vanden Hulse fs Roellants (1558)
- Bauwen De Scaepmeestere en Jan Vander Meere over Margriete Vander Meere (1555)
- Adriaen De Scepene en Lieven Calle over de wezen van Lieven Calle (1555)
- Jan Hoghewys en Joos Bracke over de wezen van Lysbette Bracx (1562 en 1565))
- JanRaveryc en Lievyn Vander Eecken over Liefkijn, Vinkijn, Tanneken en Pierkijn Vanden Driessche (1551)
- Pieter Vander Brugghe en Pieter Vander Roten over de wezen van Adriaen Vander Roten (1569)
- Joos Van Driessche over Hansken en Pieter Vanden Driessche fii Jacops (1573-1574)
- Lieven Van Loo en Pieter Van Damme over de wezen van Catelyne Scaepmeesters (1573)
- Lieven Van Teemsche en Vincent Van Bastelaer over de kinderen van Jan Minnebode en Jan Illaer (1560)

Aanvullende gegevens omslagfoto Castellum, jg. XX, nr. 1, maart 2003.

Remi Hanselaer

Bovenstaande foto werd tijdens de zomer 1912 in de kasteeldreef te Laarne genomen. De notitie op de achterzijde van de oorspronkelijke fotokaart verwees naar de fotograaf: "Photo B. VLIEBERGH, LAERNE".

Het betreft een foto van onderwijzeressen die op 1 augustus 1912 hun diploma behaalden aan de Normaalschool O.L.V.-Visitatie te Sint-Amandsberg. Er waren 29 gediplomeerden.

De juffrouw op de derde rij, tweede van links is Irma Eugénie Emelie Maria Van De Velde, geboren te Kalken op 16 januari 1893.

Irma Van De Velde (1893-1964) is de dochter van Emiel Van De Velde (1866-1949) en ... De Cuyper, onderwijzer te Kalken. Ze huwde met René Hanselaer (1895-1948), eveneens onderwijzer te Kalken.

Irma is de moeder van architect Remi Hanselaer en grootmoeder van architect Lieven Hanselaer.

OPEISINGEN VOOR HET LEGER EN HUN GEVOLGEN

Johan R.J. De Wilde

Toen de Franse republikeinse legers op het einde van de 18de eeuw onze gewesten veroverden, legden zij meteen onze voorouders een lange reeks opeisingen, karweien en wagentdiensten op.

De onderstaande nota uit die tijd maakt de gevolgen van deze opeisingen voor de inwoners van Laarne wel zeer duidelijk ¹.

*Staet van de wagens Karren ende peirden die hun bevinden in de Gemeynthe van Laerne den 29e floreal tderde Jaer der Republicque.*²

Laerne: 20 wagens

 21 Karren

 44 peirden boven de dry Jaeren

In dienst van de republiek: Wagens *Neant * 3

 Karren Neant

 Peirden *Neant * 4

Volle veule meirien ende queeckelingen: Neant

Aenmerckingen

*Dat binnen deze Gemeente vele landslieden syn, de welke voorsien syn van eenen wagen noghtans maer van een peird, ende andere die hun bedienen van een Kleyn Karreken op dry wielen³, * uyt oorsaeke dat er eenige wagens syn achtergebleven in den oorloge * ende de andere wagens soodanigh versleten in de armée dat er vele in eenen onbruykbaeren staet syn, actum in vergaderinge van den *18 Meye * 9 July ons toorconden.*

Ende Waeren on(derteecken)t Pieter Everaert, Jacobus Van Damme, Jacobus De Letter ende Lieven Seghers.

* *: de woorden tussen asterisken werden later geschrapt.

¹ Beveren, Rijksarchief, Laarne oud, nr. 197, losse nota.

² 29 floréal Jaar 3 = 18 mei 1795.

³ In sommige streken worden deze kleine karren met drie wielen brauwetten genoemd.

EEN LAARNENAAR WERD ABT VAN DE DUINENABDIJ

Johan R.J. De Wilde

In het voorjaar van 2003 werd in Koksijde het nieuwe Abdijmuseum Ten Duinen 1138 geopend. Dit museum wil o.a. de geschiedenis evoceren van de voormalige Cisterciënzerabdij Onze-Lieve-Vrouw-Ten-Duinen, die in Koksijde werd opgericht in het begin van de 12de eeuw ¹.

Het is weinig bekend dat één van de abten van deze abdij uit Laarne afkomstig was. Wij doelen op Gerard De Baere (De Bare). Hij was een zoon van Laureys De Baere, die in 1595 in Laarne kwam wonen, en er op achttienjarige leeftijd koster werd ².

Gerard De Baere zag het levenslicht in Laarne in 1608. Hij legde zijn kloosterge-loften af in 1631 en werd priester gewijd op 24 september 1633.

Op 15 augustus 1653 werd hij tot abt van de Duinenabdij gekozen. In die periode had de abdij te kampen met zware financiële tekorten en bovendien waren er interne spanningen ³.

De monniken verbleven ook niet langer in de oude abdij. Na de verwoesting van de abdijgebouwen op het einde van de 16de eeuw vestigden de monniken zich eerst in de abdijhoeve “Ten Bogaerde” achter de duinen van Koksijde. In 1627 waren zij vandaar verhuisd naar Brugge, in de refuge “Ter Doest”. Daar bouwden zij een nieuwe abdij ⁴. Gerard De Baere was er abt tot zijn overlijden op 25 september 1666.

¹ Over de beginfase van deze abdij, zie nu: D. Thomas - Eric Schockaert O.S.B., De abten der Cisterciënzerabdij Onze-Lieve-Vrouw-Ten-Duinen te Koksijde (1107-1627), Koksijde, 2003.

² Gent, Rijksarchief, Bisdom B nr. 2057/2.

³ Zie over De Baere: Monasticon Belge. Tome III. Province de Flandre Occidentale. Deuxième volume, Liège, 1966, p. 424-426.

⁴ Dit kloosterpand van de Duinenabdij is nu het Groot Seminarie in Brugge.

DE GAVERSCHE REYSE: HET GEHEUGENSTEUNTJE VAN GILLIS DE SCEPENE

Johan R.J. De Wilde

Het oudst bewaarde ferieboek van de heerlijkheid Laarne uit de eerste helft van de 16e eeuw bevat onder meer verschillende getuigenverslagen bij gerechtelijke onderzoeken ¹. Bij de registratie van de getuigenis noteerde men toen bij de naam van de declarant meestal ook de afstamming (of filiatie) en de leeftijd (dit laatste gewoonlijk bij benadering) ². In dit ferieboek troffen wij een mnemotechnisch middelje aan, waarmee een Laarnenaar zijn leeftijd probeerde te bepalen of onthouden.

In september 1523 gaven enkele getuigen hun leeftijd bij benadering op: Adriaen De Vylder, ca. 50 jaar oud; Gillis Van Eesvelde, ca. 36 jaar; Fransoys Clauwaert, ca. 40 jaar; Jan Van Rysselberghe, ca. 40 jaar; en Jan Vanden Cleemputte, ca. 40 jaar ³.

Men vroeg ook de bejaarde Gillis De Scepene om zijn leeftijd op te geven. Hij antwoordde: *audt van inde gaversche reyse oft ontrendt de 4 drie viventwintich Jaer*. Met dit laatste wordt eigenlijk bedoeld: drie maal vijftientig jaar, dus vijfenzeventig jaar. Maar dat is niet het belangrijkste.

Het antwoord van Gillis De Scepene bevat een allusie op een politiek-militaire gebeurtenis. Het gaat hier om een wapenfeit dat de opstand van Gent tegen Filips de Goede, hertog van Bourgondië, afsloot. De hertog was in juli 1453 opgerukt naar het kasteel van Gavere, dat de Gentenaars al bezet hielden sinds 7 april 1452. Om hun makkers te ontzetten, rukten de Gentenaars op 23 juli 1453 op naar Gavere met 30 à 40.000 man. Deze expeditie werd later de *Gaversche reyse* genoemd. De Bourgondische troepen hakten hen echter in de pan ter hoogte van de Bloedmeers in Semmerzake ⁵. Daags nadien werd de Vrede van Gavere gesloten ⁶.

Dit feit gebruikte Gillis De Scepene dus als geheugensteuntje om zijn leeftijd te onthouden. Hij zag blijkbaar het levenslicht ten tijde van de militaire expeditie van de Gentenaars naar Gavere in juli 1453. In 1523 zou hij dan 70 jaar oud geweest zijn.

¹ Beveren, Rijksarchief, Laarne Oud nr. 439, Ferieboek 1523-1530 (n.s.).

² Zie hierover onze bijdrage *Het belang van getuigenissen bij gerechtelijke onderzoeken voor genealogische opzoekingen. Casus: de heksenprocessen te Laarne (1607-1608)*, in: *Castellum* XIV nr. 1, 1997, p. 37-40.

³ Beveren, Rijksarchief, Laarne Oud nr. 439, Ferieboek 1523-1530 (n.s.), f° 11 v°-13r°.

⁴ Hier stond eerst het Romeinse cijfer XXI, dat nadien werd geschrapt.

⁵ Dit feit werd op 19 en 20 juli 2003 in Semmerzake met een openluchtspektakel herdacht.

⁶ Zie hierover: L. De Vos, *Veldslagen in de Lage Landen*, Leuven, 1995, p. 69-73.

Castellum

Driemaandelijks tijdschrift van de VERENIGING VOOR
LOKALE GESCHIEDENIS VAN KALKEN EN LAARNE

Dienst wettelijk Depot nr. B.D. 40.652

Oplage: 275 exemplaren

Omslagillustratie:

Grafiek bevolkingsevolutie Kalken, periode 1830-1859.

INHOUD

Editoriaal

André Van De Sompel 3

Arm Vlaanderen: KALKEN

Nele Van Alboom 5

Het 16de eeuwse erfbouck uit Laarne:

een weerspiegeling van de toenmalige leefwereld

Johan R.J. De Wilde 57

Opeisingen voor het leger en hun gevolgen

Johan R.J. De Wilde 85

Een Laarneraar werd abt van de Duinenabdij

Johan R.J. De Wilde 86

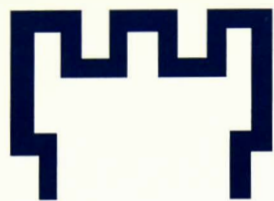
De Gaversche reyse: het geheugensteuntje van Gillis De Scepene

Johan R.J. De Wilde 87

Inhoudstafel 88

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdrage.

Teksten mogen worden overgenomen mits vermelding van de bron en de auteur,
en het toezenden van een exemplaar.

castellum

VERENIGING VOOR LOKALE GESCHIEDENIS
VAN KALKEN EN LAARNE

www.waldack.be/castellum

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
JAARGANG XX – NR. 4 – DECEMBER 2003

castellum

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING VOOR LOKALE GESCHIEDENIS VAN KALKEN EN LAARNE

BESTUUR

- Erevoorzitter: **Jonkheer de Pessemier 's Gravendries,**
Slot van Laarne, 9270 Laarne
- Voorzitter: **Marcel Meys,**
Kruisenstraat 31, 9270 Kalken, tel. 09 367 55 06
- Secretaris: **André Van De Sompel,**
Kruisenstraat 70, 9270 Kalken, tel. 09 367 83 54
- Penningmeester: **Lieven Hanselaer,**
Koffiestraat 61, 9270 Kalken
- Bibliothecaris: **Antoon Afschrift,**
Brandemanstraat 93, 9270 Laarne
- Redactiesecr.: **Eric Balthau,**
Termstraat 80, 9270 Laarne
- Leden **Dirk Clerick,**
Nerenweg 72, 9270 Kalken
Johan R.J. De Wilde,
Varensbos 29, 9920 Lovendegem
Felix Waldack,
J. Van De Veldestraat 7, 9270 Kalken,
tel. & fax 09 367 80 92 - e-mail: felix@waldack.be
Luc De Ruyver,
Apostelhuizen 8a, 9270 Kalken

Verantwoordelijke uitgever:
Marcel Meys,
Kruisenstraat 31, 9270 Kalken

BIBLIOTHEEK van de Vereniging voor Lokale Geschiedenis van Kalken en Laarne
(gevestigd in een van de gemeentelijke lokalen in de Keistraat 5, 9270 Laarne)

Openingsuren:

- elke tweede zaterdag van de maand (behalve juli) van 10.00 tot 12.30 uur.
- na afspraak met Antoon Afschrift: 09 369 46 26.

AFGEVAARDIGDE bij het Verbond van de Kringen voor Heemkunde in Oost-Vlaanderen:

Marcel Meys, Kruisenstraat 31, 9270 Kalken

CONTACTADRES en RUILEXEMPLAREN:

André Van De Sompel, Kruisenstraat 70, 9270 Kalken

**ADRESWIJZIGINGEN, NIEUWE ABONNEMENTEN en
LIDMAATSCHAP CASTELLUM**

Gewoon lid:	10 €
Steunend lid:	16 €
Erelid:	25 €
Beschermend lid:	50 €

Rekeningnummer: 393-0430850-65

Castellum, Koffiestraat 61, 9270 Kalken,
Tel. 09 367 83 30

De lijst van de beschermheren of -vrouwen, van de ereleden en de steunende leden zal jaarlijks in het laatste Castellumnummer verschijnen.

EDITORAAAL

In dit nummer brengen we enkele teksten die in opdracht van de gemeentelijke werkgroep Open Monumentendag, vooral samengesteld uit leden van de gemeentelijke culturele raad en de raad voor toerisme, werden gepubliceerd naar aanleiding van de recente Open Monumentendagen.

Ter gelegenheid van Open Monumentendag 2002 werd gewerkt rond het thema *Symbolen*. De teksten rond dat thema met betrekking tot Kalken en Laarne werden opgenomen in *Vruchten van het platteland. Gemeente Laarne. Nummer 2*¹. Uit die publicatie weerhielden we het artikel *Vrijheidsbomen te Kalken en Laarne*.

Open Monumentendag 2003 stond in het teken van *Steen*. In Laarne werd gewerkt rond een vroegere steengroeve en in Kalken werd aandacht besteed aan het Schoolhuis en de veldsteenovens uit het meersengebied. Uit het vijfde nummer van *Vruchten van het platteland* hernemen we enkel de bijdrage over de veldsteenovens. Het was ook de bedoeling om de bijdrage omtrent de mouterij te Kalken, onderwerp van Open Monumentendag 2001, met als thema metaal, te hernemen². Maar omdat onlangs vrij veel nieuwe gegevens aan het licht zijn gekomen, geven we er de voorkeur aan de bijdrage over de mouterij te verschuiven naar een later tijdstip.

Eric Balthau behandelt verder in dit tijdschriftnummer het visitatieverslag uit 1611 van de Gentse bisschop Karel Maes over de parochie Laarne. De gegevens uit dat verslag dienden uitvoerig becommentarieerd te worden. Dat leidde tot een specifieke artikellay-out.

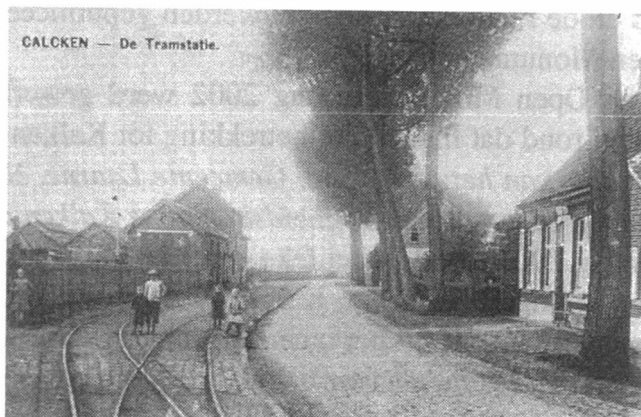
Uitgerekend in een tijdschriftnummer met artikels gewijd aan monumenten en cultuurhistorisch belangrijke sites, moeten we melding maken van de afbraak van de busstelplaats te Kalken, waarvan de oudste delen dateren van 1891, tijdens de week van 15 december 2003 (zie omslagfoto).

Ter gelegenheid van Open Monumentendag 1994 werd aandacht besteed aan die busstelplaats. In de brochure *Op Avontuur met Architectuur Gent 1994* van de dienst Monumentenzorg van de stad Gent werd vermeld dat die busstelplaats *een tot vandaag vrijwel origineel gebleven gebouwencomplex* was. In die periode waren er geruchten dat de busstelplaats te Kalken zou afgeschaft worden. Nu, tien jaar later, is aan de busstelplaats te Kalken, weliswaar zonder de oorspronkelijke gebouwen, een nieuw leven toegemeten.

¹ Het concept *Vruchten van het platteland* is van de hand van Dirk Clerick, schepen van cultuur van de gemeente Laarne.

² *De Mouterij te Kalken*. Brochure gemaakt ter gelegenheid van Open monumentendag Vlaanderen 2001. Gemeentebestuur Laarne - Raad voor toerisme - Werkgroep OMD. Namens de Vereniging voor Lokale Geschiedenis van Kalken en Laarne en Laarne, André Van De Sompel en architect Lieven Hanselaer.

In de door AROHM (Administratie Ruimtelijke Ordening Huisvesting, Monumenten en Landschappen) opgestelde lijst van waardevolle gebouwen en sites in Kalken en Laarne stond de inmiddels afgebroken busstelplaats als waardevolle site vermeld: *Vaartstraat 102, voormalig tramstation + stelplaats buurtspoorwegen.*

Illustratie 1. Reproductie postkaart De Tramstatie te Kalken.

Illustratie 2. Zuidelijk deel van de busstelplaats. Let op de speciale dakconstructie om de stoom van de stoomtrams te laten ontsnappen. Foto Pascal Lachaert, 2003.

Graag willen we tot slot van dit editoriaal de aandacht vragen voor *de Nacht van de Geschiedenis*, een initiatief van het Davidsfonds. In samenwerking met Davidsfonds afdeling Kalken en afdeling Laarne, zorgen we op 23 maart 2004 voor een speciaal programma: *Geschiedenis in tweevoud*. Eric Balthau geeft een voordracht over de rol van de abdij Saint-Nicolas-aux-Bois (nabij Laon in Frankrijk) bij de parochievorming van Kalken en Laarne tijdens de periode 12de – 15de eeuw. Lieven Hanselaer en André Van De Sompel verhalen de geschiedenis van de Mouterij te Kalken. Plaats van gebeuren: zaal Breughel, Parochiehuis, Kalkendorp 28. Aanvang 20 uur. Iedereen hartelijk welkom.

André Van De Sompel

VRIJHEIDSBOMEN TE KALKEN EN LAARNE

André Van De Sompel en Lieven Hanselaer

Inleiding

Over de oorsprong en de betekenis van het planten van een vrijheidsboom werden een aantal gegevens verzameld. Volgens de *Standaard Encyclopedie* werden de eerste vrijheidsbomen geplant na de Amerikaanse Vrijheidsoorlog (1775-1783). Dat gebruik zou tijdens de Franse Revolutie door de Fransen in Europa geïntroduceerd zijn: *rondom deze boom beloofden de burgers plechtig te helpen om de vrijheid die de Revolutie gebracht had, te laten voortbestaan, en zwoeren de magistraten trouw aan de grondwet.*

Over het soort boom dat als vrijheidsboom geplant werd, lopen de gegevens uiteen: we vinden verwijzingen naar een versierde meiboom ¹, een populier, een linde ², een beuk, een eik of een plataan. Volgens Könemann ³ verbindt een boom de gedachte aan het Aards Paradijs met de vrijheid die de revoluties meebrachten. Een boom wordt beschouwd als het symbool van het leven.

In de *Pandectes Belges* ⁴ lezen we dat het in bepaalde streken de gewoonte was om een boom te planten naar aanleiding van een blijde gebeurtenis. Dit gebeurde zowel in het persoonlijk leven (bijvoorbeeld bij een geboorte ⁵), als in het openbare leven. Men wil hiermee de herinnering aan een gebeurtenis vereeuwigen. Het planten van een vrijheidsboom is een toepassing van die gewoonte in het openbare leven: een vrijheidsboom werd op de belangrijkste plaats van steden en dorpen geplant om aan te duiden dat een nieuw tijdperk was begonnen.

¹ De meiboom was een symbool van het toekomstige leven. Naast de zogenaamde meiboomfeesten bestaat nog steeds een variant van dit gebruik in de vorm van "het steken van de mei" bij de bouw van een nieuwe woning.

² BONTEMPELLI G., *Le tilleul: arbre d'amour; arbre de liberté*, Aix-en Provence, 1992. Dat men in onze streken blijkbaar (of misschien in een latere tijdperiode) geopteerd heeft voor de aanplanting van een linde kan verklaard worden vanuit de wetenschap dat de linde een inheemse boomsoort is die vooral aangeplant werd als laan- en pleinboom.

³ KÖNEMANN, *La botanique en poche: arbres et arbustes*, Keulen, 2002.

⁴ *Pandectes Belges, Encyclopédie de législation, de doctrine et de jurisprudence Belges.*

⁵ DE RYNCK P. (eindred.), *Symbolen. Open Monumentendag Vlaanderen 2002*, Oostkamp/Antwerpen, 2002, p.53.

De Franse Revolutie en de vrijheidsboom

De vrijheidsboom, zoals wij die nu nog kennen, is onlosmakelijk verbonden met de Franse Revolutie en had voor de Franse machthebbers een belangrijke symbolische betekenis. Volgens de *Grand Larousse Universel* ⁶ kwam men in 1792 tot de vaststelling dat er ongeveer 60.000 vrijheidsbomen op Frans grondgebied waren geplant.

Voor de “Franse bevrijder” was de vrijheidsboom in eerste instantie het symbool van het vrije volk, veeleer dan een teken van overwinning.

Bepaalde groepen van mensen voelden zich inderdaad bevrijd. Zij zagen kans om zich te profileren en namen initiatieven om de nieuwe bestuursstructuren in te vullen: zij gingen daarom maar al te graag in op het voorstel om een vrijheidsboom te planten.

Anderen zagen de boom werkelijk als symbool voor een revolutie die de bestaande samenlevings- en machtsstructuren van het Ancien Regime onderuithaalde. Zowel in Frankrijk als in de bezette gebieden zouden tegenstanders van het regime elke gelegenheid te baat nemen om het symbool van die “nieuwe vrijheid” te doen verdwijnen in de hoop op een herstel van hun “oude regime”.

De Franse Revolutie kende niet enkel tegenstand in de bezette gebieden, maar ook in Frankrijk.

Op 21 januari 1793 werd in Parijs de Franse koning, Louis XVI, onthoofd. In maart 1793 brak in de streek van de Vendée een hardnekkige opstand uit onder het motto “*Vive le roi, rendez-nous nos prêtres!*”.

De beschadigingen aan de monumenten van de Republiek noopten de Franse wetgever tot maatregelen: een arrest van het departement van de Tarn, waarin bepaald werd dat dergelijke vernielingen dienden hersteld op kosten van de verantwoordelijke, werd op 17 maart 1793 omgezet in een nationale wet ⁷.

Sinds maart 1793, na het herstel van de Oostenrijkse macht in de Zuidelijke Nederlanden, waren veel “Franse vrijheidsbomen” omgehakt of uitgerukt. Na de slag bij Fleurus (26 juni 1794) heroverden de Fransen de Oostenrijkse Nederlanden en werden hier en daar opnieuw vrijheidsbomen geplant. *Het is gekend dat vanaf 1794 in de Zuidelijke Nederlanden “vrijheidsfeesten” werden georganiseerd door de Franse overheid. Op belangrijke plaatsen zijn in die periode vrijheidsbomen geplant, die men tooide met de Franse kleuren*, lezen we in een bijdrage van het Mededelingen van de Heemkundige Kring van Erpe-Mere ⁸.

⁶ *Grand Larousse Universel*, Tome I, 1991, Paris, p. 622.

⁷ *Pasinomie ou collection complète des lois, décrets, arrêtés et règlements généraux, qui peuvent être invoquées en Belgique*, 1ère série, 1788-1814, Brussel, 1838, p.38.

⁸ *Mededelingen van de Heemkundige Kring van Erpe-Mere*, juli 2002, jg. 42, nr. 3, p. 63.

Enkele maanden na de annexatie van de Zuidelijke Nederlanden op 1 oktober 1795 werden alle Franse wetten geldig verklaard voor het ganse Franse grondgebied. Met de wet van 22 januari 1794 (3 pluviöse jaar 2) werd het planten van vrijheidsbomen verplicht en werd de heraanplant geregeld daar waar ze afgestorven of verdwenen waren.

Bij wet van 11 april 1796 (22 germinal jaar 4) werden alle rechtbanken aangemaand strenge straffen op te leggen aan diegenen die de vrijheidsboom zouden beschadigen of omhakken. De daders van zulk een misdrijf werden beschouwd als vijanden van de republiek en tegenstanders van de vrijheid, gelijkheid en soevereiniteit van het Franse volk.

In de wet van 13 januari 1798 (24 nivose jaar 6) werd de heraanplant van de vrijheidsbomen en de strafmaat (gevangenisstraf van 4 jaar) voor beschadigingen aan de vrijheidsbomen vastgelegd. De omgehakte, beschadigde of natuurlijk afgestorven vrijheidsbomen dienden op kosten van de gemeente heraan geplant te worden. Een algemene heraanplant diende op 21 januari 1798 te gebeuren in de plaatsen waar de wet van 13 januari 1798 reeds zou zijn bekendgemaakt en tijdens de volgende decade (periode van 10 dagen) voor de andere locaties. Vrijheidsbomen die later zouden verdwijnen, moesten nog tijdens dezelfde decade vervangen worden.

De datum van 21 januari had voor de republikeinse wetgever een bijzondere betekenis: het was de verjaardag van de onthoofding van de Franse koning.

In de beginfase van de opstand, die algemeen bekend staat als “de Boerenkrijg” (oktober 1798), was het omhakken van een symbool zoals de vrijheidsboom een relatief gemakkelijk, maar zeer duidelijk teken van verzet.

In navolging van de van kracht zijnde wetten had elke gemeente de plicht om de vrijheidsboom opnieuw te planten en ten allen tijde in te staan voor het behoud ervan.

Te Laarne en Kalken

In het Laarnse gemeentearchief treffen we het gedrukt rondschrijven van de Franse generaal Dumouriez aan, gedateerd 8 november 1792. De Laarnse baljuw-meier Bauwens had die mededeling op 9 december 1792 *naer den dienst der hooghmissee gepubliceert ende geaffixeert ter plaetse geuseert ende ten aenhooren van eenen grooten getalle omstanders* ⁹.

In dat afdruksel omschreef generaal Dumouriez het belang van de aanwezigheid van een vrijheidsboom in elk dorp: *Indien ongelukkiglyk eenige provincie of eenige stad, vlek of dorp, genoeg vererget is door de slavernye om niet waer te nemen met verrukking den boom der vryheyd die de fransche willen opregten by hunne gebueren, volgens hunne lange en vrugteloze beroepingen en volgens de ongelukkige poo-*

⁹ RABeveren, Modern Archief Laarne, nr. 16.

gingen die de Belgen gedaen hebben van de vryheyd te bekomen; zo eenig deel van het Nederland is genoeg berooft van zinnen om niet te gevoelen het voordeel en de majesteyt van de souvereyniteyt in den oogenblik dat de fransche besteden hunne wapens zoo zegenpraelend als rechtveirdig, om te doen de hemelsche giften aen de Belgen; wij verklaeren dat deze Provintie, deze stad, dit vlek of dit dorp, zullen behandeld worden als slegte slaeven van het huys van Oostenryk, en dat de legers van de republyke om zig te wreken over de verfoeyelykheden bedreven door de vreedesoldaeten van deze vreedes dwingelanden, zullen de steden in asschen verdelgen en zullen schattingen ophaelen die langen tyd zullen doen gedenken van hunnen doortogt.

Of die mededeling voldoende was om in Laarne de vrijheidsboom te planten, kon nog niet achterhaald worden.

Voor wat Kalken betreft, schreef Galesloot ¹⁰, dat er begin december 1792 de vrijheidsboom werd geplant, voor de kerk. Op 9 december 1792 gaven 7 personen het manifest *Aen het vry Calckens volck* uit, beginnende met de woorden *Vrienden van de Vry- en gelyckheid, salut*. Ze verwezen daarin naar de verklaring van generaal Dumouriez en ze concludeerden dat ook Kalken als vrij gebied kon beschouwd worden, waardoor nieuwe vertegenwoordigers nodig waren.

Alhoewel we over geen concrete archiefgegevens beschikken, kunnen we veronderstellen dat tijdens de periode dat de Oostenrijkers opnieuw aan de macht waren (april 1793 – juni 1794) ook in Kalken en Laarne de vrijheidsbomen omgehakt werden en nadien, volgens de wettelijke voorschriften, heraangeplant.

Bij de aanvang van “de Boerenkrijg” trok op 22 oktober 1798 vanuit Overmere een groep opstandelingen naar Kalken en Laarne. Naast schermutselingen met Franse gendarmes en vernielingen bij Fransgezinden in Kalken werden er de vrijheidsbomen omgehakt. *A Laerne aucun mouvement n’ a eu lieu. L’ arbre de la liberté y a cependant été coupé* ¹¹.

Ten gevolge van de wet van 13 januari 1798 dienden de gemeenten de omgehakte vrijheidsbomen op eigen kosten te vervangen door nieuwe exemplaren.

In het Kalkense gemeentearchief vonden we enkele verwijzingen naar een heraanplant. We konden daar geen exacte datum aan vastknopen omdat die verwijzingen opgenomen waren in de rekeningen voor de jaren 1797-1798 en 1799 die pas enkele jaren later *gehoord* en *gesloten* werden. In de rekening van het jaar 6 (22 september 1797 tot 21 september 1798) ¹² vonden we de vermelding *Item betaelt aen Jud(ocu)s Govaert tot Calcken ter causen van gerondeert te hebben tot t’selve Calcken den 2, 3, 8 en 9 germinal 6de jaer alsmede over het helpen planten vanden Vryheydsboom de som van 9 francs*. Govaert was dus betaald voor het patrouilleren

¹⁰ GALESLOOT L., Les représentants du peuple, à Calcken. Décembre 1792 à Mars 1793, in *Messenger des sciences historiques*, 1875, pp. 71-78.

¹¹ RAGent, Fonds Scheldepartement, nr. 3898/1 farde N° 1°. *Canton d’Overmere*.

¹² RABeveren, Oud Archief Kalken, nr. 292.

in de gemeente, een algemene beschermingsmaatregel ten tijde van de Boerenkrijg, én voor het helpen planten van de vrijheidsboom. In diezelfde rekening stond de vermelding van een bedrag van *14,68 francs betaelt aen Joannes Bracke herbergier binnen dese commune over their 't synen huyse gedaen soo in 't planten van den Vryheydsboom*. Bij de presentatie van de rekening werd die post niet aanvaard omdat die uitgave geen betrekking zou gehad hebben op het jaar 6.

Om nieuwe beschadigingen aan de vrijheidsboom, die deel uitmaakte van het gemeentelijk patrimonium, te voorkomen of te bemoeilijken, werden op last van de hogere overheid voorzorgen genomen. De financiële middelen die daarvoor werden aangewend, werden dan ook genoteerd in de gemeentelijke rekeningen.

In de rekening van Kalken voor het jaar 7 (22 september 1798 - 22 september 1799) werd de kostennota van timmerman Joannes Van Bogaert opgenomen voor het maken van *eene kasse rond den Vreyboom* (65,50 francs). Francies De Cock werd betaald voor de levering van verf en het verven *vande kasse vanden vreyboom* (14,50 francs)¹³.

Voor wat Laarne betreft, is er een notitie bewaard waarin de Laarnse burgemeester Van Mossevelde, na een aanklacht, aan de vrederechter van Zele verhaalt wat er zich rond de Laarnse vrijheidsboom begin november 1800 had afgespeeld¹⁴.

Het is den vryheyds-boom niet, maar alleenelyk het kasken dienende tot bewaering vandier en waer aen gemeenelyk d'aenplakkingen gebeurden, dat ten onder gebracht is; den vryheyds-boom bevind zig geheel en ongehinderd.

Seffens naer dat ik van het voorgevallen onderricht was, heb ik my in devoir gesteld aen het gesupposeert delict eenig licht te geeven dog tot heden heb ik nog de minste circonstantien nog daeder konnen ontdekken.

Het behulzel vanden Vryheydsboom in questie was door den regen, enz. schier verrot dus dat men reden heeft om te gelooven dat het zelve door den grooten wind die alsdan plaetze had, ter neder geworpen is, het gene te meer waerschyndlyk maekt de stukken die ter plaetze zijn blijven liggen.

Degonne die aenden commissaris by het tribunael van eerste instantie tot Dendermonde hebben gedaen de denonciatie by U brief vermeld zyn van die luyden die in eene paisible commune geirne op nieuw zouden te wege brengen de slegte gevolgen van de schending van eenen vryheyds-boom.

In een schadestaat van 1802 uit het *Registre des lettres écrites par le Maire de la Commune de Laerne* wordt inderdaad verwezen naar de *stormwindt van den 18 brumaire jaar 9* (9 november 1800)¹⁵.

¹³ RABeveren, Oud Archief Kalken, nr. 293A.

¹⁴ RABeveren, Modern Archief Laarne, nr.2: *Registre des lettres écrites par le Maire de la Commune de Laerne*, notitie 39 (13 november 1800).

¹⁵ RABeveren, Modern Archief Laarne, nr.2, notitie 194.

De vrijheidsbomen na de Franse Periode

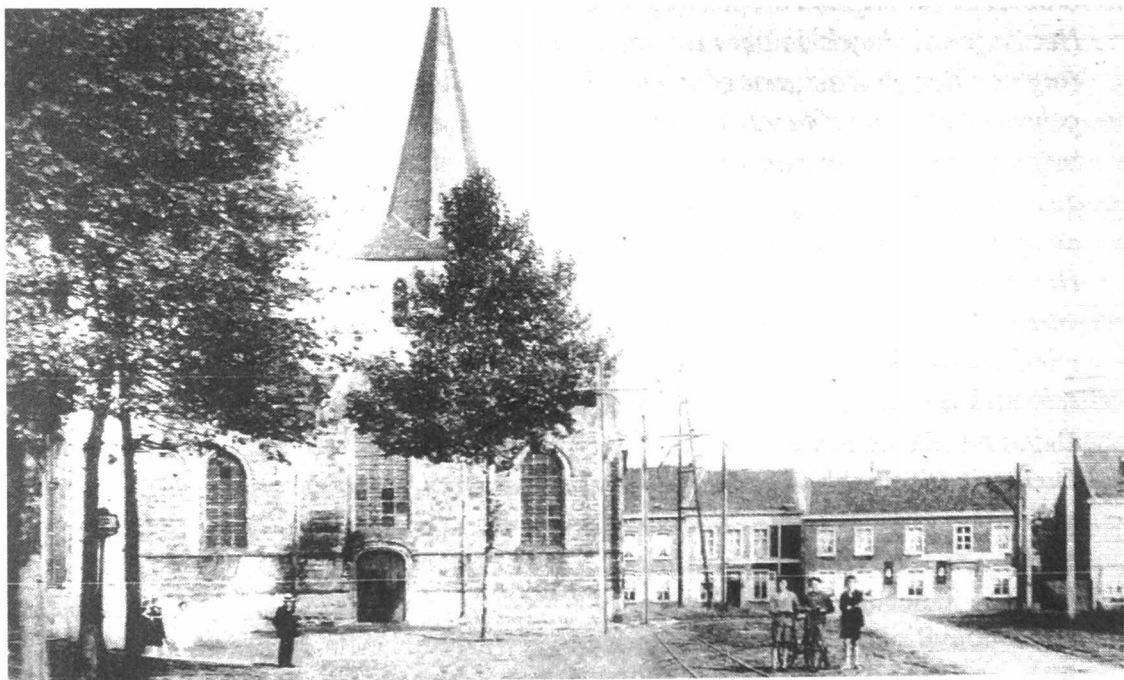
In 1814, na de overwinning van de geallieerden, werden op vele plaatsen de vrijheidsbomen omgehakt.

Sommige van de vrijheidsbomen die nu nog in heel wat dorpen staan, werden geplant ter gelegenheid van de Belgische onafhankelijkheid, zonder dat daartoe van overheidswegen bevel werd gegeven. Oudere inwoners van Erpe vertelden dat de boom in 1930 in de nationale driekleur was geschilderd, waaruit ze de overlevering putten dat de boom zou geplant zijn bij de Belgische onafhankelijkheid.

De verdrijving van de Duitsers na W.O. I was te Wetteren aanleiding tot het planten van een vrijheidsboom.

Te Zaffelare werd in 1930 ter gelegenheid van de viering van 100 jaar Belgische onafhankelijkheid een boom geplant.

Zowel in het dorp van Laarne als in dat van Kalken staat nu nog een vrijheidsboom. Op oude foto's zien we dat in het begin van de 20ste eeuw de vrijheidsboom in het straatbeeld van Laarnedorp ontbreekt, op foto's uit de jaren 1930 bemerken we een jonge boom (zie illustratie 1)¹⁶.

*Illustratie 1. De vrijheidsboom in Laarnedorp, omstreeks 1930.
(Verzameling Anne Thibau).*

¹⁶ GESCHIED- EN HEEMKUNDIGE KRING VOOR KALKEN EN LAARNE, CASTELLUM, *Laarne Herzien*, Laarne, 1991, foto's pagina's 17, 27 en 28.

Ene J.E.M. Stevens¹⁷ schrijft over de Laarnse vrijheidsboom dat die *boom die de vrijheidsstrijd van 1830 herdacht werd opgeruimd toen de eerste buurtspoorweg aangelegd werd*. Hij meldde dat de *Vrijheidsboom op het dorpsplein werd geplant door de oudstrijders van de Eerste Wereldoorlog*.

Stevens maakt ook melding van een tweede vrijheidsboom te Laarne: *Er werd een nieuwe geplant in de "Kolkwijk" van Laarne in 1930, bij de honderdjarige herdenking van de onafhankelijkheid*.

*Illustratie 2. De vrijheidsboom in Kalkendorp, periode vóór 1962.
(Verzameling Eugene Bogaert).*

Ook te Kalken werd de vrijheidsboom geplant tussen de kerk en het schepenhuis. De boom stond decennia lang in het ommuurde hofje van het schepenhuis/gemeentehuis (zie illustratie 2). Sinds de afbraak in 1962 van het voormalig schepenhuis annex kantschool, is de linde goed zichtbaar op de zuidoosthoek van het kerkplein.

¹⁷ STEVENS J.E.M., *Heemkundige, geschiedkundige, oudheidkundige en toeristische aantekeningen over Heusden en Laarne*, s.l., 1966, p. 94.

*Illustratie 3. De vrijheidsboom in
Laarnedorp, augustus 2003.
Foto Emiel Fack.*

*Illustratie 4. De vrijheidsboom in
Kalkendorp, augustus 2003.
Foto Emiel Fack.*

De vrijheidsbomen van Kalken en Laarne werden opgenomen op een lijst van AROHM met waardevolle gebouwen en sites in Kalken en Laarne, opgesteld door de cel Monumenten en Landschappen van de Vlaamse Gemeenschap.

De vrijheidsboom in Laarnedorp werd daarenboven opgenomen in een lijst van zestien voor bescherming vatbare monumenten in Laarne met als begeleidende tekst: *De plataan vormt als solitair aangeplante boom tussen de parochiekerk en het gemeentehuis een levend historisch monument dat refereert naar de vroegere vrijheidsboom van Laarne. De opvallende monumentale dorpsboom vormt een sterk ruimtelijk-visueel beeldbepalend element dat het historisch dorpsplein als centrale plaats in de dorpskom accentueert*

Alhoewel een van de hedendaagse betekenissen van een symbool *een materieel element van herkenning tussen meerdere individuen* is, lijkt het niet vanzelfsprekend om de vrijheid van de Franse Revolutie te herkennen in een boom.

Niets anders dan de boom zelf en zijn plaats verwijzen naar de betekenis.

Veranderingen in het dorps- of stadsbeeld, waardoor de boom niet meer tussen de oorspronkelijke belangrijke gebouwen komt te staan, zwakken de status van het monument enigszins af en maken het minder (h)erkenbaar.

Ook de “democratische stabiliteit” in onze streken gedurende de laatste halve eeuw

en de groeiende individualisering hebben de (h)erkenning van dergelijke monumenten enigszins verdrongen.

De christelijke symboliek van de levensboom vinden we op vele afbeeldingen terug¹⁸. Vanaf de Franse Revolutie werd aan een levende boom een nieuwe specifieke betekenis meegegeven en werd een bepaalde boom op een welbepaalde plaats een levend monument.

Bibliografie

- BONTEMPELLI G., *Le tilleul: arbre d'amour, arbre de liberté*, Aix-en Provence, 1992.
- DE RYNCK P. (Eindred.), *Grondstof, stof tot nadenken. Metaal. Open Monumentendag Vlaanderen*, Brussel, 2001.
- DE RYNCK P. (Eindred.), *Symbolen. Open Monumentendag Vlaanderen 2002*, Oostkamp/Antwerpen, 2002.
- GALESLOOT L., Les représentants du peuple, à Calcken. Décembre 1792 à Mars 1793, in: *Messenger des sciences historiques*, 1875.
- GESCHIED- EN HEEMKUNDIGE KRING VOOR KALKEN EN LAARNE, CASTELLUM, *Laarne Herzien*, Laarne, 1991.
- *Grand Larousse Universel*, Tome I, Paris, 1991.
- HASQUIN H., E.A., *België onder het Frans Bewind*, Brussel, 1993.
- KÖNEMANN, *La botanique en poche: arbres et arbustes*, Keulen, 2002.
- MINISTERIE VAN DE VLAAMSE GEMEENSCHAP, AROHM, CEL MONUMENTEN EN LANDSCHAPPEN, OOST-VLAANDEREN, *Gemeente Laarne, toelichting bij de lijst van voor bescherming vatbare monumenten*, 2003.
- MUSEA EN ARCHIEVEN VAN DE STAD BRUSSEL, *Onder de Vrijheidsboom: de Belgische revolutionaire en patriottische geest, 1789-1830*, tentoonstellingscatalogus Broodhuis 27 september - 7 december 1980, Brussel, 1980.
- Open Monumentendag 2002, Symbolen: Laarne. Kalken, in *Vruchten van het platteland 2*, Laarne, 2002.
- *Pandectes Belges, Encyclopédie de législation, de doctrine et de jurisprudence Belges.*
- *Pasinomie ou collection complète des lois, décrets, arrêtés et règlements généraux, qui peuvent être invoquées en Belgique*, 1ère série, 1788-1814, Brussel, 1838.
- STEVENS J.E.M., *Heemkundige, geschiedkundige, oudheidkundige en toeristische aantekeningen over Heusden en Laarne*, s.l., 1966.

Bronnen

- Beveren, Rijksarchief
Oud Archief Kalken, nrs. 292, 293A.
Modern Archief Laarne, nr. 2 en 16.
- Gent, Rijksarchief
Fonds Schelvedepartement, nr. 3898/1.

VELDSTEENOVENS IN DE MEERSEN VAN KALKEN: EEN EERSTE ONDERZOEK

André Van De Sompel en Lieven Hanselaer

Voorwoord

Waar voor Laarne gegevens bekend zijn over de lokale ontginning en het gebruik van natuursteen, bestaan voor Kalken gegevens over ter plaatse gebakken steen. De bewering dat het Kalkense Schoolhuis in de Kouterstraat gebouwd is met stenen die in de meersen zouden zijn gebakken en enkele mondelinge getuigenissen over lokale baksteenproductie, zijn aanleiding voor deze bijdrage.

Inleiding¹

Sedert het einde van de late middeleeuwen speelt de baksteen een belangrijke rol in de architectuurgeschiedenis van de Nederlanden.

Hoewel de Romeinen dat materiaal reeds kenden, kan gesteld worden dat in de late middeleeuwen een “herontdekken” van die bouwstof heeft plaats gevonden.

De oudste gebakken stenen in Vlaanderen dateren van circa 1200. Ze zouden vooral door toedoen van kloosterorden zoals Cisterciënzers, die eigen steenbakkerijen uitbaatten, van onze kuststreken naar het binnenland toe verspreid worden.

Als grondstof voor de gebakken materialen (stenen, tegels) werd klei gebruikt. Het voordeel was dat hoge transportkosten voor het aanbrengen van natuursteen uit vaak afgelegen groeven hiermee uitgespaard werden. Het was dan ook in de gebieden arm aan natuursteen of waar de aanvoer via bevaarbare waterlopen moeilijk was, dat gebakken steen het snelst geïntroduceerd werd. Tevens verving de baksteen het steeds schaarser wordende hout, waaraan tevens brandgevaar verbonden was.

Voor wat Gent betreft, is uit onderzoek gebleken dat de doorbraak van de baksteen in de 14de eeuw geschiedde. Vanaf de tweede helft van de 14de eeuw ontstonden verschillende voorschriften om de kwaliteit van de stenen te waarborgen, veeleer dan om brandgevaarlijke bouwmaterialen te verbieden. In het eerste kwart van de 15de eeuw werd de uitbating van baksteen- en kalkovens en de productie van tegels gere-

¹ VAN DE WALLE A.L.J., *Het Bouwbedrijf in de Lage Landen tijdens de Middeleeuwen*, Antwerpen 1959; VAN DOORNE G. (red.), *Een stad in opbouw. Gent vóór 1540*, Tielt, 1989; VAN DOORNE G. (red.), *Een stad in opbouw. Gent van 1540 tot de Wereldtentoonstelling van 1913*, Tielt, 1992.

geld. Ook werd de keuring van bouwmaterialen verplicht, niet enkel voor ter plaatse gebakken stenen, maar ook voor geïmporteerde stenen en tegels. In de 16de eeuw werden nieuwe voorschriften uitgevaardigd omwille van de slechte kwaliteit van de stenen. Nieuw daarbij was dat de verplichte afmetingen van de materialen werden vastgelegd.

De import van baksteen uit de onmiddellijke omgeving van de stad of vanuit andere productiecentra, was reeds in het begin van de 14de eeuw een realiteit. Reeds in 1336 beschikt de stad Gent over een eigen stadssteenbakkerij. Om en rond de stad vestigden zich ook particuliere steenbakkerijen.

Permanente steenbakkerijen werden opgericht in gebieden met rijke kleigronden. Raakte de klei op, dan verplaatste het bedrijf zich. Deze steenbakkerijen waren geconcentreerd in het Gentse hinterland langs Leie en Schelde. In het alluvium van deze stromen was de voornaamste grondstof te vinden, met name de klei.

Van klei tot steen

De bakstenen werden in Vlaanderen aangeduid met de gemeenschappelijke naam *kareel* of *koreel*. Door temperatuursverschillen bij het bakken konden kleurnuances in de steen zelf ontstaan. Stenen die dicht bij de vuurhaard hadden gelegen, konden gesinterd of groen verglaasd zijn op de koppen. Die geglazuurde koppen werden soms decoratief in het metselwerk opgenomen.

Wanneer we de definitie van klei in encyclopedia nakijken, vinden we er onder andere volgende omschrijving: Grijs- tot geelachtige, sterk samenhangende, enigszins klevende, vruchtbare grondsoort, ontstaan door afzetting van verweringsproducten door rivieren; in hoofdzaak bestaande uit aluminiumsulfaat gemengd met plantaardige en dierlijke stoffen².

De zandlaag die de klei bedekte, werd slechts gedeeltelijk verwijderd. Om de klei voor het maken van steen bruikbaar te maken, diende er ongeveer twaalf procent zand toegevoegd te worden³. Voor de bewerking van de klei tot steen namen we volgende tekst over:

De klei werd in de ondiepe kuilen met water vermengd en tot modder getrappeld. Vervolgens werd hij met een kruiwagen naar 'de tafel' gevoerd. De 'vormer' vulde zijn houten vorm met de natte klei, de gevulde vorm werd door jonge knapen 'afgedragen', geledigd om te drogen, en daarna leeg terug naar de tafel gebracht. Wanneer de 'rauwe' steen voldoende gedroogd was, werd hij in een met stro gedekt 'laaghuys' op speciale wijze gestapeld, zodat een luchtstroom de steen verder kon drogen. Was de steen voldoende 'luchtdroog', dan werden veldovens gebouwd waarin de steen 'gebrand' werd.

² De Grote Oosthoek Encyclopedie, deel 11, 7de uitgave, Utrecht, 1976.

³ CENTRALE VOOR PROJECTIE-ONDERWIJS, *Van klei tot baksteen*, Leuven, s.d., p. 1-12.

De gebakken stenen werden op speciale kruiwagens (zonder zijwanden en met een hoge rug) geladen en naar de wagens of naar de schuiten gebracht die voor het verdere transport zorgden. Sommige van die schuiten waren voorzien van zeilen, maar de meeste waren jaagschuiten die al dan niet door paarden langs de trekweg werden voortgetrokken ⁴.

Behalve gemetselde ovens, die gebouwd werden in gebieden rijk aan klei, werden geregeld gelegenheidssteenbakkerijen (veldovens) opgericht. Rond steden werden zij opgericht om tijdelijke tekorten in de steenproductie voor omvangrijke bouwwerken op te vangen. Op het platteland werden zij gebruikt om te voorzien in de baksteen die nodig was voor een welbepaald bouwproject. Zij lagen meestal in de nabijheid van de werf.

Voor de veldovens werd geen oven gemetseld: de gedroogde stenen werden gestapeld, met onder- en tussenin de nodige brandstof. Het geheel werd afgedekt met aarde en klei. Na het brandproces werd het omhulsel van aarde en klei verwijderd en werden de stenen afgestapeld en naar de werf gebracht. Van de veldovens bleef na het bakken niets meer over.

Voor het vervoer van baksteen was de ligging aan een bevaarbare waterloop noodzakelijk, alsook voor de aanvoer van brandstof. Als brandstof werden turf, brandhout, houtskool en (steen)kool gebruikt.

⁴ De steenbakkerij was lange tijd een belangrijke nijverheidstak te Zevegem, www.zevegem.org/DeGemeente/Geschiedenis/steenbakkerij.htm.

Illustraties 1 en 2: Foto's van een steenbakkerij, waarschijnlijk in de Kalkense meersen ⁵.

Veldovens in de Kalkense meersen tijdens de 17de eeuw

In Kalken werden in 1633 en 1634 stenen gebakken, vermoedelijk in veldovens. De steen werd aangewend voor verbouwingswerken aan de kerk, en werd hoogstwaarschijnlijk gebruikt voor de verbreding van de noordelijke zijbeuk en de doopkapel. In *Calcken door de eeuwen heen* noteerde Cyriel Dauwe het volgende ⁶:

Beslist zijnde de kerk te vermeerderen, ontboden zij (nvdr. de dorpsherders en de wethouders) alhier vreemde steenbakkers om onze werklieden den stiel aan te leeren. Zoo schreef pastoor J. Vander Zijpe: "Jan Sansterre, heeft ontrent Bamesse 1632 aangenomen voor de kercke van Calcken careelsteen te backen armentiersche vorm, eenen hoven van 2000 iegens twee guldens elc duyst, te betalen al dat leverbaer steen wezen zal. De kercke moet leveren aerde, zavele, houdt, hoelgen (steen-kolen) ende colen (houtskolen), tafel, vormen, stroot en bantroeden om vlaken te maken en twee cortewagens zonder meer. Voort moet al doen Sansterre vooral en goede zurge dragen om zeer goeden steen te backen. D'eene helft moet betaelt worden te weten: eenen gulden van elc duyst in navenant dat zij vormen en d'ander helft

⁵ Uit: BOGAERT E., VAN DE SOMPEL A., *Kalken van de Franse Revolutie tot de gemeentefusie met Laarne. Bijdragen tot het historisch onderzoek*, Kalken, 1997, p. 260. De foto's worden toegeschreven aan Oscar Uyttersprot (1876-1960).

⁶ DAUWE C., *Calcken door de eeuwen heen*, Kalken, 1908, p. 345-346.

als den hoven gebacken is en overgelevert."

Hier volgt eene rekening:

"Voor eemer 22 gr.

Item om de kolen en de oelgen te lossen en van dat den schipper 2 dagen moeste wachten midts de vaert gestopt was 10 sch. gr., den 20 sep 1633.

Den hoven is vuldaen en gebacken met Gods gratie den 6 Oct 1633 en is groot 135000.

Item betaelt an Pr Coornaert tot Gend van 30 mudde colen en 36 wagen oelgen 30 p. gr. den 2 Nov 1633.

Coreelsteen toecommende de kercke van Calckene vercocht zohier volcht iegens 19 sch. gr. de duist en 1 gr. elc voor te tellen."

Onder de koopers zijn er van Lokeren, Zeveneken ... en "de We J. Bracke op de "Mote" te Laerne".

In *Honderd bewogen jaren uit de geschiedenis van de kerk van Kalken*⁷, geeft Marcel Meys hierover bijkomende informatie: *te curt 10.000 ende op tkerkhof ten minste 8000 niet leverbaar en betaald de steenbakker, voor het bakken van steen in de bocht aan de molenkouter op 12 december 1632, op minderijnghe: 20 s.*

Op 29 september 1634 werd de tweede oven die, zoals men zegde, 209.000 stenen, bevatte, gebakken ter eeren Godts.

Klaarblijkelijk werden er veel meer stenen gebakken dan nodig voor de werken aan de kerk. Zevenentwintig personen kochten de rest aan stenen op.

Over het steenbakken in Kalken als nijverheid schreef Cyriel Dauwe verder nog: *Meermalen beproefde men deze nijverheid alhier te vestigen, onder ander in 1652*⁸ *doch het schijnt dat de kleiaarde onzer meerschen tot het steenbakken niet zeer geschikt is. Toen werd zekere Pieter Jacobs aan het hoofd der onderneming gesteld. Hij kreeg van het kerkbestuur 6 sch. gr. om naar Gent "de colen te gaen visiteren" en 2 sch. gr. om ze te helpen meten. Langs de Schelde kwamen ze ons toe, om gelost te worden aan de Vaart.*

Mondelinge getuigenissen over 19de-eeuwse steenbakkerijen

Over een mogelijke sporadische voortzetting van het ter plaatse bakken van steen in de 18de eeuw vonden we geen gegevens. Dat men die mogelijkheid niet definitief ter zijde had geschoven, blijkt uit mondelinge getuigenissen over steenovens uit de 19de eeuw.

⁷ MEYS M., *Honderd bewogen jaren uit de geschiedenis van de kerk van Kalken*, in *Castellum*, Jg.VIII, Nr. 3, 1991, pp. 44-46.

⁸ Mogelijk voor de werken aan de zuidzijde van de kerk van Kalken.

Een aanwijzing voor het gebruik van lokaal gebakken stenen voor de bouw van een school in de Kouterstraat vonden we voor het eerst tijdens een gesprek met Marcel Meys⁹. Volgens hem werden het schoolhuis en de eerste klassen van de gemeentelijke meisjesschool (bouwperiode 1876-1877) – nu schoolhuis en turnzaal van de gemeentelijke school – opgetrokken met rood-paarse stenen, gebakken met klei uit de Kalkense meersvlakte.

Gelijkaardige rood-paars gekleurde stenen werden in diezelfde periode ook gebruikt voor de bouw van de kleuterafdeling en het oudste deel van de huidige lagere afdeling parochiaal onderwijs, beide gelegen in de Kouterstraat, en van (een deel van) de muziekzaal voor de Harmonie¹⁰.

Opmerkelijk is het kleurverschil met de stenen gebakken voor Kalkenkerk in de 17de eeuw, die zijn rood van kleur. Verder onderzoek zal moeten aantonen of dergelijke kleurverschillen kunnen ontstaan door een ander bakproces en/of door andere kleimengelingen.

Volgens Gustaaf Verschraegen werd de woning, kasteel Ter Weiden, van de familie Tibbaut in de Vaartstraat gebouwd met stenen uit een veldoven, die hij situeerde in de onmiddellijke omgeving van de in de periode 1882-1890 afgesneden Scheldemeander, op Schellebels grondgebied. Met de rest van die stenen werden enkele woningen naast de huidige parochiale lagere school in de Kouterstraat gebouwd, in de volksmond genoemd de *vierhuizekes*. Amandus Ganze Ganzeman (°1830) vervoerde de daarvoor benodigde stenen met kruiwagens vanuit de meersen naar de bouwplaats¹¹. De stenen waarmee die gebouwen werden opgetrokken, waren rood van kleur, in tegenstelling tot de paars-rode stenen, gebruikt voor het Schoolhuis.

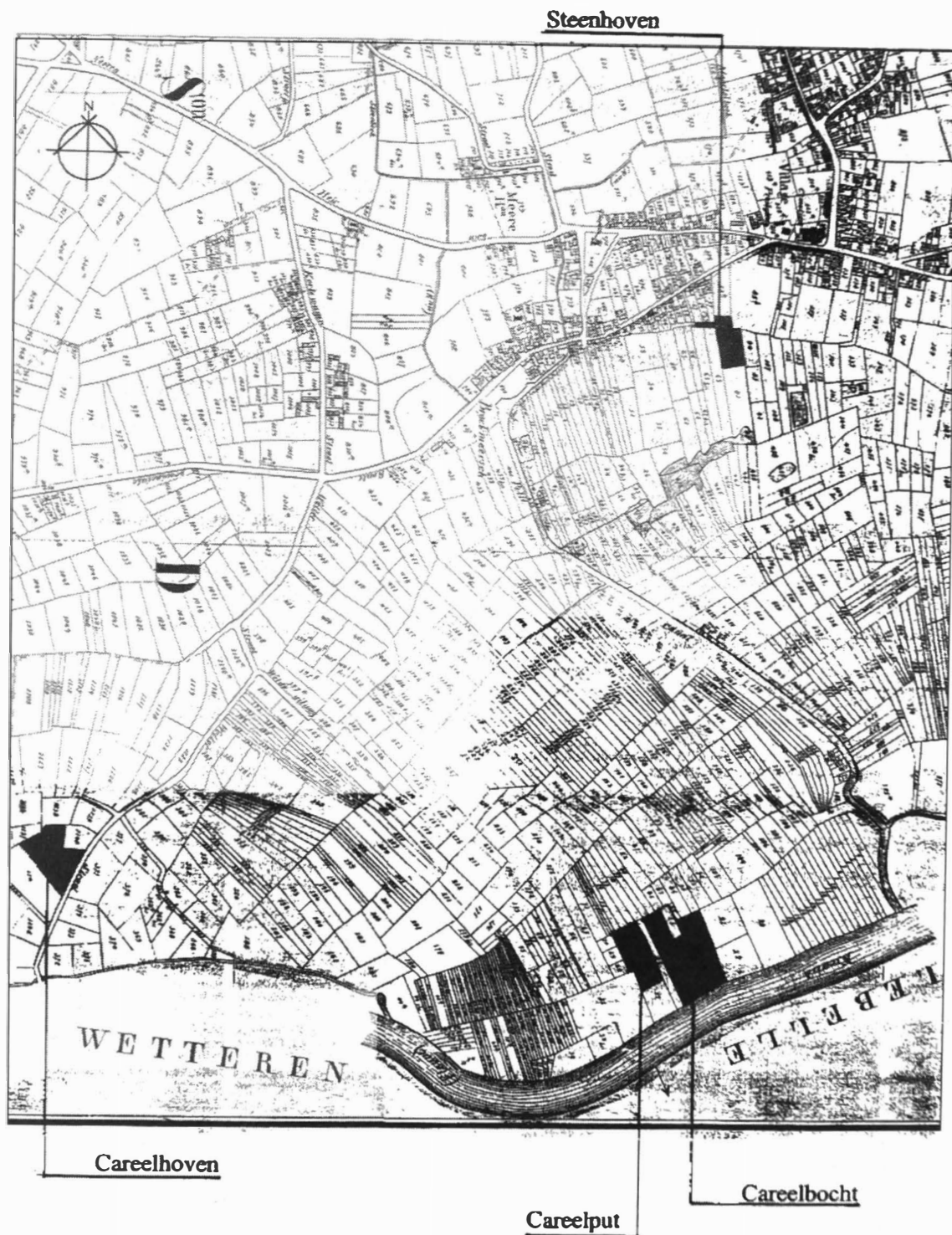
Tijdens een wandeling in het gezelschap van Petrus Librecht¹² werd door hem een stuk grond op Schellebels grondgebied, in de onmiddellijke omgeving van de *Witte Buis* ter hoogte van de oude Scheldemeander, aangeduid met het toponiem *Steen(h)oven* (Schellebelle, Sectie A nr. 1517 en 1517bis). Dat stuk land werd in de Aanwijzende Tabel van 1835 nog niet als dusdanig benoemd, wel als *Langedongen*, de algemene benaming voor het grotere, er rond liggende gebied. In 1860 was het stuk sectie A nr. 1517 eigendom van Françoise Jacobs, weduwe van Debaere uit Overmere.

⁹ Gesprek André Van De Sompel met Marcel Meys, 24 september 1991.

¹⁰ De oostelijke kant van de huidige Koninklijke Harmonie, Koffiestraat 72, Kalken. Ongelijkvormige roodpaarse bakstenen werden nog opgemerkt in woningen langs de Provinciebaan te Kalken, op Schellebelle-Aard, in schoolgebouwen te Beervelde en Destelbergen en zeker ook in Heusden.

¹¹ Notitieboekje opgesteld door Gustaaf Verschraegen (1914-2003). De gegevens uit dat boekje werden gepubliceerd als de bijdrage "De bewoners van de Koffiestraat eind 19de eeuw – begin twintigste eeuw: een verkenning", in *Het Sinte-Pieterke Kalken*, 9de jg., 1998, nr. 16, p. 1323-1334.

¹² Interview van André Van De Sompel met Petrus Librecht (1909-1994, 2 oktober 1994) en later bevestigd door zijn broer Alfons (°1916, 25 augustus 2003).

Illustratie 3: Situering van de stukken grond met toponiem careel-, uittreksel plan van Popp, Kalken (omstreeks 1860).

Het stuk sectie A nr. 1517bis was eigendom van Therese Deletter, eveneens uit Overmere. De omgevende stukken grond (sectie A nrs. 1505, 1506, 1518 en 1519) waren toen eigendom van Antoinette Tibbaut, weduwe van François De Weirt, uit Kalken en schoonzus van burgemeester en notaris Adolphe Tibbaut (zie illustratie 4).

Bedenkingen.

In de archieven werden tot op heden geen gegevens aangetroffen die de mondelinge getuigenissen kunnen staven.

Dat in Kalken steen werd gebakken, hoeft niet echt te verwonderen. De meersen op Kalkens grondgebied maken deel uit van het alluvium van de Schelde. De deklaag van dit gebied wordt gevormd door een alluviaal kleipakket van holocene oorsprong, meer dan 1m dik met daaronder een pakket zandleem (1 tot 4m dik), vaak met plantresten vermengd. De bovengrond is op de natste plaatsen verveend, de ondergrond is zandig, lemig of venig. In en nabij de oude bedding langsheen de rand van de alluviale vlakte, komt meestal sterke veenvorming voor.

Hoewel geen direct verband aanwijsbaar is, kan een beperkte turfwinning in de meersen mogelijks in verband gebracht worden met het steenbakken¹³.

Een aantal toponiemen uit het meersgebied kunnen wijzen op steenbakkersactiviteiten. In het *Aanwijzend Tableau der Eigenaars Grond - Eigendommen en der zelve grootte* uit 1826 vinden we een aantal plaatsnamen terug¹⁴: *Careelbocht* (Laarne, 2de afdeling, sectie D, nrs. 23, 24, 26, 27 en 30), *Careelput* (sectie D25), *Careelhoven* (sectie D1141 en 1142) en *Steenhoven* (sectie C66 (dreef), 79 en 80). Deze plaatsnamen werden opgetekend bij het ontstaan van het kadaster en dateren allen van vóór de 19de eeuw (zie illustratie 3).

In tegenstelling tot de hierboven aangehaalde recente naamgeving *Steenhoven* in Schellebelle, kennen we rond dit onderwerp voor Kalken geen toponiemen die date-

¹³ DE LANDTSHEER K., *Bijdrage tot het Archeologisch onderzoek van de gemeente Kalken (Laarne) (O.-VL.), Prospektie, Analyse, Synthèse*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, RUG, 1980-1981, pp. 18-20. De enkele vijvers, vermeld op de Poppkaart (waarvan nu verschillende zijn verdwenen) en o.a. gekend onder de naam Rietputten, getuigen van uitveningen in dergelijke natte gebieden. Het gaat meer bepaald om de percelen, alle gelegen in de Molenmeers, sectie C, met de nummers 2bis, 4bis, 5, 5bis, 25bis, 81bis, 110, 142, 184, 212, 459, 472, 477; 478 en 492a.

Uit de perceelsnummering blijkt dat een deel hiervan ontstaan zijn tussen de terreinopname en de eigenlijke Primitieve Plans (namelijk de bisnummers), geen enkele daarna. Op Ferraris (1771-1777- vinden we geen spoor terug dat op deze uitvening zou kunnen wijzen. Tot slot vinden we op de kaart van Benthuyts (1756) de percelen sectie C nummers. 1 t.e.m. 11 en 492 en 493. Hierop vinden we geen enkel uitgeveend perceel terug. Zo we Ferraris vertrouwen, veronderstelt dit dat de (meeste) uitveningen grosso modo plaatsvonden tussen het laatste kwart van de 18de eeuw en de Primitieve plans (ca 1835). Enkel de putten langs de Vaart zijn nu verdwenen.

¹⁴ *Aanwijzend Tableau der Eigenaars Grond - Eigendommen en der zelve grootte*, Kalken, uit 1826, opgemaakt door en in gebruik bij de dienst Registratie der Domeinen te Aalst, met concordantietabellen tussen de toponiemen en de overeenkomstige kadasternummering.

ren van na het Ancien Regime. Zelfs wat betreft de vraag naar plaatsen waar in de 19de eeuw klei gegraven en steen gebakken zou zijn, leverden mondelinge getuigenissen slechts vage aanduidingen op: *langs weerskanten van de Menneweg en in Broekmeers, ten zuiden van de (Oude) Schelde, langs de Vaart, enz...*

Reeds vanaf de zestiende eeuw, maar zeker tot en vooral in de 19de eeuw werden stroomafwaarts de Schelde, tussen Gent en Dendermonde, stenen gebakken in de meersen van Heusden, Destelbergen en Melle¹⁵. Langs de Schelde, even stroomopwaarts Gent, onder andere in Merelbeke en Zevergem¹⁶, maar ook in de Leiemeersen tussen Gent en Deinze, onder andere te Sint-Martens-Latem ¹⁷.

Ook de wetgeving terzake evolueerde mee. Bij Koninklijk Besluit van 9 juli 1845 werd bepaald dat de lokale autoriteiten het uitgraven van klei en het bakken van steen konden toelaten indien dat op minstens driehonderd meter van dijken, sluizen, bruggen en andere waterkunstwerken gebeurde. Een Koninklijk Besluit van 27 oktober 1846 maakte de uitbating van een steenbakkerij (zowel een vaste of meerseizoens- als een eenseizoenssteenbakkerij) op een kortere afstand van de waterkunstwerken mogelijk indien er, na consultatie van de lokale autoriteiten, de wateringen en de Administratie van Bruggen en Wegen, geen enkel gevaar voor die waterkunstwerken bleek te zijn¹⁸.

Er werden geen verwijzingen gevonden van aanvragen of goedkeuringen in verband met occasionele steenbakkerijen op Kalkens grondgebied. Evenmin werden tot op heden vermeldingen van inwoners als steenbakkers aangetroffen.

Uit dit eerste onderzoek blijkt dat het bakken van steen in de Kalkense meersen een zeldzame aangelegenheid was, waarvoor geen directe oorzaken aanwijsbaar zijn. De kwaliteit van de klei kan, zoals Cyriel Dauwe het schreef, een van de oorzaken zijn. Verder blijft het een open vraag blijft hoe in dat gebied de eigenaars en pachters van gronden, die voor kleiwinning in aanmerking konden komen, stonden tegenover die activiteit. Anders dan in de meersengebieden rond Gent, was in de Kalkense meersen sinds 1817 een administratie in de vorm van een polderbestuur werkzaam.

Met een getuigenis uit het recentere verleden willen we deze bijdrage afsluiten.

¹⁵ HASQUIN H. (e.a.), *Gemeenten van België. Geschiedkundig en administratief geografisch woordenboek, delen 1 en 2*, Gemeentekrediet van België, 1980.

¹⁶ www.zevergem.org/DeGemeente/Geschiedenis/steenbakkerij.htm.

¹⁷ VAN DEN ABEELE R., Bakstenen en veldsteenovens langs de Leie te Sint-Martens-Latem en omgeving, in *Heemkring Scheldeveld*, jaarboek XXIII, 1994, p. 101-119.

¹⁸ *Pandectes Belges*, Tome 14, Briquetterie, Brussel, 1885, p. 658-659.

Het ter plaatse bakken van stenen in de twintigste eeuw

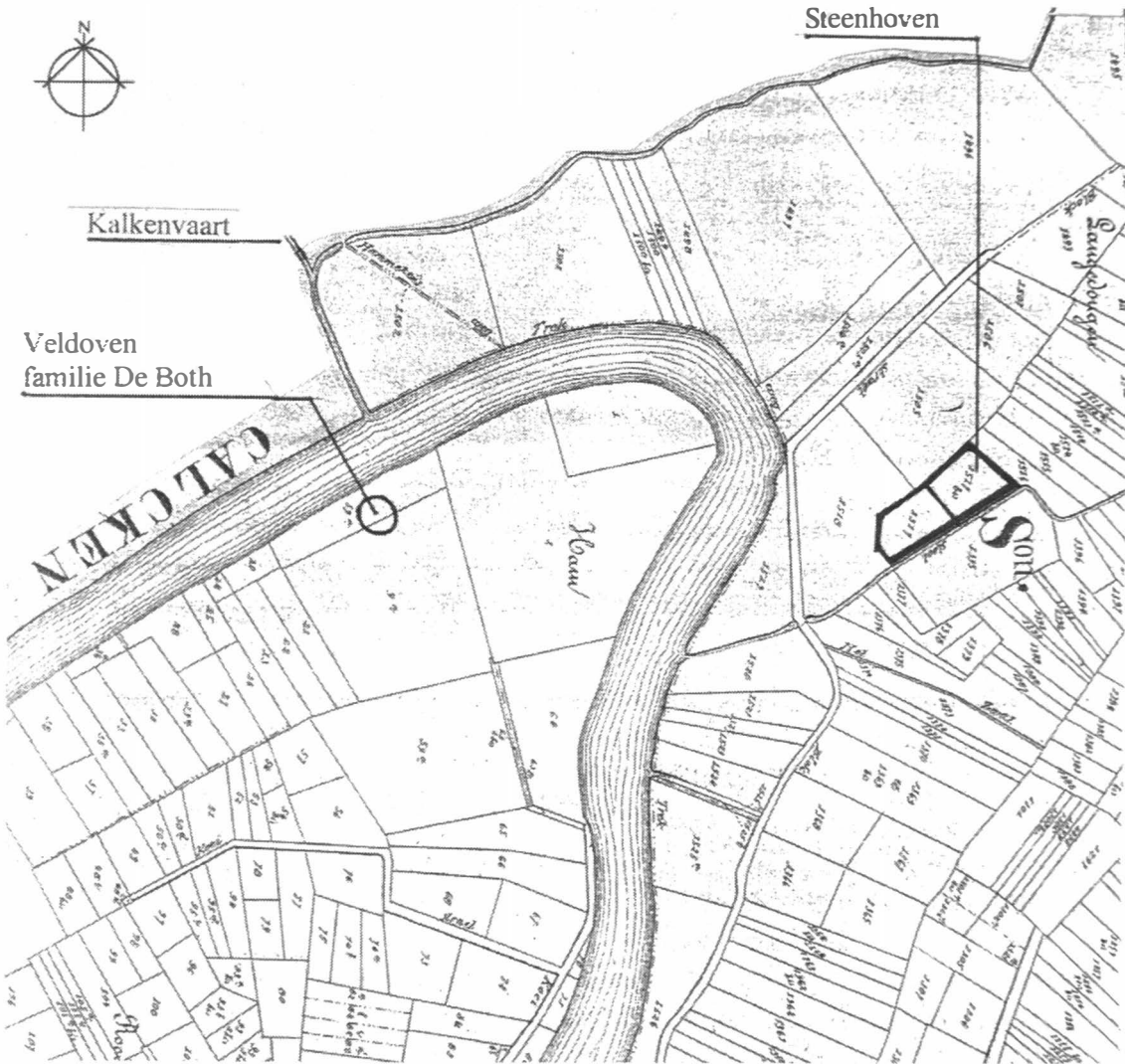
Een ander verhaal situeerde een mislukte steenoven in de omgeving van Kalkenvaart, op het grondgebied van Schellebelle¹⁹. De gezinnen van de broers Charles Louis De Both (1859-1937) - Maria Virginia Temmerman (1860-1927) en François De Both (1862-1938) - Angela Sylvie Temmerman (1865-1952), die op Schellebelle-Aard woonden, werden kort na 1906 onteigend voor de verbreding van de Schelde en de aanleg van een winterdijk²⁰. Voor de twee gezinnen samen werd kort daarop een nieuwe woning gebouwd. Voor de bouw van een tweede woning waren er onvoldoende middelen en de plannen werden door het uitbreken van WO I op de lange baan geschoven. Omdat stenen blijkbaar duur waren, groeide het plan om zelf stenen voor een tweede woning te bakken. Dat gebeurde kort na WO I op een stuk grond dat hun eigendom was: Schellebelle, Sectie A nr. 19e. Blijkbaar was er voldoende en geschikte klei voorradig. De twee families bereidden het ganse proces voor tot en met de vorming van de veldoven. Voor het bakken van de gedroogde stenen zelf, werd beroep gedaan op een derde. Dat bleek een misrekening te zijn: door de afgelegen ligging kon er blijkbaar onvoldoende brandstof aangevoerd worden om de oven volledig te laten lukken. Van de gelukte stenen, rood van kleur, werd een hoeveelheid gebruikt voor de bouw van stallingen en varkenshokken. De mislukte stenen bleven op de bakplaats achter, tot in de jaren 1950 het terrein “opgekuist” werd.

Bibliografie

- BOGAERT E., VAN DE SOMPEL A., *Kalken van de Franse Revolutie tot de gemeentefusie met Laarne. Bijdragen tot het historisch onderzoek*, Kalken, 1997.
- CENTRALE VOOR PROJECTIE-ONDERWIJS, *Van klei tot baksteen*, Leuven, s.d.
- CLERE J.-F., *Essai pratique sur l'art du briquetier au charbon de terre, d'après les procédés en usage dans le département du Nord et dans la Belgique*, Paris, 1828.
- DAUWE C., *Calcken door de eeuwen heen*, Kalken, 1908.
- *De Grote Oosthoek Encyclopedie*, deel 11, 7de uitgave, Utrecht, 1976.
- DE LANDTSHEER K., *Bijdrage tot het Archeologisch onderzoek van de gemeente Kalken (Laarne) (O.-VI.), Prospektie, Analyse, Synthese*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, RUGent, 1980-1981.
- DE NIËL P., Van aarde ben ik gemaakt, in *Grondstof, stof tot nadenken, steen 2003*, Open Monumentendag Vlaanderen, s.l., 2003, pp. 53 - 59.
- HASQUIN H. (e.a.), *Gemeenten van België. Geschiedkundig en administratief geografisch woordenboek*, delen 1 en 2, Gemeentekrediet van België, 1980.

¹⁹ Gesprekken met Emiel De Both (28 augustus 2003 en 1 september 2003) en Achiël De Both (2 september 2003).

²⁰ Na de overstroming van 1906 van het gebied rond Grembergen en Moerzeke, werd werk gemaakt van de aanleg van een degelijke winterdijk langsheen de Schelde.

Illustratie 4. Situering van het stuk grond, genaamd Steen(h)oven (19de eeuw) en van het terrein waar steen gebakken werd door de familie De Both (20ste eeuw), uittreksel kaart van Popp, Schellebelle (omstreeks 1860).

- HOLLESTELLE J., *De steenbakkerij in de Nederlanden tot omstreeks 1560*, Assen, 1961.
- LEKENS L., VERCRUYSSSEN M., *Dorpsbeelden uit het verleden. Destelbergen en Heusden*, Destelbergen-Heusden, 1993.
- MALEPEYRE F., *Nouveau manuel complet du Briquetier*. Nouvelle édition par A. Roman, Paris, 1883.
- MEYS M., Honderd bewogen jaren uit de geschiedenis van de Kerk van Kalken, ca. 1550-1650, in *Castellum*, jg. VIII, nr. 3, september 1991, p. 5-63.
- Open Monumentendag 2003. Schoolhuis Kalken. Zomerpaviljoen Laarne, in *Vruchten van het platteland* 5, Laarne, 2003.
- *Pandectes Belges*, Tome 14, Briquetterie, Brussel, 1885, p. 658-675.
- PEIRS G., *Uit klei gebouwd: baksteenarchitectuur van 1200 tot 1940*, Tiel, 1979.
- VAN DEN ABEELE R., Bakstenen en veldsteenovens langs de Leie te Sint-Martens-Latem

en omgeving, in: *Heemkring Scheldeveld*, jaarboek XXIII, 1994, p. 101-119.

- VAN DE SOMPEL A., Een nieuwe muziekzaal voor de Kalkense harmonie St.-Cecilia in 1877-1878, een denkoefening: wie, wat en waarom?, in *Castellum*, jg. XVI, nr. 2, juni 1999, p.28-42.
- VAN DE WALLE A.L.J., *Het Bouwbedrijf in de Lage Landen tijdens de Middeleeuwen*, Antwerpen 1959.
- VAN DOORNE G. (red.), *Een stad in opbouw. Gent vóór 1540*, Tielt, 1989.
- VAN DOORNE G. (red.), *Een stad in opbouw. Gent van 1540 tot de Wereldtentoonstelling van 1913*, Tielt, 1992.
- www.zevergem.org/DeGemeente/Geschiedenis/steenbakkerij.htm

Interviews en gesprekken van André Van De Sompel met:

- Petrus Librecht, 2 oktober 1994.
- Marcel Meys, 24 september 1991.
- Alfons Librecht, 25 augustus 2003.
- Emiel De Both, 28 augustus 2003 en 01 september 2003.
- Achiël De Both, 02 september 2003.
- Bernadette De Both, 09 september 2003.

Niet gepubliceerde bronnen:

- Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, Afdeling Kaarten en plattegronden, kaarten Popp voor Kalken en Schellebelle.
- Gent, Ministerie van Financiën, Archief Kadaster: Schellebelle, *Oorspronkelijke aanwijzende tabel der Grond-eigenaren en der ongebouwde en gebouwde vaste eigendommen*, 1835.
- Kalken, archief Marcel Meys, *Aanwijzend Tableau der Eigenaars Grond - Eigendommen en der zelve grootte, Kalken*, Registratie der Domeinen Aalst, 1826.
- Kalken, familiearchief Gustaaf Verschraegen, notitieboekje over de bewoners van de Koffiestraat, eind negentiende eeuw - begin twintigste eeuw. De gegevens uit dat boekje werden gepubliceerd als de bijdrage “De bewoners van de Koffiestraat eind 19de eeuw - begin twintigste eeuw: een verkenning”, in *Het Sinte-Pieterke Kalken*, 9de jg., 1998, nr. 16, p. 1323-1334.
- Laarne, gemeentehuis, Archief Kalken, *Onderneming betreffende het kuischen, rechtekken en verbreedten van de gemeentevaart*, 1941.

DOORLICHTING VAN EEN PAROCHIE. HET BEZOEK VAN KAREL MAES, BISCHOP VAN GENT, AAN LAARNE OP 25 MEI 1611

Eric Balthau

De kerk van Laarne is één van oudste beschermde monumenten van Laarne. Naar aanleiding van de laatste grote restauratie verscheen in 1992 het boek *De bouwgeschiedenis van de Sint-Machariuskerk van Laarne* ¹ Het boek was hoofdzakelijk het resultaat van een analytisch onderzoek van de kerkrekeningen vanaf 1574-1576. Het was echter onmogelijk alle bronnen in het onderzoek te betrekken. Een van de meest interessante bronnen voor de kennis van het parochiale leven in de 17de en 18de eeuw - veel ruimer dan voor het kerkgebouw alleen- zijn de verslagen van de visitaties die bisschoppen en dekens aan de parochie hebben gebracht. In dit artikel willen we ingaan op het bezoek dat Karel Maes, bisschop van Gent, bracht aan de parochie Laarne op 25 mei 1611 en willen we het verslag dat van deze visitatie werd gemaakt, confronteren met de informatie die we met het oog op de publicatie van het boek over de bouwgeschiedenis van de kerk van Laarne hebben verzameld en met de resultaten van verder onderzoek.

Hoewel het jaarlijkse bezoek van de bisschop aan de parochies van zijn diocesis reeds in de vroege middeleeuwen werd voorschreven, zijn de bewaarde visitatieverslagen het resultaat van de voorschriften van het concilie van Trente ². In 1545 riep keizer Karel V immers een algemeen concilie samen dat een einde moest maken aan de opmars van het protestantisme in de westerse christenheid en moest leiden tot een algemene hervorming van de kerk in hoofd en leden. Door allerlei omstandigheden, niet in het minst door de besluiteloosheid van de kerkelijke leiders zelf, duurde het concilie, dat te Trente (Noord-Italië) werd gehouden, tot 1563. Het belang van het concilie van Trente kan echter moeilijk overschat worden. Ondanks het Tweede Vaticaans concilie (1962-1965), dat de kerk een moderne wending moest geven, bleven vele bepalingen van het concilie van Trente, o.a. betreffende de kerkelijke structuren, van toepassing tot vandaag. Door de pauselijke bul *Super universis* van 12 mei 1559 werd het aartsbisdom Mechelen opgericht, waartoe ook het nieuwe bisdom

¹ BALTHAU E., SCHEPENS E.L., BERTELOOT R., HOLEMANS I., *De bouwgeschiedenis van de Sint-Machariuskerk van Laarne*, Laarne, 1992.

² Voor deze inleiding steunden we vooral op WEEMAES R., *Visitatieverslagen van Karel Maes, bisschop van Gent. Diarium mei-juni 1611*, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, Brussel, 1987, p. V- XLVI; CLOET M., *Itinerarium visitationem Antonii Triest episcopi Gandavensis (1623-1654). De visitatieverslagen van bisschop Triest*, Symbolae facultatis litterarum et philosophiae Lovaniensis. Series A, deel 2, Leuven, 1976; CLOET M., COLLIN L., BOUDENS R., *Het bisdom Gent (1559-1991). Vier eeuwen geschiedenis*, Gent, 1991.

Gent behoorde ³. Een andere hervorming betrof de hernieuwde verplichting voor de bisschop om zijn parochies op regelmatige basis te visiteren: *de bisschoppen zullen niet nalaten om ieder jaar al de parochies van hun diocees te visiteren, hetzij in eigen persoon, hetzij, indien ze verhinderd zouden zijn, door een aangesteld visitator. Indien het bisdom te uitgestrekt is om ieder jaar alle parochies aan de beurt te laten komen, zullen ze toch het merendeel bezoeken, derwijze dat iedere parochie minstens om de twee jaar aan de beurt komt* ⁴. De bedoeling van deze maatregel was het doen ingang vinden van de zuivere orthodoxe leer, met uitsluiting van iedere ketterij, het bewaren van het goede en het uitroeien van de slechte zeden, het bezielen van het volk door vermaningen en door aansporing tot godsdienstigheid, vrede en zuiverheid van het leven, het heffen van maatregelen op allerlei gebied tot welzijn van de gelovigen, aangepast aan tijd en omstandigheden ⁵. Het directe contact tussen de bisschoppen enerzijds en de geestelijkheid en de gelovigen van zijn diocees anderzijds moest dus hersteld worden. De mate waarin de bisschoppen hun visitaties hebben uitgevoerd, kan dus beschouwd worden als een graadmeter voor de mate waarin zij de bepalingen van het concilie van Trente hebben willen uitvoeren.

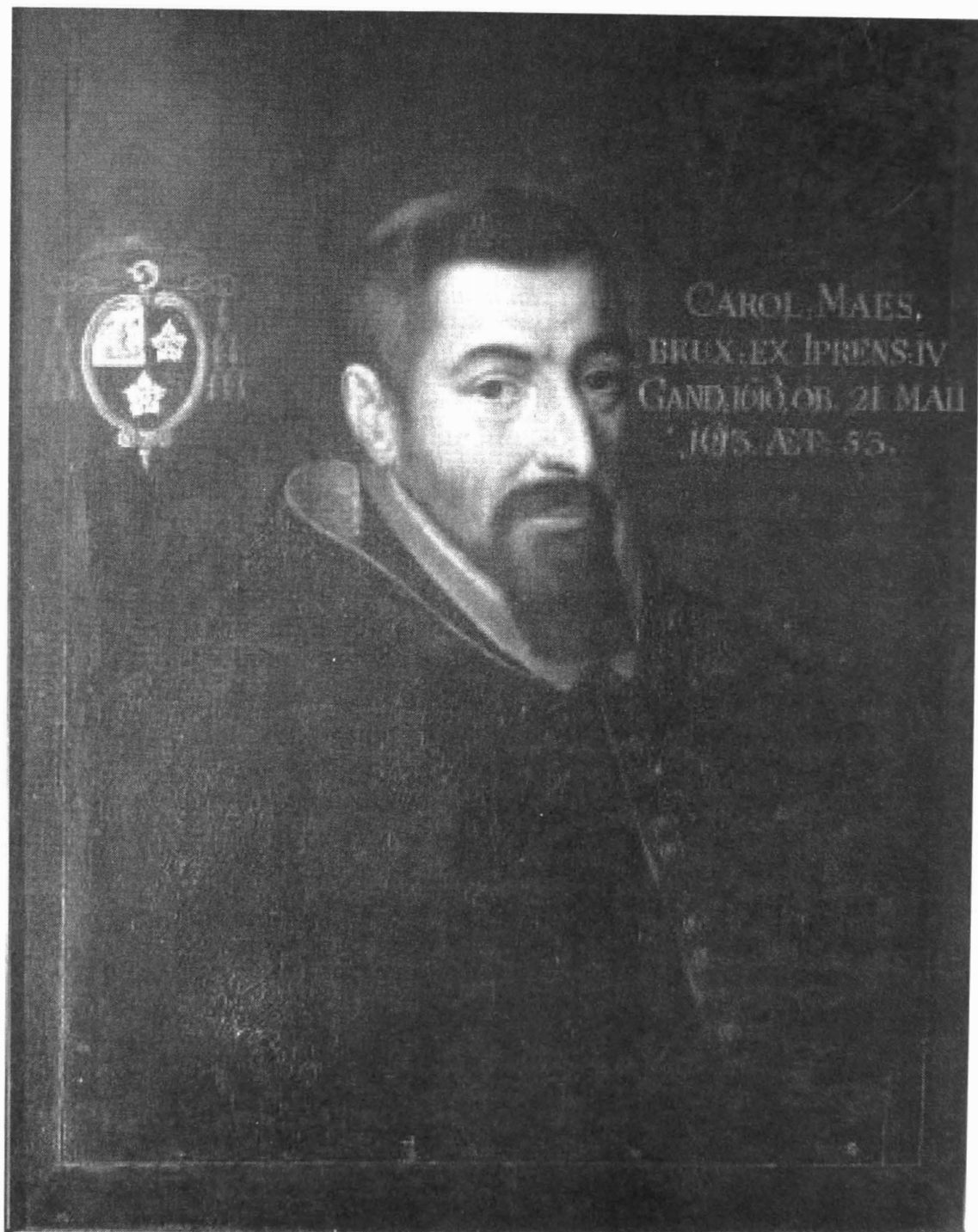
De uitvoering van de Tridentijnse bepalingen kwam echter meestal traag op gang, voornamelijk door de religieuze troebelen in de Nederlanden. In 1566 was er de beeldenstorm, gevolgd door de opstand tegen de Spaanse bezettingsmacht, die geleidelijk evolueerde tot een regelrechte oorlog en burgeroorlog tussen katholieken en protestanten, tussen aanhangers van Filips II, koning van Spanje, en voorstanders van een religieus gematigd, regionalistisch federalisme met republikeinse inslag. De bepalingen van het concilie van Trente werden pas in 1565 uitgevaardigd in het aartsbisdom Mechelen en in 1570 in het bisdom Gent. De hoekstenen van de hervorming waren de driejaarlijkse provinciale concilies. Tot het Twaalfjarig Bestand van 1609 tussen Spanje en de Republiek der Verenigde Provinciën werden slechts drie provinciale concilies gehouden, namelijk te Mechelen in 1570, te Leuven in 1574 en te Mechelen in 1607.

De wankele politiek-religieuze toestand had ook langdurige sedesvacaties in het bisdom Gent tot gevolg. De eerste bisschop van Gent, Cornelius Janssens (1565-1576), werd pas in 1566 benoemd en kon pas in 1568 naar Gent komen. Na zijn overlijden duurde het nog tot 1587 vooraleer zijn volwaardige opvolger, Willem Lindanus (1587-1588), kon aantreden. Na diens korte ambtsperiode trad in 1590 Pieter Damant (1590-1609) aan als bisschop van Gent. In dergelijke omstandigheden was

³ Voor 1559 behoorde het gebied ten westen van de Schelde tot het bisdom Doornik, het gebied ten oosten van de Schelde tot het bisdom Kamerijk. De Vier Ambachten, met o.a. Axel en Hulst, behoorden tot het bisdom Utrecht. Ook na 1559 bleef de Schelde de oostelijke en zuidelijke grens van het bisdom Gent, met uitzondering voor de parochies Gavere, Melsen, Wetteren, Schellebelle, Dendermonde, Lebbeke, Vlassenbroek, Baasrode, Sint-Amands, Mariekerke, Bornem en Hingene die ook tot het bisdom Gent gingen behoren.

⁴ Aangehaald door R. WEEMAES, *Diarium*, p. VIII.

⁵ Aangehaald door R. WEEMAES, *Diarium*, p. VIII.

*Illustratie 1. Portret van bisschop Karel Maes door een onbekend schilder
(Gent, Sint-Baafskathedraal).*

© KIK Brussel.

het ook moeilijk om de verplichte jaarlijkse diocesane synodes te houden. In het bisdom Gent werd de eerste diocesane synode gehouden in 1571, de volgende pas in september 1613.

In dergelijke omstandigheden was het visiteren van de parochie uiteraard ook een moeilijke zaak. Bisschop Maes vermeldt in 1611 dat sommige parochies geen bisschop meer gezien hadden sinds 40 jaar. In de geest van het concilie van Trente werd tijdens het provinciaal concilie te Mechelen in 1607 opnieuw gewezen op het grote belang van de visitaties van bisschoppen en dekenen aan de parochies. De visitaties waren het instrument bij uitstek voor de heropbouw van het godsdienstig en kerkelijk leven in de parochies.

In deze omstandigheden werd Karel Maes op 5 november 1609 benoemd tot bisschop van Gent ⁶. Enkele maanden voordien, op 9 april 1609, was het Twaalfjarig Bestand tussen Spanje en de Republiek der Verenigde Provinciën gesloten. De door zijn voorganger geplande diocesane synode werd uitgesteld, onder andere omdat de bisschop zich eerst grondig wilde informeren over de staat van zijn bisdom door persoonlijk contact met parochies, priesters en andere verantwoordelijken. Tussen 2 mei en 22 juni 1611 slaagde de bisschop er in om 69 van de ongeveer 150 parochies, en daarnaast een tiental kloosters, in zijn bisdom te bezoeken. Rekening gehouden met het feit dat wegens de slechte wegen enkel de zomermaanden in aanmerking kwamen voor visitaties en dat sommige parochies door de onveiligheid nog steeds onbereikbaar waren, moet dit een helse onderneming zijn geweest. De geplande diocesane synode heeft Maes echter niet meer meegemaakt. Hij stierf op 52 jarige leeftijd op 21 mei 1612. Door zijn visitatie had hij echter de basis gelegd voor de diocesane synode die doorging in september 1613.

Vooral onder leiding van de Leuvense hoogleraar M. Cloet werd de afgelopen decennia onderzocht hoe de doelstellingen en de richtlijnen van het concilie van Trente uitvoering kregen in de dekenaten en parochies van de bisdommen van de Mechelse kerkprovincie, ook in het bisdom Gent ⁷. De verslagen van bisschoppelijke en dekenale visitaties aan de parochies vormden hiervoor de eersterangsbronnen. Het zgn. *diarium* van bisschop Maes, met de verslagen van zijn visitaties, werd in 1987 uitgegeven door Richard Weemaes ⁸. De visitaties gebeurden volgens een vast

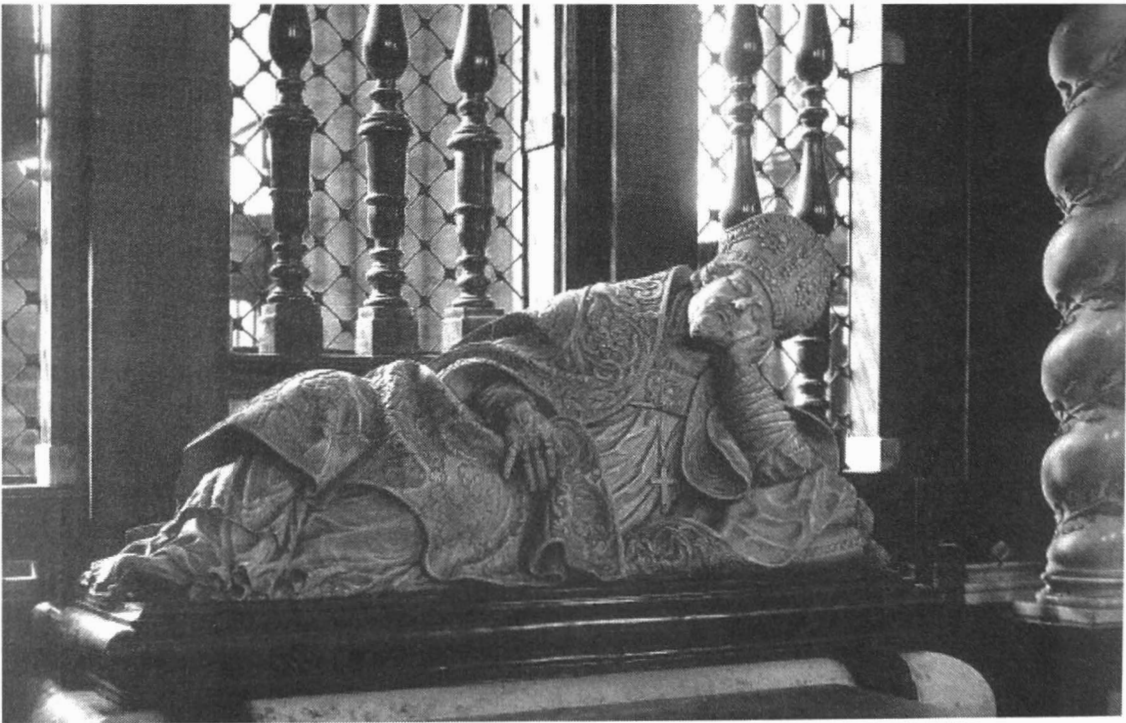
⁶ Biografische gegevens over Karel Maes vindt men bij R. WEEMAES, *Diarium*, p. X e.v. en M. J. MARINUS, K. Maes, H.F. van der Burch en J. Boonen (1610-1621): drie bisschoppen tijdens het Twaalfjarig Bestand, in *Het bisdom Gent (1559-1991)*, p. 58-59.

⁷ Verwijzingen naar literatuur vindt men in de bibliografie van het recent verschenen boek van PUT E., HARLINE C., *Verloren schapen, schurftige herders. De helse dagen van bisschop Mathias Hovius 1542-1620*, Leuven, 2002. Voor het dekenaat Dendermonde is er de studie van VLEMINCX M., *Godsdienstig en zedelijk leven in het dekenaat Dendermonde gedurende de eerste helft van de XVIIde eeuw (1596-1657)*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling Katholieke Universiteit Leuven, 1978.

⁸ R. WEEMAES, *Visitatieverslagen van Karel Maes, bisschop van Gent. Diarium mei-juni 1611*, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, Brussel, 1987. Het verslag van zijn visitatie aan Laarne vindt men op p. 83-86.

patroon. Na de ontvangst door de geestelijke en wereldlijke overheid volgde een kerkdienst met toediening van het vormsel. Daarna volgde de inspectie van het kerkgebouw en het kerkhof, en de ondervraging van de verschillende verantwoordelijke personen. Ook deze ondervraging gebeurde volgens een vast patroon. Weemaes is er in geslaagd de vooraf vastgestelde vragenlijst te reconstrueren ⁹. De antwoorden op deze vragen werden door de secretaris van de bisschop in beknopte vorm genoteerd maar zij geven toch een overzicht van de toestand van de parochie op verschillende vlakken.

In tegenstelling tot anderen die het visitatieverslag van bisschop Maes hebben bestudeerd ¹⁰ wilden wij het visitatieverslag van bisschop Maes confronteren met andere bronnen over de parochie Laarne uit dezelfde periode. Hieruit blijkt dat de bisschop, op enkele details na, zeer goed geïnformeerd werd over de staat van de parochie. Wij opteerden er echter voor om het resultaat van deze confrontatie niet als een apart deel van dit artikel maar als voetnoten bij de desbetreffende zin uit het verslag te voegen. Wij hopen dat dit misschien niet qua vorm maar wel qua inhoud zal leiden tot een beter begrip van het visitatieverslag van bisschop Maes.

Illustratie 2. Grafmonument van bisschop Karel Maes door steenhouwer Rombout Pauwels en siersmid Joannes Arens, ca. 1666 (Gent, Sint-Baafskathedraal). © KIK Brussel.

⁹ R. WEEMAES, *Diarium*, p. 253-260.

¹⁰ K. BOSTEELS, De visitaties van de Gentse bisschoppen Karel Maes en Antoon Triest (1611-1653). Een halve eeuw Contrareformatie te Dendermonde, *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, vierde reeks, 22, 2003, p. 247-364.

Tekst ¹¹.

Op de vijftiengste, vroeg in de morgen, van Lochristi ¹² naar Laarne. Hij inspecteerde er het Heilig Sacrament, de Heilige Olie, de doopvont, het kerkgebouw, het kerkhof, de sacristie, de uitrusting, enz., en ondervroeg heer Jan Schatteman, pastoor en bezitter van het beneficium ¹³, enz. De kerk is gewijd aan de

¹¹ Ik wil uitdrukkelijk collega Johan De Wilde, classicus, danken voor de correctie van de vertaling en voor enkele inhoudelijke aanvullingen.

¹² Zonder twijfel had bisschop Maes de nacht van 24 op 25 mei 1611 doorgebracht in het kasteel de Rozelaar te Lochristi. Het hof werd in de tweede helft van de 13de eeuw een buitenverblijf van de abt van de Gentse Sint-Baafsabdij. Bij de opheffing van de Sint-Baafsabdij in 1537 werd het buitengoed eigendom van de proost van het Sint-Baafskapittel van Gent. Bij de oprichting van het bisdom Gent in 1561 werden de goederen van de proost, waaronder het kasteel de Rozelaar, eigendom van de bisschop van Gent; zie B. VERVAET, Het kasteel van Lochristi, *Jaarboek van de Heemkundige Kring De Oost-Oudburg*, XXXI, 1994, p. 5-17. Na zijn bezoek aan Laarne vertrok bisschop Maes naar Overmere, en visiteerde op dezelfde dag ook nog de Sint-Denijsparochie van Kalken.

¹³ Jan Schatteman, zoon van Jacob Schatteman, werd geboren in 1572 of 1573. Zijn familienaam doet vermoeden dat hij afkomstig was uit Laarne of omgeving. Jacob Schatteman bezat in 1570 een hoeve en drie percelen grond in Laarne, en was kerkmeester van Laarne op het einde van de jaren 1580; zie J. DE WILDE, *Het faict van tooverie* in Laarne (1607-1608): enkele feiten en bedenkingen, *Castellum*, XVIII, 2001, nr. 4, p. 12. Jan Schatteman was baccalaureaat in de theologie en in het kerkelijk en burgerlijk recht. Op 25 mei 1606 benoemde Pieter Damant, bisschop van Gent, Jan Schatteman tot pastoor van Laarne in opvolging van Jacob Bertram; zie Gent, Rijksarchief, fonds Sint-Baafs en Bisdom, B 155, f° 65r°: 25 maii [1606] *collata fuit domino Joanni Schatteman presbitero diocesis Gandavensis cura parochialis ecclesie de Laerne jure devoluto*. Hij bleef pastoor van Laarne tot februari 1644. Hij stierf in 1646 en werd waarschijnlijk begraven in de kerk van Laarne. Gans zijn ambtsperiode lag hij in geschil met de heer van Laarne en met de schepenen van Laarne, die weigerden een nieuwe pastorie te bouwen, maar ook omdat pastoor Schatteman zich actief inliet met de administratie van het kerkbestuur en de armentafel. Onder zijn invloed werden de kerkelijke inkomsten geactualiseerd en het archief opgeslagen in een speciale ruimte. Hij had een goede relatie met zijn parochianen, was onvermoeibaar in het preken en het onderrichten, maar wilde zijn persoonlijke stempel drukken op alles wat te maken had met de kerk en het religieuze leven in Laarne. Onder zijn impuls werden in 1621 de Broederschap van de Heilige Macharius heropgericht, en in 1622 de Broederschap van Onze-Lieve-Vrouw-van-de-Rozenkrans. In 1614 werd de Sint-Machariusprocessie (op Pinkstermaandag) met een derde ingekort. Onder pastoor Jan Schatteman werd de kerk van Laarne uitgebreid tot haar huidige vorm. Jan Schatteman is de schrijver van het boek *Het leven vanden H. Macarius, patriarch van Antiochien, beschermmer vande peste*, uitgegeven in 1623 bij Jan van de Kerckhove te Gent; zie M. CLOET, *Itinerarium visitationem Antonii Triest episcopi Gandavensis (1623-1654). De visitatieverslagen van bisschop Triest*, Leuven, 1976, passim; *De bouwgeschiedenis*, p. 93-143.

Heilige Macarius; zij is gereconcilieerd ¹⁴. Het schilderij boven het hoofdaltaar werd verwijderd ¹⁵. Twee altaren zijn gewijd ¹⁶, twee zijn niet gewijd, waarvan er één geschikt is voor inwijding ¹⁷; ze zijn passend versierd. Het kerkgebouw is in een

- ¹⁴ Na de verwoesting van 1583 was de restauratie van de toren en de achterkerk begin 1601 ten einde, terwijl ook de andere delen van de kerk in die mate waren hersteld dat de kerk grotendeels op een normale manier opnieuw kon gebruikt worden. Op 27 mei 1601 kwam Pieter Damant, bisschop van Gent (1590-1609), in gezelschap van zijn kapelaan, mr. Joos van Poucke, naar Laarne om de kerk opnieuw te wijden, en de drie altaren te consacreren. Ondanks de omstandigheden viel de bisschop een feestelijke ontvangst te beurt. Bartholomeus van de Kerchove werd naar Gent gestuurd om wijn te halen. Baljuw-brouwer Jan Schepens leverde een ton biër waarvoor hij 15 s. kreeg en een kwartier van het kalf dat bij Jan de Vroe werd gekocht *tot behouf van de maeltijt van de voorn. bisschop*. Men haalde een stuk boter bij kerkmeester Jacques Schepens en de eieren bij de vrouw van Andries Mavaux. Pastoor Jacob Bertram zorgde voor boter en een hesp; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 81-82. Het dekenaal visitatieverslag van 1610 vermeldt *ecclesia Sancti Macharii est reconciliata et altaria consecrata*; zie Gent, Rijksarchief, fonds Sint-Baafs en Bisdom, B 2270, nr. 19.
- ¹⁵ In 1594-1595 werd de herstelling van het hoofdaltaar, gewijd aan de Heilige Drievuldigheid, aanbesteed. Schrijnwerker Pauwel van Hooteghem kreeg de opdracht *tvoetberd voor den hooghen aultaer en de tafele op den aultaer te maken*. In 1608-1609 liet het kerkbestuur een nieuw altaar in het hoogkoor plaatsen. Het schrijnwerk werd uitgevoerd door de Gentenaar Olivier Hals. De Gentse schilder Pieter Pieters kreeg de opdracht *tot tschilderen van de tafele op den hooghen aultaer*. Het stuk werd in 1609 opgesteld door de knechten van Pieters. Bij een zekere Remacle, *coopman int Paternoster tot Ghendt*, werd een grote hoeveelheid witte zijde gekocht, waarmee de Grauwzusters bij Sint-Jacobs gordijnen maakten tot het bekleden van het altaar. De zusters maakten ook een altaarkleed, waarvoor de stof werd geschonken door Ghislaine d'Estournel, echtgenote van Charles de Schouteete, heer van Laarne. Een nieuwe altaarsteen werd in 1611-1612 gekocht bij de Gentse steenkapper Jan de Coene. De Gentse schilder Jacques de Liemaecker bracht een opschrift in gouden letters aan *onder op den voet van den hooghen aultaer tafle*. Het nieuwe altaar werd op 22 juni 1614 gewijd door bisschop Van der Burch; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 79 en 126.
- ¹⁶ Bij de reconciliatie door bisschop Pieter Damant op 27 mei 1601 werden naast het hoofdaltaar, dat gewijd is aan de Heilige Drievuldigheid, ook het altaar van Onze-Lieve-Vrouw en het altaar van de Heilige Macharius gewijd. Het Onze-Lieve-Vrouwaltaar was in 1604-1606 gemaakt door de Gentse schrijnwerker Jacques Ondermaerck; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 90.
- ¹⁷ Het gaat om de altaren van de H. Anna en van de H. Hubertus. In 1606 werd het plan opgevat voor de oprichting van een altaar voor de H. Anna. Vermoedelijk bevond het zich tegen één van de oostelijke pijlers van de toren, naast de koordeuren. Op het ogenblik van de visitatie door bisschop Maes was het altaar nog niet af. In 1613-1614 werd de altaarsteen geplaatst en werd het altaar beschilderd. Het altaar van de H. Anna werd op 22 juni 1614 ingewijd door bisschop Van der Burch; zie VLEMINCX, *Dendermonde*, p. 28, noot 2. In 1642 werd een geheel nieuw altaar opgericht waarvoor de Gentse schilder Niclaeys Roose een schilderij maakte; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 130-131. Begin oktober 1645 werd het altaar van de H. Anna zwaar toegetakeld door rondtrekkende Hollandse troepen. In 1651 werd het gerestaureerd en werd een nieuw schilderij van Jan Baptist Gillis voorzien; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 148-149. In 1609 is er voor het eerst sprake van het altaar van Sint-Hubertus. Het altaar werd in 1609 per schip van Brussel naar Wetteren gebracht. Samen met het altaar in het hoogkoor en het altaar van de H. Anna werd het op 22 juni 1614 gewijd. Waarschijnlijk stond het altaar tegen één der oostelijke pijlers van de toren. Vóór 1621 werd het altaar voorzien van een schilderij van de Gentse schilder Pieter Pieters. In 1635 maakten de schrijnwerkers Pieter en Jan Duytschaever voetbanken voor het altaar van Sint-Hubertus. Beide altaren kregen in 1669 nog nieuwe ornamenten. Een laatste verwijzing van beide altaren vindt men in de kerkrekening van 1670. Beide altaren werden door bisschop Albert de Hornes afgeschaft in 1686. In 1686 kocht Jan Seghers, meier van Laarne, een oude altaarsteen van de kerk van Laarne voor de Berlindekapel. Vermoedelijk ging het om de altaarsteen van één van deze afgeschafte altaren; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 131, 150, 166 en 171.

goede staat, en deels gedekt met dakpannen, deels met riet ¹⁸. Alle vensters zijn intact ¹⁹; de sacristie is verzorgd ²⁰. De koster bewaart de sleutels van de kerk. Er is slechts één kleine klok ²¹. Het kerkhof is aan alle kanten afgesloten ²². Er zijn geen ongepaste afbeeldingen. Het Heilig Sacrament bevindt zich in een bescheiden taber-

¹⁸ In 1585 werden instandhoudingswerken aan het dak uitgevoerd waarbij uitsluitend stro werd gebruikt. De werklieden Lieven Bauwens en Gillis de Mey gebruikten 10 bundels latten en 775 bundels stro *voor de kercke te deckene*. In 1591 werden opnieuw herstellingen aan het strodak uitgevoerd door strodekker Jacob van Zele. In 1593 gebruikte Jacob van Zele opnieuw stro voor de kerk omdat *die ontdeckt was int legghen van de ghoten*. In 1594 gebruikte van Zele nog eens 50 bussels stro. Eind 1594-1595 werkte van Zele gedurende twee dagen aan het dak met de hulp van koster de Baere en zijn broers. Gerard Praet zorgde voor het snijden van de 900 wissel. De rekening van 1597-1598 vermeldt opnieuw werken aan het strodak door van Zele met de hulp van de koster gedurende anderhalve dag. Eind 1597-1598 repareerde van Zele met de hulp van de koster het dak van *het zijchoor van Ste. Macharis* met 150 bussels stro. In 1598-1599 haalde kerkmeester Jan Bracke met zijn wagen 425 bussels stro op in Laarne. Later leverde Laureys van Damme nog eens 200 bussels. Deze 625 bussels stro werden door Jacop van Zele gebruikt voor *tdecken van de voorn. kercke ende sanctuarie* (sacristie). Een jaar later repareerde van Zele ook het dak van *den hooghen choor* met 200 bussels stro. In 1602-1604 werd het stro op de daken van het hoogkoor en het Sint-Machariuskoor vervangen door tegels. Het Onze-Lieve-Vrouwkoor was nog met stro gedekt. In 1604 werd door Jan van Rijsselberghe twee dagen gewerkt *voor het decken van den choor van Onse Vrouwe* waarbij 175 bussels stro werden gebruikt. In 1605 of 1606 werd het dak nog eens met stro hersteld door Jacob van Zele en Jan van Rijsselberghe. In 1606-1608 werd ook het dak van het Onze-Lieve-Vrouwkoor gerestaureerd. Pieter van de Velde betaalde 2 s. voor *tstroot van thaude dack van Onse Vr. choor*; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 61-62, 76-77, 88-89 en 98. De achterkerk die pas later werd verbouwd, was vermoedelijk nog grotendeels met stro gedekt in 1611.

¹⁹ In de kerkrekeningen vindt men talloze betalingen aan glazeniers voor het herstellen van de vensters, zie *De bouwgeschiedenis*, *passim*.

²⁰ De huidige sacristie aan de noordzijde van de kerk werd gebouwd in 1739. Uit de verkoop van materialen van de afgebroken oude sacristie kan men afleiden dat de oude sacristie ongeveer op dezelfde plaats moet gestaan hebben. Nog in 1599 werd stro gekocht *voor tdecken van de voorn. kercke ende sanctuarie* (sacristie); zie *De bouwgeschiedenis*, p. 77 en 184.

²¹ De kerk van Laarne had in 1611 vermoedelijk inderdaad slechts één klok. In 1576 werd de grote klok hergoten door de Gentse klokkengieter Guillaume du Hem. In mei 1594 besloot men om de toren te restaureren en *daerop te hanghen eene clocke*. Na het optrekken van de nieuwe torenspits in 1594-1597 werd de nieuwe klok in de toren gehangen op 30 mei 1599. Pas in 1614 is er sprake van drie klokken, die respectievelijk *Macharius* (de grote klok), *Maria* en *Sint-Hubrecht* (kleinste klok) werden genoemd; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 57, 62, 76 en 139.

²² In 1574-1576 werd door Willem de Veirman en zijn knecht een kleine herstelling gedaan aan de kerkhofmuur rond de kerk. In 1581 werd in Zeveneken een hekken gekocht om het kerkhof af te sluiten. Het hekken paste blijkbaar niet helemaal want aan Joos Schepens werd gevraagd om het hekken *te corten ende te hanghen*. In 1592 werd een deel van de kerkhofmuur hermetst en in 1593 maakte smid Michiel de Coene een slot en een sleutel voor het hekken van het kerkhof. In 1611-1612 werd nogmaals een nieuw hekken voor het kerkhof gekocht dat in 1626 werd hersteld door timmerman Adriaen van den Brande. Smid Michiel de Coene zette er toen ook een nieuw slot op; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 57, 60, 65 en 142.

nakel ²³, in een koperen doosje, in een pixis, gevoerd met zuivere zijde. Hij vernieuwt het ten gepaste tijde. Er is geen godslamp ²⁴. Er bestaat nochtans een bepaalde stichting voor het grootste deel van het jaar. De pastoor hoopt er zelfs een te bekomen voor het hele jaar. Alleen de pastoor heeft de sleutels van het tabernakel. Er zijn geen relikwieën, behalve het bot van de arm van de Heilige Macarius, dat hij onlangs kreeg van Zijne Hoogerwaarde Heer ²⁵. Deze bevond zich in het tabernakel van het Heilig Sacrament. De Heilige Olie staat er eveneens, in tinnen vaatjes en houten kommetjes ²⁶. De doopvont was gesloten en net, de plaats van de doopvont

-
- ²³ In 1588-1589 maakte Pauwel van Hooteghem een nieuw *sacramentshuysken* waarvoor het hout geleverd werd door Jacob Bracke en het ijzer door smid Michiel de Coene. In 1613-1614 werd 20 gr. uitgegeven voor *tsnijden van het piramideken staende op tabernacle daer in thelich sacrament op den altaer ghestelt wert*. In 1617 werd Olivier vanden Brande aangezocht voor *tvermaecken van het tabernacle op den hooghen altaer*; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 63 en 126. In 1633 werd een nieuw *helich sacramentshuysken* gekocht.
- ²⁴ Misschien is de godslamp aan de opmerkzaamheid van bisschop Maes ontsnapt. Op 18 juni 1599 werden twee glazen voor de godslamp gekocht en in 1600 een nieuwe koord om de godslamp aan op te hangen. In die periode en ook nog later werd trouwens regelmatig olie voor de godslamp gekocht bij Adriaen Walrave; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 80.
- ²⁵ Op vraag van pastoor Jan Schatteman schonk bisschop Maes op 13 mei 1611 een relikwie, namelijk een deel van de arm, van de Heilige Macharius aan de kerk van Laarne *ter grooter bede van den pastoor ende inwoonders* van Laarne. In 1611 of 1612 vervaardigde de Gentse beeldensnijder Jan de la Porte een houten reliekschrijn in de vorm van een arm, dat werd geschilderd door Philips Willems en verguld door de Gentse edelsmid Adriaen van Hulthem. Deze laatste bracht ook het glazen plaatje aan langs waar de relikwie zichtbaar was. Bij zijn visitatie in 1617 wensde bisschop Boonen de relikwie te zien, waarvoor het schrijn moest geopend worden. Het kerkbestuur kreeg toen een kopie van het besluit van bisschop Maes, waarvoor een houten *cascken* werd gemaakt. Beeldensnijder Norbertus Manilius en schrijnwerker Boudewijn van Dickele herstelden en verfraaiden in 1673 de reliekhouder. In 1675 werd het reliekschrijn gekuist en verzilverd door de Gentse edelsmid du Bloy. In 1710 vervaardigde Carel Salens een *casse* om de relikwieën van de H. Macharius en de H. Blasius op de bergen. In 1717 werd een nieuwe verzilverde, armvormige relikwiehouder gemaakt door zilversmid Adriaen Deprez. Op het schrijn, dat tot vandaag bewaard wordt, staat te lezen: *Geyont door die van Herbuer ter eeren van den h. patroon Macharius tot Laerne 1717*. Ertbuur, dat nu een deel van de gemeente Laarne is, behoorde vóór 1810 administratief tot Wetteren. Hoewel de wijk toen kerkelijk tot de parochie Heusden behoorde, gingen de meeste inwoners naar de kerk van Laarne dat dichterbij lag. Judocus vanden Broucke maakte in 1717 nog een *castode* of omhulsel om het armvormige schrijn in te beschermen. Deze *castode*, waarin het reliekschrijn werd meedragen in de jaarlijkse processie, werd betaald door de Sint-Machariusbroederschap. Vermoedelijk werd het schrijn tussen 1767 en 1787 hersteld door de Gentse zilversmid J. B. Paulus. In het begin van de 19de eeuw werd een *koperen kasse met dobbel glas* voor de relikwie gekocht bij een zekere De Corte, die ook de verzilverde arm oppoetste. De relikwie van Sint-Macharius wordt sedert 1612 meedragen in de jaarlijkse processie op de maandagvoormiddag na Pinksteren. Bij de begeleiding van de relikwie in de processie dragen de leden van de Sint-Machariusbroederschap sedert de 17de eeuw een *flambeeuw* of toorts; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 134, 167, 169, 176, 187-188.
- ²⁶ In 1585-1587 werden een tinnen schaal en twee ampullen gekocht; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 63.

was voorzien van een omheining ²⁷. Er zijn twee kelken: de tinnen kelk is gescheurd, de zilveren kelk, die van de pastoor is, is volledig ²⁸. De corporaaldoeken enz. zijn voldoende net. Er is één missaal en één graduaal, beide Romeins ²⁹. De misgewaden volstaan, de linnen altaardwalen zijn goed, er zijn twee alben en een witlinnen koorhemd van de pastoor. Het kerkbestuur verschaft hem dit gewoonlijk. Hij zorgt ervoor dat het linnen te Gent bij zijn zusters wordt gereinigd, wat zij meestal gratis doen. Het kerkbestuur heeft niettemin beslist hen daarvoor een pond te geven. Er bestaat geen inventaris van de gebruiksvoorwerpen van de kerk. Het gras van het kerkhof wordt verpacht voor twee gulden. In de kerk mag men niet rondwandelen ³⁰, maar eerbiedwaardig converseren wel. De patroon is de abt van Saint-Nicolas-aux-Bois in

²⁷ Bij de vernieling van de kerk in 1583 werd vermoedelijk ook de doopvont toegetakeld. Pas in 1594 werd de oude doopvont terug op haar plaats gezet door metselaar Adraen Dhondt. Waar de doopvont toen stond, vermelden de kerkrekeningen niet. In het voorjaar van 1606 werd de vloer rond de doopvont vernieuwd. Gillis Bracke leverde de stenen *tot tmaken van den vloer an de vonte*. Het werk zelf werd uitgevoerd door Adriaen Dhondt die *voor zijnen dienst ghedaen te Paesschen int metsen van den vloer an de vonte* 8 s. kreeg. Het vastzetten van de doopvont was het werk van steenhouwer Martin Pollet; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 79 en 89-90. Over een omheining rond de doopvont bevatten de kerkrekeningen echter geen informatie.

²⁸ In 1588-1589 werd een ciborie van verguld koper gekocht bij de Gentse goudsmid Adriaen van Hulthem. Reeds in 1591 moest de ciborie gerepareerd worden; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 63.

²⁹ Een *graduale* is een boek dat de tekst en muziek van de *responsoria* bevat die in de mis na het epistel volgden. Sedert het concilie van Trente moest het uniforme Romeinse graduale in de mis worden gebruikt. Sommige boeken hadden blijkbaar de vernieling van de kerk in 1583 overleefd. In 1586 werd Pieter Bueckeke vanuit Kalken naar Laarne gestuurd om *den kerckenbouck* te halen. In 1587-1589 werd bij de Gentse boekhandelaar Jan Salenson een *missaelbouck* gekocht en bij Michiel Maes, organist van de Gentse Sint-Baafskathedraal, een *graduaelbouck*. In 1591 werd een *processiebouck* gekocht, in 1593 een *pastoraelbouck*, en in 1594 bij Jan Salenson een *processonael* en een *psalterium*. Vóór 1611 vindt men geen andere vermeldingen van boeken in de kerkrekeningen; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 64 en 138.

³⁰ De meeste misgangers moesten aan het begin van de 17de eeuw nog recht staan tijdens de mis. In 1606 maakte Jan Dernier wel een *roostre ende zitten voor de vrouwen in de voorn. kercke*. Misschien gaat het om zitbanken voor zwangere vrouwen. Vóór 1629 stond er ook al een zitbank voor de twee Heilige Geestmeesters. In 1630 werd een bank voor de twee kerkmeesters gemaakt door de Gentse schrijnwerker Anthuenis Maelront en door Jan de Croock. Pas in de jaren 1635-1640 verschenen de eerste banken in de kerk; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 91 en 132-133.

³¹ Het patronaat van de abdij Saint-Nicolas-aux-Bois over de kerk van Laarne gaat terug tot de schenking van het *altare* van Laarne door de bisschop van Doornik in 1120. Als patroon had de abt van Saint-Nicolas-aux-Bois o.a. het recht om de pastoor voor te dragen aan de bisschop, die de pastoor dan de investituur verleende. Presentatiebrieven voor het ambt van pastoor van Laarne zijn o.a. bewaard te Gent, Rijksarchief, fonds Sint-Baafs en Bisdome, B 5214.

Frankrijk ³¹. De heer van Laarne wordt beschouwd als de heer van de kerk ³². Hij hoort de rekeningen ³³ en heeft drie opvallende vensters ³⁴. Laarne behoort tot het

³² Dit kan er op wijzen dat de kerk van Laarne oorspronkelijk een *eigenkerk* was die door de heer van Laarne werd opgericht op zijn eigen domein en die dus oorspronkelijk ook eigendom was van de heer van Laarne. In elk geval moet de oprichting van deze eigenkerk te situeren zijn vóór 1120 (zie noot 31), en vermoedelijk toen Laarne nog geen eigen heren had maar behoorde tot het domein van de heren van Dendermonde. De heer van Laarne beschikte in elk geval tot het einde van de 18de eeuw over uitgebreide rechten met betrekking tot de kerk van Laarne: het horen en controleren van de kerkrekeningen en de rekeningen van de armendis, de aanstelling van de griffier, kerkmeester, armmeesters, kerkbaljuw, en koster; zie F. DE POTTER, J. BROECKAERT, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen. Vierde reeks. Arrondissement Dendermonde*, deel 1, Gent, 1889, Laarne, p. 30-31.

³³ Het recht van de heer van Laarne om de rekeningen te horen wordt expliciet vermeldt in het denombrement van de heerlijkheid Laarne van 28 april 1792: *Item behoort nog tot dese baronnie van Laerne ende competeert de voornoemde vrouw als vrouwe van Laerne te hooren de rekeningen van de kerke ende disch van Laerne, bij haer ofte haeren bailliu ende officieren, deselve rekeningen te controleren, passeren ende teekenen naer bevind van deselve rekeningen, naer de oude costume*; zie F. DE POTTER, J. BROECKAERT, Laarne, p. 30.

³⁴ In zijn testament van 25 februari 1514 schonk Clays van den Moure, heer van Laarne, het brandglas voor het venster naast het altaar in de zuidgevel van de nieuwe Sint-Machariuskapel. Dat venster bestond uit drie panelen. Op het middenpaneel stond het wapen van de familie van den Moure afgebeeld met twee leeuwen en haar strijdkreet *Gent, Gent*. Op het oostelijke paneel, juist naast het altaar, stonden de vier kwartieren van Clays van den Moure, en op het westelijke paneel, verst van het altaar, de kwartieren van Clays van den Moure en zijn echtgenote Margareta van Lixbonne, elk ondersteund door een engel. Ongetwijfeld hebben deze vensters de vernieling van 1583 niet overleefd. Rond Kerstmis 1604 werden *de ghelaesevensters anden hooghen aultaer* hersteld. In het middenvenster achter het hoofdaltaar waren nog vóór 1610 de wapenschilden te zien van de families van Zuylen d'Erpe en van der Gracht, heren van Laarne in de 16de eeuw, omgeven door de vier kwartieren van elke familie. In het aangrenzende venster langs de zuidkant was de volgende tekst te lezen: *Ceste verrière at donné messire Charles d'Erpe, chevalier, sr. d'Erpe, Eerdeghem, Estombes, Laerne, etc. avecque dame Gelaine d'Estournel, dame de Lannoy, son épouse, 160[]*. Ook deze tekst was omgeven door de kwartieren van de schenkers. In 1618 betaalde men glazenier Augustijn David 4 s. 8 gr. voor *tstoppen van de veynstre van mijnen heere van Erpe, Laerne etc.*. Ook in 1639 ging met over tot het *vernaecken ende schilderen een pannel in de veynstere van den heere van Laerne*; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 50, 89, 100 en 125.

Land van Dendermonde ³⁵ en is 900 bunder groot ³⁶. De afgelopen tien jaar is er geen visitatie geweest ³⁷. Op zondagen en feestdagen is er altijd een hoogmis. Er is geen ochtendmis ³⁸. De mis ter ere van de Heilige Maagd wordt gelezen door de kapelaan van de heer. De pastoor zegt dat deze mis een stichting is en dat daarvoor 4 pond

³⁵ Laarne behoorde in de Middeleeuwen en tot het einde van de 18de eeuw tot de kasselrij van het Land van Dendermonde. Voor geschiedenis, archief en bibliografie, zie B. AUGUSTYN, Land van Dendermonde, in W. PREVENIER, B. AUGUSTYN (eds.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Studia 72, Brussel, 1997, p. 457-460. Belangrijk is ook de onuitgegeven verhandeling van P. BUYSE, *De heerlijkheid van Dendermonde en haar gerechtelijke organisatie (van haar oorsprong tot 1355)*, Universiteit Gent, 1979-1980. In het midden van de 16de eeuw beschreef Jan De Neve, griffier van het Land van Waas, de parochie Laarne als volgt: *Te kennen ghevende dat onder de zelve prochie is gelegen veel magher lants, ende dat zij verre zijn gheleghen vanden Schelde, bij den welcke men niet een schip mest en can becommen ofte ghemente krijghen, voor de heelft, soo dat bij dien de prochie niet machtich es haer zelven tonderhoudene van coorne, tarwe noch van havere, dat in de voorseide prochie gheene meerschen en zijn daer men op soude connen voeren de vijf leghbundelen hoys op een bunder; twelck noch bovendien is zoo maghere loy dat de pachters ende andere insetenen huerlieder peerden daer niet en connen houden ende moeten thoy halen tot grooten coste binnen de prochien van Calckene, Huesdene ende elder, ende hebben oock niet een magher geweet, wesende de zelve prochie de magherste van alle den lande van Dendremonde*; zie Beveren, Kasselrij van het Land van Waas, nr. 14, dat sinds jaren zoek zou zijn. Met dank aan collega Leo Pee voor de transcriptie.

³⁶ In de kasselrij van het Land van Dendermonde was 1 bunder 1,339575 ha. Laarne zou dus ongeveer 1205, 61 ha groot geweest zijn. Volgens het handschrift van Jan De Neve (zie noot 35) was Laarne 940 bunder groot. Daaronder waren 350 bunder *quade bosschen, heybochten ende heye*. Volgens deze bron zou Laarne dus ongeveer 1259,2 ha groot geweest zijn, waarvan 790, 34 ha akkers en weiden, en 468,85 ha woeste, onontgonnen gronden. Hierbij moet opgemerkt worden dat Ertbuur tot begin van de 19de eeuw administratief niet tot Laarne maar tot Wetteren behoorde. De oppervlakte van de gemeente Laarne vóór de fusie van 1977 bedroeg 1568 ha.

³⁷ Bisschop Maes verwijst hier naar de visitatie van bisschop Pieter Damant op 27 mei 1601, waarbij ook de drie altaren in de kerk werden gewijd (zie boven). Bisschoppelijke visitatieverslagen voor het bisdom Gent zijn niet bewaard vóór 1611. Landeken Jacobus de Mera schreef in zijn verslag van 1596 dat hij de parochie Laarne niet had bezocht wegens de beroerde tijden; zie VLEMINCX, *Dendermonde*, p. 8. De kerkrekening van 1597-1598 vermeldt echter expliciet de *teercosten vanden deken commen visiteren de kercke den Villen van novembre 96 voorleden*; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 68, noot 68. Van deken Jacob Lauwers zijn visitatieverslagen bewaard voor 1605, 1610, 1611 en later; zie M. CLOET, N. BOSTYN, K. DE VREESE, *Repertorium van dekenale visitatieverslagen betreffende de Mechelse kerkprovincie (1559-1801)*, Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, publicatie nr. 92, Leuven, 1989, p. 109.

³⁸ Rond het midden van de 17de eeuw wilden de kerkelijke overheden dat er naast de gezongen hoogmis ook een gelezen vroegmis zou zijn. Indien er slechts één mis was, kon die immers niet door alle volwassenden bijgewoond worden omdat in dat geval de kinderen en de bezittingen onbeschermd moesten achtergelaten worden. Bovendien was het verkrijgen van een onderpastoor afhankelijk van het aantal beschikbare priesters, het aantal inwoners en de uitgestrektheid van de parochie, en de mogelijkheid om de onderpastoor een inkomen te geven. Misverzuim kwam dan ook veel voor in de eerste drie decennia van de 17de eeuw; zie M. CLOET, Zondagsviering en sacramenteel leven, in *Het bisdom Gent (1559-1991)*, p. 174-175.

wordt gegeven. Destijds werd ze gezongen door de plaatselijke pastoor ³⁹. Er zijn geen andere votiefmissen. Het lof wordt gelezen op plechtige dagen met vespers, anders niet ⁴⁰. De klok wordt niet geluid. Er bestaat een ommegang van Sint-Macharius, waar er naar zijn weten geen bijgelovige praktijken geschieden ⁴¹.

³⁹ De wekelijkse gezongen mis op zaterdag ter ere van Onze-Lieve-Vrouw werd door de *heeren ende vrouwen van Laerne van aude tijden hier te vooren ghesticht ende ghefondeert*. Tot wanneer deze stichting teruggaat is onbekend. Misschien is er een verband met de broederschap van Onze-Lieve-Vrouw die in het midden van de 15de eeuw één mis per week liet opdragen door de pastoor: *Item servicium confraternitatis beate Marie, de I missa, unde curatus percepit a provisoribus ejusdem confraternitatis v lb.*; zie J. WARICHEZ, *Etat bénéficial de la Flandre et du Tournais au temps de Philippe le Bon* (1455). II. Décanat de Gand, *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, 36, 1910, p. 29. Op 10 augustus 1524, bij akte voor de schepenen van Laarne, gaven Adriaen van Gavere, heer van Laarne, en zijn echtgenote Johanne vander Woestine, vrouw van Laarne, de dienst van de zaterdagmis aan Elooi Lammens, pastoor van Laarne, omdat deze *verclaersde dat hij tsaterdaechs gheenen dienst noch misse en hadde inde kercke van Laerne* (Kasteel van Laarne, Familiearchief van Vilsteren, voorlopig nr. 269/1). Bij akte van 6 oktober 1571 voor de schepenen van Laarne gaf François de Schouteete, heer van Laarne, de dienst van de zaterdagmis aan Gillis van der Meere, pastoor van Laarne van 1571 tot 1594, om dezelfde reden, namelijk *dat hij pastoor tsaterdaechs gheenen besetten dienst noch messe en hadde te Laren in de kercke* (Kasteel van Laarne, Familiearchief van Vilsteren, voorlopig nr. 269/2). Na het vertrek van Gillis van der Meere uit Laarne kreeg de kapelaan van het kasteel de dienst van de zaterdagmis. Op 6 oktober 1609 deed Daniël de Buck, kapelaan van het kasteel van Laarne, afstand van zijn recht op de wekelijkse zaterdagmis ter ere van Onze-Lieve-Vrouw in de kerk van Laarne, aan Charles van Zuylen, heer van Laarne (Kasteel van Laarne, Familiearchief van Vilsteren, voorlopig nr. 934). Het denombrement van de heerlijkheid Laarne van 28 april 1792 vermeldt nog steeds ... *soo ook nog thaerder dispositie, collatie ende gifte staen de cappelrye van Onze Lieve Vrouwe misse alle saterdagen in de parochiekerke van Laerne alsoo dikwils als die vallen, vacheren ende haer goeddunken ofte believen zal...*; zie DE POTTER F., BROECKAERT J., Laarne, p. 30.

⁴⁰ Pas de diocesane synode van 1613 verplichtte de pastoors om op zon- en feestdagen vespers en lof te zingen. Slechts 20 tot 50 % van de parochianen voldeed aan deze verplichting. De meeste parochianen woonden enkel op feestdagen en niet op gewone zondagen het lof en de vespers bij, die de bisschoppen beschouwden als een religieuze opvulling van hun vrije zondagnamiddag; zie M. CLOET, *Zondagsviering en sacramenteel leven, in Het bisdom Gent (1559-1991)*, p. 178-180.

⁴¹ De eerste vermelding van de jaarlijkse processie ter ere van de Heilige Macharius op Pinkstermaandag vindt men in de oudst bewaarde kerkrekening van 1574-1576. De processie is echter ongetwijfeld veel ouder. De religieuze ijver van de organisatoren was rond 1600 echter zo ver gegaan dat de processie te lang was geworden wat kon lijden tot ongepast gedrag van de processiegangers. De processie vertrok toen aan de kerk, ging langs de huidige Lepelstraat tot aan het zgn. *Muelenhecken* (het kruispunt met de huidige Kleempstraat), over de Kolk, langs de Kerkstraat via de huidige Zevensterstraat en het goed de Mote naar het goed *ten Steene* (de wijk het Steentje). Van het Steentje volgde men de Lange Meire en de Korte Meire naar de Meirhoek, en langs de Termstraat en de huidige Mellestraat bereikte men het kasteel van Laarne. Van daar ging men via de warande of het jachtbos van de heer van Laarne terug naar de kerk; zie E. BALTHAU, L. PROPS, E. SCHEPENS (ed.), *Liber memorialis quem inchoavit Johannes Bernardus Heirman, Castellum*, X, 1992, nr. 2-3, p. 27-28. De Gentse officiaal wilde op vraag van pastoor Bertram met Pinksteren 1600 daarom ingrijpen: *Item betaelt den bode van tgheestelijk hof comende met briefven vanden officiaal die de processie te Syncxen XVIe wilde verbieden zoo verre te gaene bij laste vanden pastoor ii s. vi g.*; zie Beveren, Rijksarchief, Kerkarchief Laarne, nr. 50, kerkrekening 1599-1600, f° 8r°. Hij slaagde blijkbaar niet in zijn opzet. Op vraag van pastoor Jan Schatteman korte bisschop Van der Burch de processie in 1614 met meer dan één derde in; zie VLEMINCX, *Dendermonde*, p. 103. Na 1614 volgde men aan het zgn. *Muelenhecken* de Oostremstraat en de Wegvoeringstraat tot aan de Sint-Machariuskapel op de hoek van de Termstraat. Van daar volgde men verder het oude tracé van de processie.

Vroeger was er een broederschap van de Heilige Macharius, maar dat is reeds uiteengevallen ⁴². De pastoor is de bezitter van het *beneficium* ⁴³; de begeving van het *beneficium* gebeurde door het devolutierecht ⁴⁴. De deken heeft hem vijf jaar gele-

⁴² De oorsprong van de broederschap van Sint-Macharius is moeilijk te dateren maar hangt uiteraard samen met het *patrocinium* van de kerk die gewijd is aan de Heilige Macharius. In een ledenlijst van 1650 en volgende jaren, bewaard in het archief van de broederschap, leest men: *In dese voornoemde kercke van Laerne is van immemoriable tijden opgherecht een seer out broederschap vanden H. Macharius, int welcke hun hebben laeten schrijven veel ghequalificeerde personen, zoo van den castele van Laerne, als van andere groote huysen, benefens een groot getal van ghemeyne personen, zoo blijkt uyt een out boecxken ghescreven in het jaer veerthien hondert vijffentachtentich* (1485). Ongetwijfeld werd in 1485 een register met de leden aangelegd zoals dat ook voor andere broederschappen bestaat. De oudste vermelding van de Sint-Machariusbroederschap dateert echter van 1455. In dat jaar was er een dienst van de broederschap van 2 missen per week, waarvoor de pastoor jaarlijks 2 pond kreeg van de bestuurders van de broederschap. Met Pinksteren was er jaarlijks een *guldemis met commemoratien* voor de overleden leden. Sommige leden waren lid van verschillende broederschappen. Uit het testament van Jan van der Meere en zijn echtgenote van 15 februari 1463 blijkt dat de man lid was van de broederschappen van Sint-Lieven in de Sint-Baafsabdij te Gent, van Onze-Lieve-Vrouw-op-de-rade in de Sint-Janskerk te Gent, van Sint-Maarten te Ekkergem, en van Sint-Macharius te Laerne. Vermoedelijk is de werking van de broederschap stilgevallen in het laatste kwart van de 16de eeuw onder invloed van de godsdienstige crisis en terug geactiveerd in het begin van de 17de eeuw. Onder impuls van pastoor Jan Schatteman werd in 1621 de Broederschap van de Heilige Macharius heropgericht. In 1621 kocht het kerkbestuur een boek *omme alle ghuldebroeders ende zusters in te schrijven*. In 1650 vernieuwde pastoor Pieter vander Beken de broederschap. Men onderscheidde van dan af ook *dienende guldebroeders* die de relikwie van Sint-Macharius en het licht rond het Heilig Sacrament meedroegen in de jaarlijkse processie op Pinkstermaandag. Ook waren de leden van de broederschap gewoon om op de derde zondag van de maand te offerande te komen. Volgens pastoor Heirman was het aanstellen van *dienende guldebroeders* een verrijking voor de jaarlijkse processie maar ook een van de oorzaken van het verval van de broederschap. De meeste leden begonnen zich te beperken tot het meegaan in de processie waardoor de oorspronkelijke doelstellingen van de broederschap werden verwaarloosd. Bovendien was de deken van de broederschap, in Laerne *hoofdman* genoemd, meestal de kapelaan van het kasteel van Laerne. Die lag geregeld in geschil met de pastoor van Laerne, vooral over de inkomsten verbonden aan elk geestelijk ambt. Door de afschaffing van de kapelanie van het kasteel aan het einde van de 18de eeuw geraakte de broederschap opnieuw in een impasse. Ook de economische crisis en de vermindering van de koopkracht in de eerste helft van de 19de eeuw zullen ongetwijfeld van invloed geweest zijn. In 1876 kloeg pastoor Heirman: *Wel bestaan nog altijd de dienende guldebroeders, men noemt ze nu het gilde van Macarius maar van het broederschap is zoo weinig spraak dat zelfs verscheidene gildebroeders op het register des broederschaps niet ingeschreven zijn. Meer dan eens heb ik op den predikstoel het broederschap aanbevolen, doch zeer weinigen laten zich inteekenen*. Niettemin bestaat de broederschap van Sint-Macharius nog steeds en is daardoor de oudste van alle bestaande verenigingen in Laerne.

⁴³ Een *beneficium* is een kerkelijk goed, hier een geestelijk ambt, met daaraan verbonden inkomsten uit een gereserveerd vermogen, en de verplichting van zielenzorg, missen en jaargetijden; zie R. WEEMAES, *Diarium*, p. 262.

⁴⁴ De *collatio jure devoluto* was de begeving van een *beneficium* na vervallen recht, nl. wanneer de rechtmatige begever nagelaten had van zijn recht gebruik te maken binnen de voorziene termijn, waardoor dit recht aan de onmiddellijke overste, hier de bisschop, vervalt; zie R. WEEMAES, *Diarium*, p. 263. De abdij van Saint-Nicolas-aux-Bois als patroon van de kerk van Laerne had dus blijikbaar nagelaten een kandidaat-pastoor voor te stellen aan de bisschop.

den geïnstalleerd ⁴⁵. Er bestaat geen andere bediening of beneficium. Hij leidt een goed leven. Hij onderhoudt zijn familie met zijn moeder. Hij schiet vrij goed op met de bevolking, maar wenst dat hij met de heer beter zou overeenkomen ⁴⁶. Hij preekt het hele jaar zelf; hij schrijft de preken zelf uit en houdt ze op een gepaste toon. Hij geeft uitnemende aanbevelingen, voorschriften, afkondigingen, enz. De bedelorden, de Dominicanen, Franciscanen, Karmelieten, hebben ieder jaar twee bedeltochten en twee omhalingen. Hij neemt de biecht af in toga en hij heeft de toelating tot kwijtschelding in voorbehouden gevallen ⁴⁷. In de mate van het mogelijke houdt hij zich aan een vast uur op zondagen en feestdagen. Hij bedient het Heilig Sacrament en de Heilige olie op eerbiedwaardige wijze enz. Soms bedient hij onder vier ogen. Hij gebruikt een Gents ceremoniaal ⁴⁸. Verschillende peters laat hij niet toe. Ze stellen het doopsel uit tot de zondag ⁴⁹. Er is een plaats voor kinderen die niet gedoopt zijn ⁵⁰.

⁴⁵ Na het concilie van Trente (1545-1563) gebeurde de aanstelling van de pastoor systematisch door de deken van het dekenaat. De installatie van pastoor Schatteman gebeurde vermoedelijk op 24 juni 1606 door deken Jacob Lauwers; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 93. Jacob Lauwers was zowel deken van het Onze-Lieve-Vrouwkapittel van Dendermonde als landdeken van het dekenaat Dendermonde; zie VLEMINCX, *Dendermonde*, p. 8 e.v.

⁴⁶ De slechte relatie tussen pastoor Schatteman enerzijds en de heer van Laarne en de schepenen anderzijds werd veroorzaakt door de weigering van de heer en de schepenen om de pastorie, die verwoest was tijdens de religieuze troebelen in 1583, her op te bouwen; zie M. CLOET, *Itinerarium, passim* en *De bouwgeschiedenis*, p. 93-94. Conflicten tussen de pastoors en de magistraat kwamen in de 17de eeuw veelvuldig voor. Beiden wierpen zich op als de leiders van de dorpsgemeenschap. Pastoors verwachtten bovendien van de magistraat dat hij de Contrareformatie mee hielp realiseren onder andere door de overtreders van de kerkelijke wet onverkort aan te pakken; zie M. CLOET, A. DE WINTER, *De parochiepriesters aan het werk, in Het bisdom Gent (1559-1991)*, p. 160.

⁴⁷ In enkele gevallen kon niet de pastoor de absolutie geven maar wel de bisschop of zijn *penitentiarius*.

⁴⁸ Een *ceremoniale* is een boek met voorschriften die betrekking hebben op de rituele handelingen die de priester op feestdagen etc. moet verrichten. Een *rituale* is een boek waarin de teksten voor het toedienen van de sacramenten en andere priesterlijke bedieningen zijn vervat. Een *manuale* is een ritueel in verkleinde vorm dat de formulieren bevatte van de verschillende sacramenten en van de talrijke zegenbeden die de gelovige kwam vragen aan de parochiepriester; zie A. J. A. BIJSTERVELD, *Laverend tussen Kerk en wereld. De pastoors in Noord-Brabant 1400-1570*, Amsterdam, 1993, p. 30. Over de liturgische boeken in de kerk van Laarne, zie noot 29.

⁴⁹ Een edict van de aartshertogen van 1608 maakte van de doop binnen de drie dagen na de geboorte een wettelijke verplichting. Tijdens de eerste decennia van de 17de eeuw bleef het op enkele plaatsen toch de gewoonte de kinderen op zondag ten doop aan te bieden, ook al waren ze b.v. op een maandag geboren. Later werd de termijn van drie dagen algemeen gerespecteerd. In de 18de eeuw werd het de gewoonte de kinderen te laten dopen op de dag van de geboorte of de dag erna; zie M. CLOET, *Het sacramentele leven, in Het bisdom Gent (1559-1991)*, p. 184.

⁵⁰ De diocesane synode van 1613 beval een afzonderlijke plaats buiten de omheining van het kerkhof voor ongedoopte kinderen te voorzien (het zgn. *heydenskerkhof*). Pastoor Schatteman heeft dus de diocesane synode van 1613 niet afgewacht om deze maatregel te nemen. Zie M. CLOET, *Het sacramentele leven, in Het bisdom Gent (1559-1991)*, p. 184.

Verlovingen, huwelijken enz. gebeuren altijd in de kerk ⁵¹. Niemand wordt begraven zonder zijn toelating ⁵². De jaargetijden, die ontstaan zijn uit devotie, vinden steeds plaats op zondagen ⁵³. Er zijn vier gestichte jaargetijden, die ook worden gevierd ⁵⁴. Van de verloving- en huwelijksrechten enz. betalen beide partijen elk de helft. Voor de andere sacramenten worden geen rechten gevraagd. Voor een uitvaartdienst eerste klasse worden 9 gulden gegeven, voor een van tweede klasse 6, en 3 ⁵⁵. Hij neemt een Paastijd van 14 dagen in acht. De helft van alle offeranden, op de drie feesten van Pasen, Pinksteren en Kerstmis gedaan tijdens de mis, komt toe aan de pastoor, de andere helft aan de abt ⁵⁶. Alle andere offeranden komen toe aan de pastoor wan-

⁵¹ In de late middeleeuwen werden verlovingen en huwelijken van personen uit de lagere of middenklasse gesloten in het voorportaal van de kerk; zie M. GREILSAMMER, *L'envers du tableau. Mariage et maternité en Flandre médiévale*, Parijs, 1990, p. 87-115 met afbeeldingen van schilderijen die dergelijke scènes voorstellen.

⁵² Ongedoopten, ook kinderen, of personen waarvan niet zeker was dat ze gedoopt waren, mochten niet in gewijde grond begraven worden. Overtredingen hierop konden leiden tot het interdict, waarbij de kerk en het kerkhof niet meer mochten gebruikt worden, en dus tot het verbod op de toediening van de sacramenten.

⁵³ Een rentenboekje van 1548 vermeldt niet minder dan 97 renten, bezet aan de pastoor van Laarne, en 4 renten, bezet aan de Tafel van de Heilige Geest van Laarne, bestemd voor het opdragen van jaargetijden door de pastoor van Laarne; Kasteel van Laarne, Familiearchief van Vilsteren, ongenummerd; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 32.

⁵⁴ De kerkrekeningen van 1611-1612 en van 1613-1614 (Beveren, Rijksarchief, Kerkarchief Laarne, nr. 57, f° 11r° en nr. 58, f° 10r°) vermelden geen vier maar vijf jaargetijden, namelijk van priester *Nicolaes Wauters*, van *mher Bauduyn de Vos*, van *joncvr. Catheryne van Massemen*, van *Eloy Schepens ende Francyne van Hemendaele* en van *mevr. Isabeau van Massemen*. Het jaargetijde van Boudin de Vos, heer van Laarne, werd vastgelegd bij akte van 18 juni 1435 (Kasteel van Laarne, Familiearchief van Vilsteren, oorkonden *ad annum*, vidimus voor de schepenen van Laarne d.d. 25 augustus 1532). Het jaargetijde van Kateline van Massemen werd vastgelegd bij akte van 20 januari 1439 voor de schepenen van Laarne (Beveren, Rijksarchief, Oud Archief Laarne, nr. 505, *ad annum*). Het jaargetijde van priester Clays Wouters, misschien pastoor van Laarne, werd vastgelegd bij akte van 6 oktober 1439 (Beveren, Rijksarchief, Oud Archief Laarne, nr. 505, *ad annum*, in zeer slechte staat). Het jaargetijde van Elooi de Schepene en zijn echtgenote Francyne van Hemeldale werd vastgelegd bij akte van 6 september 1506 voor de schepenen van Laarne (Beveren, Rijksarchief, Oud Archief Laarne, nr. 505, *ad annum*). Uit de kerkrekeningen blijkt dat er ook een stichting bestond voor het jaargetijde van Boudin de Vos, heer van Pollare († 4 januari 1424), en zijn echtgenote Lisbette van Massemen, vrouw van Pollare en Laarne († 26 januari 1425), beiden begraven in de kapel van de Kartuizerinnen van Sint-Annater-Woestijne bij Brugge. Over deze fundaties, zie *De bouwgeschiedenis*, p. 32-33.

⁵⁵ In 1552-1556 werd voor de Grote Raad van Mechelen een proces gevoerd tussen de baljuw en de schepenen van Laarne enerzijds en pastoor Jan van der Houven anderzijds over de tarieven van de verschillende kerkelijke diensten. In zijn vonnissen bepaalde de Grote Raad niet alleen de verschillende tarieven maar aanvaardde ook een onderscheid in de tarieven (o.a. bij huwelijk en begrafenis) volgens de sociale status van de aanvrager; zie M. BAELDE, *Betwistingen betreffende pastoorssalarissen te Kalken en te Laarne (1552-1556)*, *Biekorf*, 81, 1981, p. 328-330, herdrukt in *Castellum*, XVIII, nr. 3, 2001, p. 3-5, en *De bouwgeschiedenis*, p. 31-32.

⁵⁶ Het gaat hier om de abt van Saint-Nicolas-aux-Bois, patroon van de kerk van Laarne.

neer ze tijdens de mis gebeuren. De offeranden die bij de altaren gebeuren⁵⁷, komen toe aan de kerk. Hij houdt alle registers bij, maar deze van de huwelijken waren onjuist⁵⁸. Hij visiteert de parochie niet⁵⁹. Hij geeft geen officieel catechismusonderricht⁶⁰. Over de toehoorders klaagt hij niet. Hij bezweert zijn parochianen met toestemming van de voormalige vicaris-generaal⁶¹. Er zijn 500 communicanten

⁵⁷ Vrome parochianen konden blijkbaar offeranden in natura brengen. Zo vermeldt de kerkrekening voor het jaar 1596-1597 de aankoop van een houten *back omme boter inne te stellen op Onse Vrouwen altaer*; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 80.

⁵⁸ Het concilie van Trente (1545-1563) verplichtte de pastoors een register van dopen en van huwelijken bij te houden. Van een register van overlijdens en een *status animarum* (zie verder) was toen nog geen sprake. Pas het *Rituale Romanum* van 1614 verplichtte de pastoors een overlijdensregister bij te houden. In verscheidene bisdommen was echter reeds tussen 1563 en 1614 aan de pastoors de opdracht gegeven een overlijdensregister bij te houden; zie M. CLOET, Richtlijnen voor de status animarum, voornamelijk in het bisdom Gent onder het episcopaat van Antoon Triest (1623-1657), in H. SOLY, R. VERMEIR (ed.), *Beleid en bestuur in de oude Nederlanden. Liber amicorum prof. Dr. M. Baelde*, Gent, 1993, p. 40-41. In Laarne startte pastoor Jacob Bertram (1594-1606) met het bijhouden van de registers. Het oudste doopregister vangt aan op 25 september 1594. Het eerste huwelijk werd geregistreerd op 21 september 1594. Waarschijnlijk is het oudste overlijdensregister verloren gegaan. Het laatste door Bertram geregistreerde overlijden dateert van 18 november 1605; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 68.

⁵⁹ De pastoor diende al zijn parochianen persoonlijk te kennen en, in de letterlijke zin van het woord, te kunnen thuiswijzen. Hij had de opdracht jaarlijks alle gezinnen te bezoeken en bij die gelegenheid een *status animarum* op te stellen of te actualiseren. Deze "staat van zielen" is een lijst van alle inwoners van de parochie per huisgezin of woonhuis, gerangschikt met vermelding van informatie van kerkelijke, familiaal - demografische en soms sociaal-economische aard. Het doel van de *status animarum* was de zielenzorg te individualiseren en de individuele parochiaan te controleren. De verplichting tot het opmaken van een *status animarum* treft men algemeen aan in het *Rituale Romanum* van 1614, in het bisdom Gent geconcretiseerd in 1625; zie M. CLOET, Richtlijnen voor de status animarum, voornamelijk in het bisdom Gent onder het episcopaat van Antoon Triest (1623-1657), in H. SOLY, R. VERMEIR (ed.), *Beleid en bestuur in de oude Nederlanden. Liber amicorum prof. Dr. M. Baelde*, Gent, 1993, p. 39-48.

⁶⁰ Op het platteland had de volwassenencatechese plaats tijdens de mis en verving de preek. Soms namen preek en catechese elk zowat een half uur in beslag, soms werd de ene zondag gepreekt en de andere zondag gecatechiseerd; zie M. CLOET, A. DE WINTER, De parochiepriesters aan het werk, in *Het bisdom Gent (1559-1991)*, p. 154.

⁶¹ In 1606 belas pastoor Schatteman Johanne Scheers die zich betoverd voelde door Joosyne Luyckx, en in juni 1607 Barbelken Bauwens die zich betoverd voelde door Joosyne Celis. Ook Jacob Bertram, de voorganger van Schatteman als pastoor van Laarne (1594-1605), exorceerde. Hij belas Catherine Bueckels tegen toverij en ook Johanne Scheers, bij wie hij zelfs suggereerde dat een buurvrouw haar had betoverd; zie MONBALLYU J., Heksenprocessen te Laarne in 1607-1608: een samenspel van 'krachten van onderen' en 'krachten van boven', *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, vierde reeks, 21, 2002, p. 242-243. Janne Callens, beschuldigd van hekserij, verklaarde dat pastoor Bertram haar van *haer dolynghe ende boose ghewercken hadde bekeert*; aangehaald door J. DE WILDE, *Het faict van tooverie* in Laarne (1607-1608): enkele feiten en bedenkingen, *Castellum*, XVIII, 2001, nr. 4, p. 12. Zie ook BOSTEELS K., De visitaties van de Gentse bisschoppen Karel Maes en Antoon Triest (1611-1653). Een halve eeuw Contrareformatie te Dendermonde, *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, vierde reeks, 22, 2003, p. 278.

⁶², op basis van het aantal hosties en de biecht. Er zijn geen ketters, echtbrekers, enz.
⁶³ Enkele vrouwen worden verdacht van hekserij ⁶⁴, zelfs enigszins van ketterij. Er is een vrouw, die door haar man is verlaten. Hij meldt alle buitensporigheden aan de officiaal ⁶⁵. Er zijn twee vroedvrouwen ⁶⁶. Zij melden evenwel een geboorte niet aan

⁶² VLEMINCX, *Dendermonde*, p. 32 gebruikt de coëfficiënt 1,66 voor de omrekening van communicantencijfer naar bevolkingscijfer; zie M. CLOET, De leeftijdsgrens tussen communicanten en niet-communicanten in de XVIIde en de XVIIIde eeuw. Een methodologisch gegeven voor het berekenen van het bevolkingscijfer, *De Leiegouw*, 8, 1966, p. 451-471. Zo komt hij voor 800 communicanten tot een bevolkingscijfer van 1330 in 1631, en voor 960 communicanten tot een bevolkingscijfer van 1600 in 1644. Op basis van het communicantencijfer van 500 dat bisschop Maes vermeldt, kan men dus een bevolkingscijfer van ongeveer 830 inwoners afleiden. Op basis van 100 haarden of fiscale eenheden komt men tot 400 à 500 inwoners in 1469; zie D. LIÉVOIS, De haardtelling van 1469 in het Land van Dendermonde, *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, 3e reeks, 17, 1968-1969, p. 131-132. Op basis van haardtellingen en de penningkohieren komt men tot een inwoneraantal van 360 in 1552, 675 in 1561, 990 in 1571, 1005 in 1577 en 810 in 1590; zie L. PEE, De bevolkingsevolutie in het Land van Dendermonde van 1469 tot 1620, in: *Demografische evoluties en gedrag patronen van de 9de tot de 20ste eeuw in de Nederlanden*, Studia Historica Gandensia nr. 200, Gent, 1977, p. 184-185. Zie ook L. PEE, Agrarische en sociaal-ekonomische toestand en bevolkingsevolutie in het Land van Dendermonde tijdens de tweede helft der XVIe eeuw, *Kultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen* 25, deel I, Gent, 1972, p. 275-326.

⁶³ De rekeningen van de officialiteit zijn eersterangsbronnen om de overtredingen van het kerkelijk recht na te gaan. Voor Laarne is interessante informatie beschikbaar voor de Middeleeuwen in VLEESCHOUWERS-VAN MELKEBEEK M., *Compotus sigilliferi curie Tornacensis. Rekeningen van de officialiteit van Doornik (1429-1481)*, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis. Verzameling in-4°, 3 vols., Brussel, 1995, voor de 16de tot het einde van de 18de eeuw, in DE BROUWER, J., *De kerkelijke rechtspraak en haar evolutie in de bisdommen Antwerpen, Gent en Mechelen tussen 1570 en 1795*, 2 vols., Tielt, 1972.

⁶⁴ Tussen 17 augustus 1607 en 6 mei 1608 werden in Laarne processen gevoerd tegen zes van hekserij verdachte personen, nl. vijf vrouwen en één man; zie in laatste instantie J. DE WILDE, *Het fait van tooverie in Laarne (1607-1608): enkele feiten en bedenkingen*, *Castellum*, XVIII, 2001, nr. 4, p. 3-32 en J. MONBALLYU, Heksenprocessen te Laarne in 1607-1608: een samenspel van 'krachten van onderen' en 'krachten van boven', *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, vierde reeks, 21, 2002, p. 191-250, met opgave van alle voorgaande literatuur. Over inwoners van Laarne die na 1608 verdacht werden van hekserij, is voorlopig nog geen onderzoek gedaan.

⁶⁵ De officiaal is een geestelijke die in de bisschoppelijke raad instaat voor de afhandeling van rechtszaken m.b.t. het kerkelijk recht, o.a. kerkelijke echtscheidingen; zie M. VLEESCHOUWERS-VAN MELKEBEEK, *De officialiteit van Doornik. Oorsprong en vroege ontwikkeling (1192-1300)*, Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, jaargang 47, nr. 117, Brussel, 1985 en DE BROUWER, J., *De kerkelijke rechtspraak en haar evolutie in de bisdommen Antwerpen, Gent en Mechelen tussen 1570 en 1795*, 2 vols., Tielt, 1972.

de pastoor, enz.⁶⁷ Immigranten uit Holland zijn er niet ⁶⁸. Er is geen school ⁶⁹. De feestdagen zouden beter en zorgvuldiger kunnen gevierd worden ⁷⁰. De baljuw is een brouwer en tamelijk nonchalant ⁷¹. De magistraat wordt aangesteld door de heer van Erpe ⁷²; hij geniet een goede faam. Het inkomen van het pastoorsambt bedraagt in

-
- ⁶⁶ De kerkelijke overheid wilde dat vroedvrouwen het nooddoopsel konden toedienen en streefde er daarom naar dat er op elke parochie minstens één beëdigde vroedvrouw was. Daarbij wilde de kerkelijk overheid een vergoeding van de lokale schepenbank voor de vroedvrouw bekomen. In dat geval kon de pastoor een eed van rechtgelovigheid eisen van de vroedvrouw en meteen haar kennis van het nooddoopsel. Ook het feit dat de vroedvrouw in aanraking kwam met het ongeboren leven, speelde hierin een rol. Beëdigde vroedvrouwen werden b.v. verplicht tijdens de geboorte de naam van de vader af te dwingen van de barende moeder in geval van een onwettige zwangerschap; zie L. MILIS, *De indiscrete charme van Jan Schuermans, pastoor van Ename (1645-1655)*, Antwerpen/ Baarn, 1994, p. 17. De schepenbanken schuwden bijkomende kosten en zonder vergoeding wilden de vroedvrouwen enkel informeel hun activiteiten uitoefenen; zie M. CLOET, Het sacramentele leven, in *Het bisdom Gent (1559-1991)*, p. 184.
- ⁶⁷ Dit wijst er op dat de twee vroedvrouwen uit Laarne niet beëdigd waren. In de 17de eeuw lijkt de meerderheid van de vroedvrouwen trouwens niet beëdigd te zijn geweest, in de 18de eeuw wel; zie M. CLOET, Het sacramentele leven, in *Het bisdom Gent (1559-1991)*, p. 184. Janne Callens en Josyne Celis, twee van de vijf vrouwen die in september - oktober 1607 werden terechtgesteld na een veroordeling wegens hekserij, waren vroedvrouwen; zie J. DE WILDE, Het *faict van tooverie* in Laarne (1607-1608): enkele feiten en bedenkingen, *Castellum*, XVIII, 2001, nr. 4, p. 13 en J. MONBALLYU, Heksenprocessen te Laarne in 1607-1608: een samenspel van 'krachten van onderen' en 'krachten van boven', *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, vierde reeks, 21, 2002, p. 231-232.
- ⁶⁸ Dergelijke immigranten konden immers protestant zijn. Infiltraties van protestanten kwamen aan het begin van de 17de eeuw nog regelmatig voor, vooral in het noorden van het bisdom; zie R. WEEMAES, *Diarium*, p. XLI.
- ⁶⁹ Omdat de schoolmeester benoemd werd via de pastoor.
- ⁷⁰ Er waren ongeveer 40 kerkelijke feestdagen per jaar. Het misverzuim op feestdagen was groter dan op gewone zondagen. Deze veelvoorkomende opmerking in visitatieverslagen wijst er echter vooral op dat het werkverbod op feestdagen niet werd gerespecteerd; M. CLOET, Zondagsviering en sacramenteel leven, in *Het bisdom Gent (1559-1991)*, p. 175.
- ⁷¹ Jans Schepens, zoon van Gillis Schepens, werd vermoedelijk vóór 1565 geboren. Zijn vader wordt genoemd in de penningkohieren van 1571 en later. Jan Schepens volgde in 1591 Elooi van Ruytghem op als baljuw van Laarne. Hij woonde in de herberg *De Sterre* aan de Heirweg in Laarne en was actief als brouwer. Pastoor Gillis Vermeere was in 1594 peter van één van zijn kinderen. Jan Schepens bleef het ambt van baljuw van Laarne uitoefenen tot zijn overlijden op 24 november 1613; zie J. DE WILDE, Het *faict van tooverie* in Laarne (1607-1608): enkele feiten en bedenkingen, *Castellum*, XVIII, 2001, nr. 4, p. 10-11. Hij was gehuwd met Cornelia van Wesemael, die overleed in 1612. Beiden werden in de kerk van Laarne begraven, maar het is onduidelijk waar precies. Hun grafsteen droeg het volgende opschrift: [] *licht begraven den eersaemen Jan Schepens fs. Gilles bailliu deser heerelichede van Laerne die overleet* [] *ende joncvrau Cornelia van Wesemale fa. Jans zijn ghezellenede die overleet den eersten novemb. 1612. Bidt voor de ziele*; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 141. Een andere Jan de Schepene wordt vermeld als baljuw van Laarne tussen 2 juni 1504 en 6 september 1506.
- ⁷² De schepenbank van Laarne, die voor het eerst vermeld wordt in 1316, bestond uit 7 schepenen die benoemd werden door de heer van Laarne: *...Item behoort nog ten voornoemde leene ende baronnie... een volle bank van schepenen*; zie F. DE POTTER, J. BROECKAERT, Laarne, p. 30-31, denombrement van de heerlijkheid Laarne, 28 april 1792.

tienden en gronden samen 34 pond. Enkele goederen zijn verloren gegaan. Hij heeft een pastorie zonder huis ⁷³, die hij graag zou verplaatsen. De abt ontvangt tienden, evenals de heer voor zijn slotkapel ⁷⁴. Zij huren zelf een huis voor 4 pond ⁷⁵. Hij heeft een bibliotheek die voldoende is uitgerust ⁷⁶. Hij speurt nauwgezet verboden boeken op ⁷⁷. Er bestaat een kapelanie in het kasteel met drie missen per

⁷³ In 1578 en 1579 werden zowel de kerk als de pastorie van Laarne grondig vernield. In een overzicht van zijn inkomsten schreef pastoor Gillis van der Meere (1571-1594) op 6 januari 1588 over de vroegere pastorie: *Item heeft noch den selven pastuer een preisteragie, ronsomme omwalt, groot sijnde van lande hondert vijftich roen, danof alle de huysen van quatwilligen van Ghendt te gronde verbrant zijn*; zie Gent, Rijksarchief, fonds Sint-Baafs en Bisdom, R 848/18 en *De bouwgeschiedenis*, p. 53. In een staat van inkomsten van de pastoor, getekend door pastoor Gillis van der Meere op 4 november 1591, luidt het *Eerst heeft de cure een prystragie ronsomme bewaetert de welcke nu verbrant es*; zie Gent, Rijksarchief, fonds Sint-Baafs en Bisdom, R 848/18. Een handboek van de pastoriegoederen, opgemaakt door griffier Appolonis Seghers voor pastoor Jan Schatteman uit 1616 vermeldt *Item de priesteragie competerende de voornoemde ende ligghende dat desere nog onbehuyst soe de rebellen van Ghendt eertijts die verbrant ende gedesoleert hebben, groot binnen wallen in de quote ghemeten 1^c LXXIIII roe ligghende ghelant, west den colckr*; zie Beveren, Rijksarchief, Kerkarchief Laarne, nr. 2, f° 2 r°-v°. Een overzicht van de pastorele goederen uit 1653 vermeldt *Item de priesteragie alsnoch onbehuyst soo de rebelle eertijts ten voorgaenden oorloghe die verbrant ende ghedesoleert hebben, west de colckstrate, noort oost ende zuyt tgoet deser cure, groot binnen wallen 1^c LXXIIII roe*; zie Beveren, Rijksarchief, Kerkarchief Laarne, nr. 4, f° 2 r°-v°. Een overzicht van de pastorele goederen uit 1679 vermeldt *Alsnoch het priesteragie hoff alsnoch onbehuyst*; zie Beveren, Rijksarchief, Kerkarchief Laarne, nr. 5, f° 2 r°.

⁷⁴ Bisschop Maes is hier duidelijk onvolledig. De tiendenheffers in de parochie Laarne waren: de abt van Saint-Nicolas-aux-Bois (Fr.) als patroon van de kerk, de aalmoezenij van de Sint-Baafsabdij te Gent, de cisterciënzerinnenabdij Onze-Lieve-Vrouw-ten-Bos te Lokeren, later te Melle, de Tafel van de Heilige Geest van de kerk van Onze-Lieve-Vrouw-Sint-Pieters te Gent, de pastoor van Laarne, de kapelaan van het kasteel van Laarne, het klooster van Tussenbeke te Serskamp en de kerk van Laarne; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 25-29.

⁷⁵ Volgens het dekenaal visitatieverslag van 1610 verbleef pastoor Jan Schatteman in Laarne; zie Gent, Rijksarchief, fonds Sint-Baafs en Bisdom, B 2270, nr. 19: *...residet dominus Joannes Schatteman...* Waar hij echter woonde, is voorlopig niet duidelijk, aangezien de oude pastorie vernield was in 1583.

⁷⁶ De pastoors werden aangespoord tot zelfstudie. Op de diocesane synode van het bisdom Gent van 1613 werd gesteld dat iedere pastoor de decreten van het concilie van Trente, van het provinciaal concilie van 1607 en van de diocesane synode van 1613 in zijn bezit moest hebben, naast boeken voor het voorbereiden van de preek en voor het horen van de biecht; zie M. CLOET, A. DE WINTER, *De parochiepriesters aan het werk, in Het bisdom Gent (1559-1991)*, p. 158. Reeds in de eerste helft van de 16de eeuw, vóór het concilie van Trente, moesten de priesters van het bisdom Luik de tekst van de synodale statuten, een *rituale* en een *manuale* in hun bezit hebben; zie A.J.A. BUSTERVERELD, *Laverend tussen Kerk en wereld. De pastoors in Noord-Brabant 1400-1570*, Amsterdam, 1993, p. 30.

⁷⁷ Op de verspreiding van verboden boeken, die meestal in verband werden gebracht met het protestantisme, had de overheid reeds in het midden van de 16de eeuw zeer strenge straffen gesteld.

week ⁷⁸. De koster ⁷⁹ is degelijk, ijverig, en wordt aangesteld door de heer ⁸⁰. De pastoor laat zich lovend uit over hem. Hij heeft een inkomen van 4 pond van de parochie en enkele omhalingen ⁸¹. Hij is schoolmeester; in de winter heeft hij 100 kinderen ⁸². De pastoor inspecteert hem. Er is geen klokkenluider en geen grafmaker, zoals hij

⁷⁸ Uit de oudste bewaarde tekst over de kapelanie van het kasteel van Laarne die dateert van maart 1273, kan men afleiden dat de kapelanie werd gesticht rond het midden van de 13de eeuw of misschien zelfs in het tweede kwart van de 13de eeuw. De kapelanie werd geamortiseerd op 14 september 1414 door Jan van Massemen, heer van Axel en Laarne. De dienst van de kapelanie bestond uit drie gelezen missen per week op onbepaalde dagen in de kapel van het kasteel van Laarne. De kapelanie bestond tot het einde van de 18de eeuw. Zie ook F. DE POTTER, J. BROECKAERT, Laarne, p. 30-31, denombrement van de heerlijkheid Laarne, 28 april 1792: *Item soo vermag deselve vrouw nog ter causen van den voornoemden haeren leene ende baronnie van Laerne ende staet thaerder dispositie collatie ende gifte van de capelle castrael gefondeert op haer voornoemde hof ende casteel van Laerne...* Een artikel over de kapelanie van het kasteel van Laarne is in voorbereiding door schrijver dezes.

⁷⁹ Laureys de Baere, zoon van Maarten de Baere, werd geboren te Lokeren in augustus 1577. Toen begin 1595 te Laarne een koster moest aangesteld worden, werd hij door voorspraak van Lieven vander Sijpe, pastoor van Kalken en vriend van zijn ouders, in dit ambt aanvaard door de pastoor, de kerkmeesters, de baljuw en de schepenen van Laarne. Waarschijnlijk was hij de opvolger van Jan Luyckx die als koster vermeld wordt in 1585-1591; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 61-62. In maart 1595 kwam Laureys de Baere te Laarne wonen in gezelschap van zijn moeder en zijn stiefvader Joos de Backer, en werd ter plaatse opgeleid als koster, waarschijnlijk door pastoor Bertram. Hij overleed te Laarne op 16 februari 1644; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 71, noot 8. Zie ook het dekenaal visitatieverslag van 1610: *Custos Laurentius de Bare*; zie Gent, Rijksarchief, fonds Sint-Baafs en Bisdom, B 2270, nr. 19.

⁸⁰ Het recht van de heer van Laarne om de koster te benoemen werd in 1733 bevestigd door de Raad van Vlaanderen in een geschil met de abt van Saint-Nicolas-aux-Bois: ... *Item stelt de voernoemde vrouw baronesse als vrouwe van Laerne ...den coster van de kerke ingevolge haer vermogen ende possessie ende sententie libellée verleent in den provincialen Raede van Vlaenderen den 8 juli 1733 in de saeke aldaer geventileert hebbende tusschen den eerweerden heere abt commendaire van de abdye van Sint Nicolaes ten Bossche, grooten thiendeheffer binnen de voorseyde baronnie van Laerne ende geestelyken patroon van de kerke van tselve Laerne, de saecke geintercipieert hebbende over François van Sinay, appelan van tvonnis van dheeren commissarissen gepresideert hebbende ter expeditie van de rolle in de maend meye 1733 ter eender sijde jegens wijlent vrouw Maria Isabelle baronesse van Lichtervelde, douairière van mher Jacques Joseph van Vilsteren, in syn leven baron van tselve Laerne, als moeder ende voorgderse... geintheemde verweerderigge ter andere...*; zie F. DE POTTER, J. BROECKAERT, Laarne, p. 30-31, denombrement van de heerlijkheid Laarne, 28 april 1792.

⁸¹ Koster Laureyns de Baere omschreef zijn inkomen in 1623 als volgt: een huis om zelf in te wonen, 3 lb. gr. als pensioen, enkele renten, en één derde *in der kerken rechten*; zie Gent, Rijksarchief, fonds Sint-Baafs en Bisdom, B 2057/2, persoonlijke papieren van koster Laureyns de Baere.

⁸² Volgens het dekenaal visitatieverslag van 1610 was er in Laarne nog geen aparte schoolmeester; zie Gent, Rijksarchief, fonds Sint-Baafs en Bisdom, B 2270, nr. 19: ... *non est ludimagister...*

zou wensen, omdat tot nu toe iedereen zelf de put maakte, maar slecht ⁸³. De kerkmeesters ⁸⁴ en de armmeesters ⁸⁵ zijn bekwaam en betrouwbaar. Bij hun aanstelling komt de pastoor soms maar niet altijd tussen ⁸⁶. De rekeningen worden niet opge maakt door de pastoor zelf ⁸⁷, die ze nochtans op dezelfde lijn ondertekent als de heer, maar aan de linkerzijde ⁸⁸. Het kerkbestuur staat in het krijt wegens de her-

⁸³ Het ondiep begraven had duidelijk gevolgen. Nog in 1877 klaagde pastoor Bernard Heirman over de toestand van het oude kerkhof rond de kerk: ... *Het oude kerkhof was toch wat klein hoewel het aan de vereischten der wet voldeed; maar vooral was het geenszins betamelijk. Het was immers aan vier zijden open, en gaf aan honden en andere dieren gemakkelijk toegang; gansch de noordkant was als eene openbare straat, en niet zelden heb ik er doodsbeenderen opgeraapt die door de voorbijgangers uit den grond geschuopt waren*; zie Laarne, Pastorie, Liber memorialis van pastoor Heirman, p. 29. Op 11 februari 1877 werd het nieuwe kerkhof aan de huidige Achterstaat ingewijd.

⁸⁴ De kerkmeesters beheerden de wereldlijke goederen van de kerk. De functie van kerkmeester duurde twee jaar. De kerkmeesters waren steeds met twee in functie, maar ieder jaar werd de langst in dienst zijnde vervangen door een nieuwe kerkmeester. De meeste onder hen waren afkomstig uit vooraanstaande families uit Laarne die ook de schepenen van Laarne leverden; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 35. De kerkrekening van 1610-1611 is niet bewaard. De kerkmeesters voor 1611-1612 waren Lieven van Dorelaer (bestuurder) en Laureys de Baere (ontvanger); zie Beveren, Rijksarchief, Kerkarchief Laarne, nr. 57.

⁸⁵ De armmeesters beheerden de goederen van de Tafel van de Heilige Geest, ook wel de armendis genoemd, de historische voorloper van het huidige OCMW. Het waren burgerlijke instellingen die echter geënt waren op de parochiale structuren. Zij waren belast met het onderhoud en de steun aan de armen van de parochie en konden daarvoor beroep doen op inkomsten uit gronden en renten. De hulp, meestal in natura, bestond soms uit uitdelingen naar aanleiding van een begrafenis, rouwdienst of jaargetijde. De functie van Heilige Geestmeester duurde twee jaar. De Heilige Geestmeesters waren steeds met twee in functie, maar ieder jaar werd de langst in dienst zijnde vervangen door een nieuwe Heilige Geestmeester. De meeste onder hen waren afkomstig uit vooraanstaande families uit Laarne die ook de schepenen van Laarne leverden; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 36-37.

⁸⁶ Het recht van de heer van Laarne om de kerkmeesters en de armmeesters te benoemen vindt men terug in het denombrement van de heerlijkheid Laarne van 1792: *Item stelt de voernoemde vrouwe baronesse ook als vrouwe van Laerne ... kerk- ende armmeesters ende kerkbailliu privatelyk ende ter exclusie van andere*; zie F. DE POTTER, J. BROECKAERT, Laarne, p. 30-31.

⁸⁷ De griffier maakte de parochierekeningen en de kerkrekeningen. Hij werd benoemd door de heer van Laarne: *Item stelt de voernoemde vrouwe baronesse ook als vrouwe van Laerne de heer gref-fier*; zie F. DE POTTER, J. BROECKAERT, Laarne, p. 30. Met kerkrekeningen bedoelt men de rekeningen van de historische voorloper van de kerkfabriek. Met parochie bedoelt men de bestuurlijke entiteit, waarvan het bestuur instond voor het verhelpen van de lokale noden; zie N. MADDENS, Parochies (begin 14de eeuw - 1795), in W. PREVENIER, B. AUGUSTYN (eds.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Studia 72, Brussel, 1997, p. 533-545. De gemeenten zijn de historische erfgenamen van de parochies. In hoeverre parochie, heerlijkheid en leen in Laarne samenvielen of verschilden, ontbreekt voorlopig elk onderzoek.

⁸⁸ Deze opmerking van bisschop Maes is in overeenstemming met de bewaarde kerkrekeningen.

stellingswerken aan de toren ⁸⁹. Er zijn geen goederen ontvreemd; de archiefstukken berusten bij de griffier. Er bestaat geen octrooi ten voordele van het kerkbestuur ⁹⁰. Ingelicht over de bijdrage aan het seminarie, draagt hij bij naar vermogen ⁹¹. De

⁸⁹ Op 23 mei 1594 hebben François de Schouteete, heer van Laarne, de baljuw en de schepenen *naer rijpe deliberacie es gheadviseert hebbende op de nootlickheyt vander reparacie vander kercke, es gheordonneert ten eersten te doen maken den torre vander kercke ende daerop te stellen eene naelge (torens spits) naer den patroon vanden torre ofte naelge van Huesdene ende voorts daerop te hanghen eene clocke*. De timmerwerken begonnen nog in 1594 onder leiding van meester Louis de Zomere, Gents stadstimmerman en *erfscheeder*, en duurden tot november 1597. Eind 1597 of begin 1598 begon men de spits te dekken met leien. Ten laatste in mei 1599 waren de dakwerken aan de toren voltooid; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 68-74. De lange duur van de werken had ongetwijfeld te maken met de grote kosten en de beperkte financiële draagkracht van het kerkbestuur. De restauratie van de toren heeft het kerkbestuur een klein fortuin gekost en was voor de financiën van de kerk bijna ondraaglijk. De laatste schijf van 22 lb. werd echter niet volledig betaald waardoor de timmerlieden eind 1596 of begin 1597 het werk staakten. Baljuw Jan Schepens werd naar Gent gestuurd *omme de temmerlieden vanden torre te bedwinghen tot tmaken vanden zelveen torre*. Bovendien werd Jan van Leuven in Gent gearresteerd *van weghen de temmerlieden van tmaken vanden torre* na een klacht van Jan van den Plassche *tot betalinghe van huerlieder anghenomen werk*. In de loop van 1599 kwam men na verrekening van de saldi van de voorgaande jaren uit op een tekort van maar liefst 60 lb. 8 gr. 6 d. Door diverse betalingen sprong de parochie (zie noot 87) bij voor in totaal 40 lb. zodat de financiële problemen van de kerk toch enigszins gemilderd werden. De benarde financiële toestand werd ook in de hand gewerkt door de onwil van de abt van Saint-Nicolas-aux-Bois als patroon van de kerk om zijn financiële verplichtingen bij de restauratie na te komen. In de loop van 1598 of 1599 spande het kerkbestuur een proces in tegen de abt van Saint-Nicolas-aux-Bois, die in 1600 werd veroordeeld om zijn bijdrage te betalen. Op vraag van de ontvanger van Saint-Nicolas-aux-Bois kwamen de Gentse timmerlieden Pieter Dhanins en Thomas Goossens eind 1600 of in de loop van 1601 de werken aan de kerk bekijken om met het kerkbestuur tot een akkoord te komen; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 70-71 en 81.

⁹⁰ In sommige gevallen kon de centrale regering een octrooi of toelating geven tot het heffen van een uitzonderlijke belasting met een specifiek doel. Zo kreeg het kerkbestuur op 22 mei 1615 de toelating tot het heffen van een speciale belasting van 5 s. op elke ton bier en 2 gr. op elke stoop wijn die zowel in de herbergen als op bruiloften en andere feesten werd gedronken, met het oog op de financiering van de nieuwe klokken. In 1616 bracht deze belasting 38 lb. 7 s. 10 gr. op. Een speciale klokkenbelasting, die in 1616 over de bevolking van Laarne werd verdeeld en waarvoor een lijst van 71 personen bewaard is in de rekening van 1615-1616, leverde 27 lb. 8 gr. op. In 1611 beschikte het kerkbestuur dus nog niet over een dergelijk octrooi voor de financiering van de restauratie van de kerk; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 139.

⁹¹ Het was precies bisschop Karel Maes (1610-1612) die zorgde voor nieuwe inkomsten voor het bisschoppelijk seminarie door de pastoors te verplichten de helft van de opbrengsten van het vastenblok in de parochiekerk af te staan aan het seminarie; zie *Het bisdom Gent*, p. 142. Onder de bisschoppen Maes (1610-1612) en Van der Burch (1613-1616) droeg de parochie Laarne hiervoor 15 schellingen bij, onder de bisschoppen Boonen (1617-1621) en Triest (1621-1657) 12 schellingen; zie J. ROEGIERS, De oprichting en de beginjaren van het bisschoppelijk seminarie te Gent (1569-1623), *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudeheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, XXVII, 1973, p. 165.

vader van de heer, die overleden is ⁹², heeft een inkomen van drie pond per jaar voor de armen bepaald, wat hij tot nu toe heeft betaald, maar waarvoor er nog geen hypotheek is gesteld. Diezelfde heeft gevraagd een epitaaf in de kerk te plaatsen, wat nog niet is gebeurd ⁹³.

Daarna werd de plaatselijke heer ⁹⁴ ondervraagd over de pastoor, over de koster, enz., hij sprak over allen op lovende wijze. Vervolgens de kapelaan van de heer. Hij is afkomstig van Waals Brabant. Hij is hier reeds langer dan twee jaar en werd toegelaten door zijn voorganger ⁹⁵. Hij krijgt een inkomen van de heer. Hij is slechts een plaatsvervanger, de eigenaar van het beneficium is Daniel Buyens, die in Kalken

⁹² Het gaat om François de Schouteete, heer van Erpe en Laarne, die overleed te Rijsel op 10 april 1596. Zijn loden harturne werd in 1597 of 1598 bijgezet in de grafkelder van de heren van Laarne in het koor van de kerk van Laarne, waar reeds in 1575 zijn echtgenote Anne de Montmorency was begraven; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 91.

⁹³ De gedenkplaat, die dus geplaatst werd na 1611, droeg volgende tekst: *Cy gist le coeur de noble et puissant sr. messire François van Zuyle dict d'Erpe, chevalier, sr. dudict Erpe, Erondeghem, Otterghem, tenu en franc alleu de Dieu et du soleil, sr. de Laerne, Estombes, Coutere, Caple et de Woestyne, Hault Moeschre et Moeschre Ambacht, fils de messire Pierre et de madame Isabeau vander Gracht qui mourut 1599*; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 92. Het overlijdensjaar was dus onjuist.

⁹⁴ Charles de Schouteete van Zuylen d'Erpe volgde zijn vader François de Schouteete van Zuylen d'Erpe in 1596 op als heer van Laarne. Hij huwde op 8 juni 1597 met Ghislaine d'Estourmel, vrouw van Lannoy; zie F. DE POTTER, J. BROECKAERT, Laarne, p. 23-24. Ghislaine d'Estourmel overleed op 8 september 1617 in het kasteel van Laarne: *Den doender bryncnt alhier int ontfanghe tghone bi hem ontfanghen es over de vercoopinghe van het was datter overschoten es int doen vanden uutvaert van mevrouwe Chelaine Destornel vrouwe van Laerne overleden op Onse Vrouwen dach gheboorte VIII september XVIe zeventhiene op tcasteel deser prochie, huusvrauwe van mr. Charles de Zuylen, heere van Erpe, Laerne etc. ...*; zie Beveren, Rijksarchief, Kerkarchief Laarne, nr. 61, kerkrekening 1617, f° 8r°.

⁹⁵ Het gaat om Panthaleon Dubois, kapelaan van het kasteel van Laarne. Zie Gent, Rijkarchief, fonds Sint-Baafs en Bisdom, B 155, f° 33v°: benoeming van Anthoon (*sic*) Dubois tot kapelaan van het kasteel van Laarne na de dood van Judocus vanden Berghe op presentatie van de heer van Laarne, 20 juni 1594; Kasteel van Laarne, Familiearchief van Vilsteren, voorlopig nummer 928. 2 : belofte van Panthaleon Dubois, kapelaan van het kasteel van Laarne, om het ambt van kapelaan van het kasteel van Laarne te vervullen volgens de voorwaarden, 28 maart 1596; *ibidem*, voorlopig nr. 933: verrekening van de inkomsten van de kapelanie van het kasteel van Laarne tussen de heer van Laarne en Panthaleon Dubois, kapelaan van het kasteel van Laarne, 25 maart 1603. In het dekenaal verslag van 1610 luidt het: *In castro de Laeren est castrale sacellania ac altaria possessor d. Panthaleon du Bois residens*; zie Gent, Rijksarchief, fonds Sint-Baafs en Bisdom, B 2270, nr. 19.

verblijft. Er zijn drie missen die de plaatsvervanger voor zijn rekening neemt ⁹⁶. Tenslotte werden door de kerkmeesters en de armmeesters de rekeningen van griffier Apollonius Zeghers ⁹⁷ gebracht en getoond. Het kerkbestuur had een batig saldo van 21 pond Vlaams ⁹⁸, de armmeesters een batig saldo van 9 pond ⁹⁹. De koster werd toegelaten door zijn voorganger en is tegelijk schoolmeester. Toen werd het vormsel gegeven aan ongeveer 220 personen ¹⁰⁰.

⁹⁶ Ongetwijfeld gaat het om Daniël de Buck, kapelaan van het kasteel van Laarne. Op 6 oktober 1609 deed hij afstand van zijn recht op de wekelijkse zaterdagmis ter ere van Onze-Lieve-Vrouw in de kerk van kerk van Laarne, aan Charles van Zuylen, heer van Laarne; zie Kasteel van Laarne, Familiearchief van Vilsteren, voorlopig nr. 934. Het dekenaal visitatieverslag van 1610 vermeldt inderdaad dat Daniël de Buck in Kalken verbleef: zie Gent, Rijksarchief, fonds Sint-Baafs en Bisdom, B 2270, nr. 18: *Est sacellania Beatae Mariae castralis possessor dominus Egidius de Meere non residet, sed habitat sacellam dominus Daniel de Buc qui alitur partim sumptibus parochiae partim domini pastori et est ludimagister*. Zijn erfgenamen schonken in 1619 nog 1 lb. aan de kerk voor diens bijdrage in het hergieten van de middelste klok; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 140.

⁹⁷ Appolonis Segers, die meer dan 30 jaar het ambt van griffier van de parochie Laarne heeft waargenomen, overleed op 20 augustus 1635 en werd begraven in het Onze-Lieve-Vrouwkoor van de kerk van Laarne; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 141. Zijn tweede echtgenote, Maria Dulle, die reeds op 22 oktober 1595 was overleden, lag begraven in de achterkerk, niet ver van de kerkdeur; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 92.

⁹⁸ Een der belangrijkste taken van de kerkmeesters was het opstellen van de kerkrekeningen, jaarlijkse staten van inkomsten en uitgaven van de kerk. Deze moesten na afloop van ieder dienstjaar, dat afliep op Bamis (1 oktober), gepresenteerd worden ter goedkeuring aan de heer van Laarne, de pastoor, de baljuw en de schepenen van Laarne. In de praktijk werden zij echter opgesteld door een griffier. Deze auditie had soms geruime tijd na het einde van het dienstjaar plaats omdat *naer costume* binnen het jaar bezwaren mochten worden ingediend. De oudste bewaarde kerkrekening van Laarne is deze van 1574-1576; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 36.

⁹⁹ Ook de Heilige Geestmeesters moesten rekening opmaken, die eveneens moesten worden goedgekeurd door de heer, de baljuw, de schepenen en de pastoor van Laarne. De oudste bewaarde rekening van de Heilige Geest van Laarne dateert van 1576-1577; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 37. In het dekenaal visitatieverslag van 1610 luidt het: *Bona ecclesie et mensae Sancti Spiritus bene administrantur*; zie Gent, Rijkarchief, fonds Sint-Baafs en Bisdom, B 2270, nr. 19.

¹⁰⁰ 220 van de 500 paasplichtigen in de parochie Laarne in 1611 waren dus nog niet gevormd; zie de cijfers voor de andere parochies bij R. WEEMAES, *Diarium*, p. XXIV-XXVIII. Het concilie van Trente (1545-1563) bepaalde dat het vormsel moest toegediend worden op zevenjarige leeftijd door de bisschop die daarom om de twee jaar alle parochies moest bezoeken. In de praktijk werd het vormsel echter op zeer onregelmatige momenten toegediend; zie M. CLOET, *Het sacramentele leven, in Het bisdom Gent (1559-1991)*, p. 185-186. Nog op 21 juni 1874 diende bisschop Bracq te Laarne het vormsel toe aan 89 jongens en 103 meisjes; zie Laarne, Pastorie, *Liber memorialis van pastoor Heirman*, p. 16.

Bibliografie

- BALTHAU E., SCHEPENS E.L., BERTELOOT R., HOLEMANS I., *De bouwgeschiedenis van de Sint-Machariuskerk van Laarne*, Laarne, 1992.
- BOSTEELS K., De visitaties van de Gentse bisschoppen Karel Maes en Antoon Triest (1611-1653). Een halve eeuw Contrareformatie te Dendermonde, *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, vierde reeks, 22, 2003, p. 247-364.
- CLOET M., *Itinerarium visitationem Antonii Triest episcopi Gandavensis (1623-1654). De visitatieverslagen van bisschop Triest*, Symbolae facultatis litterarum et philosophiae Lovaniensis. Series A, deel 2, Leuven, 1976.
- CLOET M., Richtlijnen voor de status animarum, voornamelijk in het bisdom Gent onder het episcopaat van Antoon Triest (1623-1657), in H. SOLY, R. VERMEIR (ed.), *Beleid en bestuur in de oude Nederlanden. Liber amicorum prof. Dr. M. Baelde*, Gent, 1993, p. 39- 48.
- CLOET M., BOSTYN N., DE VREESE K., *Repertorium van dekenale visitatieverslagen betreffende de Mechelse kerkprovincie (1559-1801)*, Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis. Publikatie nr. 92, Leuven, 1989.
- CLOET M., COLLIN L., BOUDENS R., *Het bisdom Gent (1559-1991). Vier eeuwen geschiedenis*, Gent, 1991.
- DE POTTER F., BROECKAERT J., *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen. Vierde reeks. Arrondissement Dendermonde*, deel 1, Gent, 1889, Laarne.
- DE WILDE J., *Het faict van tooverie in Laarne (1607-1608): enkele feiten en bedenkingen*, *Castellum*, XVIII, 2001, nr. 4, p. 3-32.
- MILIS L., *De indiscrete charme van Jan Schuermans, pastoor van Ename (1646-1655)*, Antwerpen/ Baarn, 1994.
- MONBALLYU J., Heksenprocessen te Laarne in 1607-1608: een samenspel van 'krachten van onderen' en 'krachten van boven', *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, vierde reeks, 21, 2002, p. 191-250.
- PREVENIER W., AUGUSTYN B. (eds.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Studia 72, Brussel, 1997.
- PUT E., HARLINE C., *Verloren schapen, schurftige herders. De helse dagen van bisschop Mathias Hovius 1542-1620*, Leuven, 2002.
- ROEGIERS J., De oprichting en de beginjaren van het bisschoppelijk seminarie te Gent (1569-1623), *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, XXVII, 1973, p. 3-192.
- VERVAET B., Het kasteel van Lochristi, *Jaarboek van de Heemkundige Kring De Oost-Oudburg*, XXXI, 1994, p. 5-17.
- VLEMINCX M., *Godsdienstig en zedelijk leven in het dekenaat Dendermonde gedurende de eerste helft van de XVIIde eeuw (1596-1657)*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling Katholieke Universiteit Leuven, 1978.
- WEEMAES R., *Visitatieverslagen van Karel Maes, bisschop van Gent. Diarium mei-juni 1611*, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, Brussel, 1987.

Castellum

Driemaandelijks tijdschrift van de VERENIGING VOOR
LOKALE GESCHIEDENIS VAN KALKEN EN LAARNE

Dienst Wettelijk Depot nr. B.D. 40.652

Oplage: 280 exemplaren

Omslagillustratie: De busstelplaats van DE LIJN aan de Vaartstraat wordt afgebroken, midden december 2003. Foto Etienne Lagaet.

INHOUD

Editoriaal

André Van De Sompel 3

Vrijheidsbomen in Kalken en Laarne

André Van De Sompel en

Lieven Hanselaer 5

Veldsteenovens in de meersen van Kalken: een eerste onderzoek

André Van De Sompel en

Lieven Hanselaer 14

Doorlichting van een parochie. Het bezoek van

Karel Maes, bisschop van Gent, aan Laarne op 25 mei 1611

Eric Balthau 26

Lijst van de ereleden en steunende leden 2003 52

Inhoudstafel 54

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdrage.

Teksten mogen worden overgenomen mits vermelding van de bron en de auteur, en het toezenden van een exemplaar.